

Українська Академія державного управління
при Президентові України

323.1(475)
1075.
33

М.І.Пірен

**ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

**ЧИТАЛЬНА
ЗАЛА**

Рекомендовано
Вченою Радою Української
Академії державного управління
при Президентові України

Київ - 1999

Українська Академія
державного управління
при Президентові України

БІБЛІОТЕКА

ІНВ. № _____

9104

ББК 66.5(4 УКР)

ПЗЗ

Пірен М. І. Етнополітичні процеси в сучасній Україні:

ПЗЗ Навч. посібник - К.: Вид-во УАДУ, 1999. - 204 с.

У навчальному посібнику розкрито сутність етносу як суспільного феномена, його основних складових та етнополітики як виду практичної діяльності в державі.

Видання розраховане на управлінців державних установ, на тих, хто здійснює національну політику в Україні, слухачів, студентів, аспірантів, викладачів, науковців, а також усіх зацікавлених у галузі етнополітики.

Рецензенти: *Ю.І.Римаренко*, доктор юридичних наук, професор
І.Ф.Надольний, доктор філософських наук, професор

ISBN 966-7353-59-1

© М.І.Пірен, 1999

© Українська Академія державного
управління при Президентові України, 1999

ЗМІСТ

Вступне слово	5
Частина I Етнополітика в Україні в процесі державотворення.	8
1. Державна концепція етнополітики в Україні.	8
2. Національна держава як феномен суспільного розвитку.	18
3. Права людини (громадянина), права націй (етносів) у контексті етнополітики української держави.	22
4. Політика України щодо співробітництва із зарубіжними українцями.	27
5. Регіонально-етнічна політика в Україні.	36
Література.	43
Частина II . Етнос і нація: політико-психологічний аналіз.	46
1. Природа етносу. Етногенез українців.	46
2. Теоретико-методологічне розуміння суті нації та її місця в політиці.	55
3. Етнополітика українського уряду щодо національних меншин.	66
Література.	69
Частина III . Мова як етноформуюча та етнодиференціююча ознака етносу.	
Мовна політика в Україні на сучасному етапі.	72
1. Мова як етнокультурна цілісність та універсальна система символів етнічного буття народу.	72
2. Формування протоукраїнської етномовної та етномовної психології українського етносу.	80
3. Лінгвістична уніфікація та нищення україномовної культури в історії українського народу.	83
4. Мовна політика в Україні на сучасному етапі.	91
Література.	97
Частина IV . Взаємозв'язок етнічного та релігійного феноменів.	
Релігійна політика в сучасній Україні.	100
1. Взаємозв'язок етнічного та релігійного феноменів у психології етносів.	100
2. Релігійна ситуація в Україні та державна політика щодо релігії.	109
3. Проблеми міжконфесійних конфліктів.	121
4. Механізм гармонізації міжцерковних та державно-церковних стосунків.	124

Література.	126
Частина V. Сім'я та сімейна політика в Україні на сучасному етапі.	129
1. Сім'я, її етнічна специфіка, типологія та функції у суспільстві.	129
2. Проблеми сім'ї та сімейна політика в Україні на сучасному етапі.	133
3. Соціальне сирітство в Україні як національна тривога.	142
4. Торгівля жінками - грубе порушення прав людини та нехтування етнічною мораллю.	144
Література.	147
Частина VI. Національна ідея - стрижнева першооснова виховання та злагоди в поліетнічному українському суспільстві.	149
1. Національна ідея як чинник формування особистості та виховання громадянської позиції.	149
2. Сучасна українська еліта та її роль у політиці націотворчих процесів.	163
3. Проблеми відродження кримськотатарського народу в контексті української національної ідеї.	169
4. Національна ідея і процеси міграційної та імміграційної політики в Україні.	174
5. Міжетнічні конфлікти: проблеми, передбачення та вирішення.	180
Література.	190
Проблемні питання для аналізу.	193
Післямова.	195
Короткий етнополітичний словник.	196

ВСТУПНЕ СЛОВО

Стрімкий плин часу висуває перед етносами планети багато проблем глобального характеру, тому кінець ХХ століття змушує серйозно задуматися: як зберегти людську цивілізацію від знищення, змінити психологію конфліктних проявів на психологію порозуміння, консенсусу, злагоди між етносами?

Актуальність теоретичного осмислення процесів етнічного життя в Україні для фахівців управлінських структур держави є нагальною потребою як для життєдіяльності поліетнічного українського суспільства, так і для правильного розуміння проблем з метою вмілого керівництва цими процесами.

У провідних наукових вузах України почали вивчати різні сторони етнічного, розробляється етнополітологічна проблематика, в науковий вжиток вводяться документи, що розкривають історичний досвід та сучасну практику її проведення в Україні та країнах світу.

Без глибокого вивчення процесів етногенезу, стійкості етнічного, врахування взаємозв'язку етнічного і біологічного, соціального і політичного неможливо зрозуміти та правильно відреагувати на низку проблем етнічної життєдіяльності соціуму і політики в ньому. Про це цікаво свого часу сказав К.Ясперс: "Ми, люди, є природою та історією одночасно. Наша природа проявляє себе в наслідуванні, а наша історія - в традиціях".

Якщо етнополітика прагне дати відповідь на запитання про роль і місце етнічного чинника в політичних процесах, то для розуміння соціальних процесів цього замало. Постає й потреба виявити феномен етнонаціонального в широкому розумінні з урахуванням інтегративного підходу, використовуючи міждисциплінарні ціннісні та нормативні підходи для практики державотворення і злагоди в Україні сьогодні і на майбутнє.

У наш час етнополітика в Україні здійснюється відповідно до стратегічних перспективних завдань, які постали перед українською нацією. Шлях, який обрала Україна, - це побудова демократичної правової держави та утвердження в ній громадянського суспільства, в якому ідея Української держави як Батьківщини всіх громадян, що проживають на її теренах, виступає консолідуючою силою всіх етносів України.

Визначальним принципом етнополітики в сучасному українському суспільстві є правильне розуміння національного як феномена, з яким кожна особистість ідентифікує себе, та національних пріоритетів у державному розумінні. Саме це властиве сучасним розвиненим демократичним країнам світу, де немає політики примушування, а є політика пошуку кращого життя усім громадянам держави.

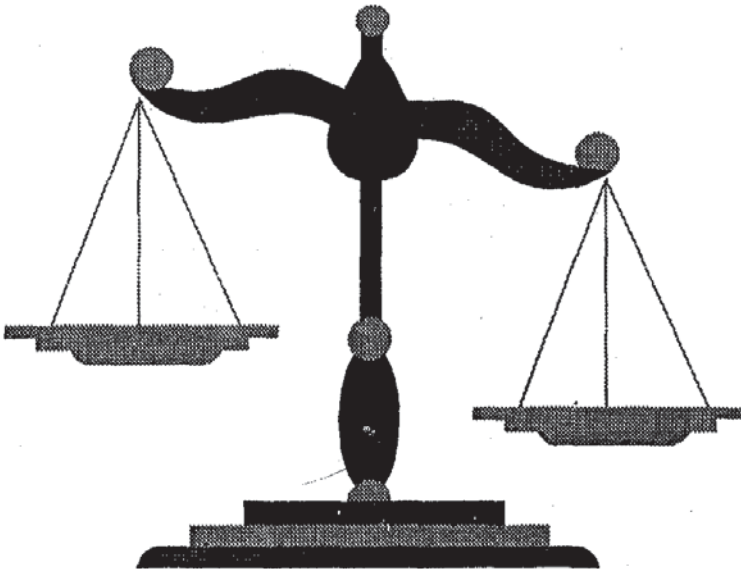
Український етнос є автохтонним і найбільш численним на території держави, це титульний, корінний етнос, який має свою давню історію, мову, традиції, віру, завжди відрізнявся гуманізмом і прихильністю до інших народів. Слід відзначити, що на теренах України споконвічно існувала етнічна розмаїтість, яка була і є її гордістю і водночас проблемою, бо за період бездержавності України даний фактор слабо враховували держави-завойовники, а якщо і “мали на увазі”, то лише в плані протиставлення етносів, щоб не дати можливості згуртуватися на національно-визвольні змагання, повернути собі волю і державність. Тому є потреба в тверезій, виваженій, науково обґрунтованій етнополітиці, яка сприяла б єдності та активному пошуку неординарного шляху розвитку, що відповідав би інтересам всього українського народу, його історичній практиці, прогресу, демократії та взаємоповазі в процесі взаємин з іншими етносами, що проживають на теренах України.

Український етнос поки що не посідає належного місця в українському етнополітичному організмі не лише внаслідок якісних змін, але і якісної та кількісної еволюції. Для цього найперше українському етносу необхідно звільнитися від деформацій, яких він набув за час бездержавності, повернувши звичаям, обрядам, традиціям українців природну, звільнену від ідеологічних догм функцію світосприйняття на демократичних, гуманістичних засадах, що є складовою української ментальності й вирізняє його серед представників інших етносів та спонукає бути стрижневою силою демократичних перетворень в інтересах усіх громадян України.

В основу державної етнополітики мають бути покладені такі чинники: підтримка розвитку українського та інших етносів, пробудження інтересу всіх етносів України до державотворчих процесів; забезпечення умов для реалізації

етнонаціонального потенціалу людини шляхом вільного розвитку всіх націй та формування міжетнічної єдності суспільства; недопущення будь-яких привілеїв чи обмежень за етнонаціональними ознаками, розпалювання міжетнічної ворожнечі та пропаганди національної переваги; гармонізація інтересів титульної нації з інтересами іншоетнічного населення; виявлення та своєчасне вирішення етнонаціональних суперечностей; формування основ високої культури міжетнічного спілкування на базі найкращих історичних надбань етносів України та світового досвіду.

В процесі написання навчального посібника було використано праці вітчизняних та зарубіжних авторів, серед них - Ю.Римаренка, О.Картунова, В.Ребкала, О.Пономарьової, В.Євтуха, В.Трощинського, О.Малиновської, В.Медведчука, В.Кременя, В.Ткаченка та ін., які своєю творчою думкою сприяють виробленню державної етнополітики в Україні, а тим самим - поліетнічному українському суспільству утверджувати консенсус і злагоду та запобігати міжнаціональним конфліктам.

ЧАСТИНА І. ЕТНОПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

1. *Державна концепція етнополітики в Україні.*
2. *Національна держава як феномен суспільного розвитку.*
3. *Права людини (громадянина), права націй (народів) в контексті етнополітики української держави.*
4. *Політика України щодо співробітництва із зарубіжними українцями.*
5. *Регіонально-етнічна політика в Україні.*

Література

1. Державна концепція етнополітики в Україні

Національні проблеми існували завжди, бо людський світ багатодержавний, а країни, людське суспільство - поліетнічні. В історичному плані потреби в етнополітиці виникли з появою етносів.

Що ж таке етнополітика держави? *Етнополітика держави* - це система концептуальних накреслень, програм і організаційних заходів у сфері етносоціального, етнокультурного та етнополітичного розвитку поліетнічного суспільства. Як і всяка політика, етнополітика має два сутнісні рівні: теоретичний і практичний, кожен з яких несе відповідне навантаження в суспільстві.

Перехід до ринкових відносин означає утвердження нових форм етнонаціонального розвитку, глибокі зміни у виробничих зв'язках між народами, які ведуть до якісно іншої динаміки соціально-економічного прогресу суспільства, високого рівня саморегуляції його етносоціального потенціалу.

Чим зумовлена потреба формування державної етнополітики в Україні на сучасному етапі розвитку?

Насамперед, самим процесом державотворення, в якому можна чітко виділити наступні чинники:

- поліетнічний склад населення України;
- процес етнічного відродження як українського етносу, так і всіх етносів, що проживають на теренах України;
- зростання та відкритість зв'язків, які стали можливими між історичною

батьківщиною представників української діаспори та етносів в Україні;

- участь у міжетнічних відносинах представників нових етносів, які з'являються в Україні внаслідок активізації міграційних процесів, зокрема припливу біженців та ін.

Головною метою державної етнополітики в Україні є створення рівноправних умов для тісної взаємодії усіх етносів у процесі розбудови демократичної держави на основі консенсусу і злагоди в інтересах усіх етносів.

Основним завданням етнополітики є: створення правових, соціально-економічних та політичних передумов для розвитку і життєдіяльності етносів та утвердження високої культури міжетнічного спілкування, яка в майбутньому буде проявлятися в консенсусі та злагоді. До цього стану прагнуть всі представники української політичної нації, сподіваючись, що саме етнічний фактор буде сприяти державотворчим процесам та утвердженню реформ на теренах України.

Що ж включає в себе етнополітика? Етнополітика включає в себе відповідно до Конституції України політику держави щодо: а) української етнічної спільноти, яка формує основу етнополітичного організму; б) інших корінних народів та етнічних (національних) меншин, які є складовою етнополітичного організму, але в суто етнічному плані є його окремими структурними елементами; в) представників українського етносу, які проживають за межами України і не є його складовою частиною, але різною мірою зв'язані з ядром одноіменного етносу, котрий проживає на території України [6, с.101].

До проголошення незалежності Україна була позбавлена можливості здійснювати власну етнополітику, бо командно-адміністративна система ігнорувала потреби національного розвитку на далеку перспективу. Така позиція брала початок з ленінської концепції злиття націй в комуністичному суспільстві, тому національні прогнози щодо подальшого розвитку розроблялися досить делікатно, а більшість учених були зациклені лише на директивах КПРС.

Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в березні 1991 р. референдум підтвердив суверенітет України. Таким чином, постала проблема демократичних норм етнополітики в Україні.

Які ж основні засади державної етнополітики в Україні?

Державна політика на теренах України повинна здійснюватись в напрямку створення рівних можливостей для всіх громадян держави в усіх сферах суспільно-політичного життя. Досить гуманно і науково обгрунтовано в межах правових засад слід ставитися до проблем депортованих за національною ознакою, а також сучасних біженців та іммігрантів. Правильне тлумачення ознак суверенітету, якими є верховенство закону, самостійність, незалежність, неподільність, невідчужуваність, повнота, необмеженість тощо мають важливе значення для етнополітики.

Етнополітика в Україні в наш час покликана здійснюватись відповідно до стратегічних завдань державотворення - забезпечення незалежності, територіальної цілісності, побудови громадянського суспільства та формування поваги до етнокультурної самобутності українського народу й усіх народів, які є її громадянами, тим самим сприяти етнонаціональному розвитку в Україні як цивілізованій державі.

Як і розвиток етнічного процесу кожної із країн світу, етнонаціональний розвиток в Україні має специфічні властивості й особливості, спільні загальноцивілізаційні і власні проблеми, що і відрізняє менталітет різних народів.

Майже три з половиною століття колоніального статусу України визначили в ній цілу низку проблем, вирішення яких і є першочерговим завданням етнополітичної творчості її державних інститутів.

Цікава і нелегка доля випала українському етносу. Складною є проблема, що сьогодні саме етнічна спільність, яка кількісно переважає, недостатньою мірою здатна виконувати роль національної більшості як лідера, що бере на себе всю повноту влади разом з відповідальністю за стан міжетнічних відносин [23,с.6]. Якщо дивитися правді у вічі, то всі ми погоджуємося з тим, що український етнос тільки сім років перестав політично бути в статусі меншини, тому потрібен час для усвідомлення ним себе державним етносом, а урядовців - управлінцями у власній державі (це передбачає низку якісних характеристик, а саме: патріотизм, соціальну відповідальність за справи у державі та ін.), навіть такий "парадокс права", що членів уряду потрібно просити розмовляти українською державною

мовою в урядових установах. То що ж це за урядовці? Як же будуть вони творити Українську державу? Ось і існує етнопціональна проблема громадянської позиції та патріотизму саме державотворців, а не народу, без вирішення якої шлях України веде "в нікуди". Простий народ у більшості українську мову знає. Не знають її ті, хто творить політику і впроваджує в життя - державні службовці (правда, теж не всі).

З даною концепцією навряд чи хтось не погодиться, бо причин для цього було дуже багато. Століттями український етнос був роз'єднаний між різними державами, що і відбилося на психологічних, культурних та політичних орієнтаціях народу. Свідомість західних українців формувалася в більш ліберальних суспільно-політичних умовах, де національний самовияв не мав перед собою таких перешкод, які чинилися українцям Півдня й Сходу з боку Російської імперії. Спроба відродити національну державність була втоплена в крові в 20-х роках ХХст., пізніше цьому стали на заваді різні так звані "націоналістичні ухили", голодомор, нищення інтелектуального потенціалу українського народу та ін.

За часів радянської влади десятиріччями говорилося про нації, національні проблеми, проте, по суті, недооцінювалася їхня роль як важливого чинника держави з поліетнічним складом населення. Тоталітарна система призвела до того, що певні нації були позбавлені прав, не почували себе господарями на своїй землі, а владні структури не були відповідальними за розвиток виробництва навіть на землі своєї національної культури, традицій, мови, віри, за середовище свого проживання. Можна стверджувати, що національне питання не було вирішено в попередні часи. Сьогодні воно є складовою державної політики в Україні.

У системі загальних закономірностей та принципів розв'язання національного питання можна виділити такі групи проблем - загальних закономірностей та принципів:

- в ідеології, культурі та духовному житті;
- в соціально-політичній сфері;
- в економіці, інших сферах.

Україна майже не має власного досвіду вирішення проблем взаємовідносин держави і нації, розв'язання національного питання. Адже її етнополітику протягом

століть визначали інші держави, а саме Росія, Польща, Литва, Румунія, Австро-Угорщина; живучість у суспільстві догм етнополітичного мислення, етноідеологічних стереотипів тощо.

Україна стала на шлях запізненого розвитку, що й визначило швидкий бурхливий процес політизації етносів - мешканців України. Звідси і необхідність безпомилково визначати напрямок вирішення сукупності міжнаціональних (міжетнічних) проблем у системі державної етнополітики в наш час.

Національне питання при комуністичному режимі розглядалося у вигідному для нього ракурсі.

Національне питання - форма відкритої постановки у суспільному житті національних проблем, які визрівають у його надрах. Національне питання набуває широкого або вузького тлумачення. Більш уживане практично трактування національного питання обмежується переважно політико-правовим статусом нації, її державною суверенністю, поділом влади між суб'єктами етнополітики, а також збереженням етнічної ідентичності народів (мови, літератури, віри, традиційної культури тощо).

Національне питання найбільш чітко віддзеркалюється в правому полі та у зв'язку із соціально-економічними проблемами, в атмосфері їх загострення, що і спонукало засновників марксизму дійти висновку про повне його вирішення і злиття націй, хоча це справжня утопія.

Більшість дослідників твердить, що національне питання та коло проблем, що до нього входить, існуватиме постійно, а його вирішення має полягати в наполегливому пошуці шляхів гармонізації міжнаціональних відносин, у подоланні протиріч, що неминуче виникають на ґрунті національних інтересів, розвитку та буття етносів, у запобіганні переростанню цих реалій у міжнаціональний конфлікт. Одне слово, етнополітичні проблеми завжди будуть важливими і актуальними.

Поширену в недалекому минулому думку про можливість остаточного вирішення національного питання зараз переглядають учені та політики. Тому - то і більшість з них схиляється до того, що вирішення національного питання буде мати постійний характер. І тут варто застерегти від звуження національних інтересів його до фактичного поглинання державним. Це вже пройдений етап.

Тоталітарна система сталінського типу, як правило, скочувалася до протиставлення національних та державних інтересів, віддаючи пріоритет останнім, що підривало політичну стабільність, провокувало етнонаціональні конфлікти, вело до посилення відцентрових тенденцій. Щоб цього не сталося знову, молода Українська держава має подбати про те, щоб національні та державні інтереси збігалися, щоб останні дедалі більше відходили від суб'єктивізму і наближалися до справжніх інтересів української нації, всіх етносів, що живуть в Україні, щоб у державі утверджувалися демократія і гуманізм, духовність та норми і принципи високої культури міжетнічного спілкування. Варто наголосити на тому, що Українська держава має всебічно враховувати різні інтереси - економічні, політичні, національно-етнічні, професійні, соціальні, духовні тощо, усвідомлювати їх багатовимірність, точно визначати в тих чи інших умовах їх пріоритетність і, зрештою, сприяти їх збалансуванню, стабілізації, досягненню повної оптимізації. За такого підходу держава стає реальним засобом задоволення інтересів нації як природної субстанції інтересів усіх її членів та центром цих інтересів. Саме національна ідея і національна мета підвищують імідж демократичності державної етнополітики у світовому контексті.

Національне питання тісно пов'язане з національними інтересами та державною політикою. Історична практика засвідчує, що як нації, так і державі притаманна універсальність інтересів. Нація є центром усіх інтересів, а держава - засобом їх досягнення. Проте державні та національні інтереси можуть збігатися як у цивілізованих державах (Швейцарія, США), і не збігатися (тоталітарні режими). Чим демократичніший режим, тим менша ймовірність міжнаціональних конфліктів, тим більше інтересу до творчості, прогресу, намагання досягти консенсусу та злагоди в державі.

Адже саме вони стосуються усіх сфер життєдіяльності суспільства - державно-адміністративного ладу, військового будівництва, типу економіки, культури, мовної політики, прав людини, віри. Поки що в Україні створилася парадоксальна ситуація. Ми наголошуємо на національному відродженні України, всіх її етносів, але нічого не зробили в законодавчому плані стосовно правового практичного життя та інших засад саме державної політики (економіка, соціальна

сфера, освіта, духовність, право).

Україна поки що зводить ~~концепцію~~ національної політики до етнополітики в західному розумінні, тобто ставленні "держави-нації" і ставленні її до національних (етнічних) меншин. Це серйозна вада, яка може завдати величезної шкоди духовно-культурному, ~~соціально-~~політичному розвитку української нації, бо, як уже вказувалося, донедавна українці самі були меншиною. Тому ця проблема потребує серйозного осмислення.

Одне з важливих питань ~~концепції~~: замість показного "соціалістичного" благополуччя запропонувати справжню рівноправність, істинну справедливість, об'єктивне право на національне самовизначення, національне самоутвердження. Концепція має врахувати загальне світове, глобальне тло - підвищення національної свідомості, нетерпимість до будь-яких порушень, зокрема національної рівноправності та перешкодження розвитку, врахування типологічних варіантів міжетнічних ускладнень в Україні, зокрема, територіальний аспект - гострі суперечності між Україною і Росією за Крим та інші геополітичні проблеми, які інколи виникають з вини недалекоглядних політиків держав-сусідів.

У чому ж суть реалізації державної етнополітики в Україні на сучасному етапі? Найважливішими, сутнісними напрямками її реалізації могло б бути, на нашу думку, наступне:

- визнання поліетнічності в українському суспільстві і виходячи з цього - підтвердження прав і обов'язків усіх громадян України незалежно від етнічного походження;
- гарантування всім громадянам, представникам усіх етнічних спільнот рівноправної участі в усіх сферах життя українського суспільства, життєтворчості;
- належна оцінка внеску кожного громадянина, етнічних меншин у розвиток державотворчого процесу та утвердження принципів і норм громадянського суспільства;
- підтримання взаєморозуміння та творчої взаємодії між усіма складовими етнонаціональної структури українського суспільства;
- створення психологічного мікроклімату, високої поваги, любові та шанування культур, звичаїв, релігій усіх етносів, які проживають в Україні;

- забезпечення всебічного розвитку і функціонування державної української мови в усіх сферах суспільного життя на **теренах** України;
- гарантування вільного розвитку, **використання** мов усіх народів України;
- сприяння участі всього українського народу в розбудові демократичної Української держави та духовно-культурному **відродженні**;
- визнання прав осіб, незаконно депортованих за національною ознакою за межі України, та сприяння їх інтеграції в **українське** суспільство та ін.

На сучасному етапі людство опинилося у **специфічних** умовах, а саме:

- а) у посттоталітарних країнах **поглиблюються** соціальні суперечності і протиборства;
- б) постулово послаблюються на **Заході** і досить сильні на теренах колишнього соціалістичного табору **національні** суперечності і протиборства;
- в) повсюдно виникають етнічні **суперечності** і протидії та численні криваві міжетнічні ускладнення і війни на **теренах** колишніх імперій та пост-соціалістичного табору.

Феномен етнічності, етнонаціональної визначеності державності, державотворчість необхідно розглядати в **контексті** їх світово-цивілізаційного розуміння як в українській вітчизняній, так і в світовій думці. Основним методологічним орієнтиром такого підходу має бути відмова від класової парадигми, певну увагу доцільно звернути на **критичне** цивілізаційне мислення з урахуванням нових, сучасних підходів та **оцінок**, що характеризуються міждисциплінарністю та інтегративністю. **Це існує** в світовій практиці, цього потребує процес міжетнічного розвитку.

Аналізуючи взаємовідносини нації і **держави**, слід виходити передусім з того, що вони є сукупністю індивідів. Однак **сукупність** ця різного порядку: перша-соціальна спільність, друга - політична, **громадянська**. Нація - це природна, біосоціальна форма існування етносу, а **державна** - це штучне утворення. Державу без території не можна собі уявити, хоча й **бувають** винятки (сучасна Палестина). Нація ж може існувати і без визначеної **території** (євреї до створення держави Ізраїль, так звана "гнана нація").

Держава є суб'єктом права з часу **свого** зародження. Вона видає закони,

здійснює правосуддя, підтримує безпеку нації. Права нації значно вужчі, тому вона постійно намагається їх розширити. Це все наводить нас на думку про вагомість значення науково виваженої етнополітики в кожній державі і в Україні зокрема.

Старі підходи, старе бачення національного поза політичним, поза державницьким сьогодні неприпустимі, вони неспроможні з'ясувати сучасний перебіг подій. З цим змушені рахуватися політики і науковці, як це спостерігається в цивілізованих державах світу, бо в інакшому випадку не буде стабільності у людському суспільстві.

Стабільність в Україні значною мірою залежить від характеру і спрямованості передусім етнополітичних процесів та правильного бачення проблем, з якими стикнувся український народ у наш час, час державотворення, пошуку власного шляху розвитку та встановлення нормальних політичних відносин між державами-сусідами.

Національні, міжетнічні відносини - складний суспільний феномен. Від нього значною мірою залежить збереження миру в світі, охорона прав та свобод людини, культурний прогрес в житті народів. Кінець ХХ сторіччя висунув реальні проблеми, пов'язані з правом народів на самовизначення, з одного боку, та збереження територіальної цілісності й недоторканості держав - з другого. Відбувається пошук нових форм взаємовідносин етносів, народів, держав на основі злагоди, консенсусу та взаєморозуміння. Досить актуальним сьогодні є заклик, що 1995-2000 роки мають стати періодом миру й загальнонаціональної злагоди. Наша біда в тому, що цього гасла не усвідомлюють політики настільки, щоб турбуватися про спокій народів.

Сучасна практика державотворення в Україні вимагає нового бачення національної ситуації та міжетнічних відносин в державі, оскільки саме в ній є багато складностей, серед яких - поліетнічність та неоднакова чисельність етносів країни (націй, народностей, етнічних груп), різноманітність моделей компактного та розсіяного розселення народів, різні терміни їх проживання на теренах України, нерівномірні темпи соціально-економічного та культурного розвитку, різні рівні політичного розвитку та ін. Таке розмаїття сторін буття етносів вимагає насамперед поміркованого політично та об'єктивного наукового осмислення,

особливо в процесі пошуку свого шляху розвитку та державотворення відповідно до поліетнічної специфіки України. Історія переконливо засвідчила, що два взаємопов'язаних процеси - державотворення та націорозвиток відбуваються неодноразово і мають різну специфіку, проте вони взаємопов'язані.

Щодо взаємин держави і нації оригінальними були погляди В.Старосольського. Розуміючи націю як спільність, що ґрунтується на внутрішній органічній ідеї, він визначає її головний інтерес - зберегти і розвинути свої індивідуальні риси, що стають вище від її економічних, політичних і культурних інтересів, хоча й підпирається ними.

Концепція ж самої української державності має базуватися на відповідних засадах:

- 1) нація є самостійним центром інтересів і такою політичною спільністю, яка прагне до самостійності;
- 2) будувати державу краще на спільності, а не на спільці;
- 3) для побудови необхідно, щоб усі суспільні інтереси народу були проникнуті національними.

У процесі історичного розвитку на території України склалось досить різноманітне за етнічними ознаками населення. За даними перепису 1989 р., в республіці налічувалося 72,7% українців, 21,9% росіян, 0,9% євреїв, 0,8% білорусів, 0,6% молдован, по 0,4% поляків і болгар, 2,8% представників інших національностей.

Якщо проаналізувати освітній рівень найбільш численних етнічних спільнот в Україні за даними перепису 1989 р., то вони мають кращі показники, ніж українці. Для прикладу: показники освіти у росіян і євреїв у півтора-два рази вищі, дещо вищі вони у білорусів. Що стосується молдован, болгар і поляків, то вони нижчі ніж серед українців. Так, на 1000 працюючих серед українців вищу освіту мали: у місті - 154 чол., на селі - 50 чол.

Яка ж мета державної концепції етнополітики України? В концепції етнополітики мають бути визначені позиції з усіх принципових аспектів розвитку етнопольових процесів - законодавчих, правових, політичних та ідеологічних, щоб вирішити їх творчо. З цією метою важливо:

Українська Академія
державного управління
при Президентові України
БІБЛІОТЕКА

- забезпечити рівновагу між загальними проблемами й потребами етнокультурного відродження українців та етносів України для становлення “української політичної нації”, “народу України” та об’єднання української нації;
- сприяти ефективному місцевому етнолідерству та ініціативі;
- впроваджувати в життя етнічну злагоду, долати недовіру до чужих етносів;
- сприяти виробленню нових законопроектів, що будуть зміцнювати управлінську дисципліну та порядок в державі, де всездозволеність, недисциплінованість, хабарництво відійдуть у минуле як страшні негативи.

Утвердження державної концепції етнополітики на теренах України приведе до консенсусу. Отже, йдеться про необхідність забезпечення політичної злагоди, досягнення рівноваги, стійкого розвитку суспільства, про пошуки шляхів виходу з економічної й культурно-духовної кризи: зміцнення та розбудови самостійної держави; вироблення основ справедливої, творчо-дієвої, прогностично-демократичної етнополітики; утвердження моралі та духовності громадян українського суспільства; забезпечення всебічного розвитку науки, культури, освіти тощо.

2. Національна держава як феномен суспільного розвитку

В Україні тільки розпочався процес розбудови національної державності, тому всім громадянам належить пережити нелегкий період становлення, випробувань, помилок і звершень в пошуках себе, власного шляху розвитку національної держави.

Україна - одна з найбільших країн Європи, яка за чисельністю населення посідає шосте місце на континенті. Саме поняття “суверенна національна держава” охоплює взаємозв’язок названих складових елементів, що характеризують системну сукупність властивостей цього державного ладу. Виходячи із світового досвіду національно-державного будівництва та актів міжнародного співтовариства, що фіксують і закріплюють суверенність національних, державних і особистих прав, які гарантують незалежність особи, Україна повинна будувати правову, демократичну державу і утверджувати в ній принципи та норми громадянського суспільства.

Суверенітет нації проявляється передусім у можливості її вільного політичного самовизначення, в правах на територію, що історично склалася і яку вона займає історично, у її природних ресурсах, у верховенстві її законодавства й обраної державної влади, у її національному громадянстві, у її етнополітиці.

Суверенітет людини відображається в реальних правах на життя і незалежність світогляду, гарантіях проти насильства і голоду, захисті самостійності особи в цілому. У політико-правовому ракурсі “суверенітет” як норму державного життя правомірно уявляти у вигляді парадигм “суверенітету факту” і “суверенітету визнання”. “Суверенітет факту” відповідає такому положенню, коли світове співтовариство держав своїм визнанням лише ратифікує сам факт самоствердження і життєстійкості будь-якого режиму, який змушує рахуватися із собою як з реальною силою.

“Суверенітет визнання” відображає тенденції таких епох і систем, у межах яких сила і стабільність світового співтовариства в цілому визнає силу і стабільність кожної суверенної держави.

Сучасні об’єктивні підстави забезпечення самостійності України у вітчизняній правовій та філософській літературі виводяться з таких чинників:

- менталітет українського суспільства, що склався історично і спрямований на утвердження поваги і дружби до всіх етносів, які проживають на теренах України, визнання їх як суверенних і повноправних суб’єктів української національної держави;

- поява перших паростків громадянського суспільства не стільки у вигляді знайомих з історії класових та станових суб’єктів, скільки у вигляді функціональних груп різного типу (виробничих - у секторі нової ринкової економіки; культурних; територіальних; національних асоціацій тощо);

- становлення і розвиток української національної соціальної держави, особливо її трудового і творчого потенціалу;

- інтелектуальні ресурси нації, які держава не тільки має підтримувати, але й берегти та множити;

- усвідомлення потреби розвитку національної політичної культури, яка зможе подолати тоталітарні тенденції мислення і традиції у суспільному та

державному житті та існуючий розрив свободи і рівності тощо.

Послідовність форм і типів національного державного ладу в правово-політичних джерелах умовно можна зобразити у вигляді наступного історичного ланцюга: етнічна унітарна держава - імперія (з одночасним існуванням незначної кількості конфедерацій) - національна держава у вигляді унітарної держави (централізованої та децентралізованої) і федерація.

Історично першою формою державного ладу була етнічна унітарна держава, населення якої складалось переважно з представників одного етносу. Внаслідок війн, загарбань, насильств, усіх процесів міграції, колонізації та інтеграції на зміну етнічній унітарній державі прийшла імперія як специфічна форма унітарної держави, котра за допомогою сили об'єднувала і втримувала під своїм диктатом цілий конгломерат різних народів. Цей тип національної держави характерний для доіндустріального і частково індустріального етапу розвитку людства. Але життєво-процесні проблеми історичного розвитку спричинили їх крах. Головними "винуватцями" були: модернізація, націоналізм, національна держава та федеративні ідеї.

Формування федеративної держави є досить тривалим і складним, оскільки існує низка об'єктивних та суб'єктивних чинників, які потрібно враховувати. Успіх федеративного будівництва може бути забезпечено лише там, де воно буде здійснюватись поступово, шляхом реформ і перетворень, що можуть тривати роки. Наприклад, на перетворення Швейцарії на федерацію потрібно було понад сорок років, Бельгії - близько двадцяти.

Федеративне будівництво можливе лише у відкритих правових, демократичних державах, де діє принцип поділу влади, існує економічний, політичний, ідеологічний та етнічний плюралізм.

Розвиток української державності, як і державності інших посттоталітарних країн, ґрунтується на критичному переосмисленні вітчизняних традицій, обережному і повільному, але ґрунтовному опануванні схожим історичним досвідом інших демократичних правових держав, врахуванні сучасних тенденцій розвитку форм національно-державного ладу і перспектив їхньої еволюції в наступному тисячолітті.

Головна мета пошуків і критеріїв вибору форм національно-державного ладу та міждержавних об'єднань - створення найбільш сприятливих умов для самовизначення і самореалізації кожної людини та етнонаціональної спільноти, а також збереження єдності людської цивілізації, її подальшого розвитку й розквіту. Для України вагомою є перспектива інтеграції в громадянське суспільство, шляхи і форми творення якого передбачають чимало політичних, економічних та культурних підходів теоретичного та практичного характеру.

Національна злагода також цілком вписується в громадянське суспільство, яке Україна будує сьогодні, бо ж саме воно, будучи заснованим на злагоді, забезпечує своїм громадянам мир і спокій, процвітання та порозуміння.

У пошуках моделі цивілізованого розвитку посткомуністичної України найбільш прийнятні концепції, що ґрунтуються на осмисленні евристичних можливостей, націотворчого потенціалу власних традицій, сучасних аспектів української національної ідеї, яка була б доосмислена потребами і напрацюваннями сьогодення.

Як же національні традиції віддзеркалюються у формі консолідуючих можливостей у сучасному, досить поляризованому в політичних орієнтаціях українському суспільстві? Консолідуюча роль українства свідчить на користь етнополітики нації, проявляється вона через таку систему цінностей, як єдина територія, громадянство, спільна для всіх доля, спадщина, перспектива, взаємна повага, толерантність і злагода.

Сучасна політико-правова теорія розмежовує поняття "держава" і "громадянське суспільство" і водночас розглядає їх як рівнозначні.

Якщо "держава-нація" мислиться як адекватна громадянському суспільству, то її відокремлення дійсно відбувається "в тотожності йому". Держава-нація представляє суспільство (країну) у міжнародних відносинах.

Невіддільними є громадянське суспільство і демократія. Накопичення демократичного потенціалу в Україні відбувається переважно в межах національно-демократичних рухів, без представників етносів, які є жителями і громадянами українського політичного суспільства, демократія неможлива [17, с.86-87]. Національні рухи, що близькі за своєю метою і програмами до політичних

партій, національні партії, інші національні громадські об'єднання представляють інтереси української нації, кримськотатарського народу, російської, польської, болгарської, німецької та інших меншин, що проживають на теренах України.

Унітарний державний устрій, якщо він об'єктивно обумовлений, ні в якому разі не є перешкодою для становлення демократії, розбудови громадянського суспільства.

Якщо говорити про політичну традицію, то в 20-30-х роках в Україні були позитивні моменти в рамках місцевого самоврядування з урахуванням національної специфіки. Такі позитивні надбання, що мали місце в нашій історії, корисні і сьогодні.

З часом відбудеться зближення цілей та ідеалів всіх етнічних спільнот на теренах України, створюватимуться умови для консолідації суспільства навколо української національної ідеї та ідеї розбудови Української демократичної держави, в якій права і можливості особи не залежатимуть від її етнічної належності, на це і спрямована державна етнополітика. Серед українських ідеологів подібні погляди висували ще В.Липинський та І.Багряний. Вони вважали, що українське суспільство можна об'єднати пробудженням свідомості і прагненням до єдності між усіма постійними мешканцями землі української, незалежно від етнічного походження, соціально-класової належності, віросповідання тощо. На їхню думку, всіх можна об'єднати під шляхетним девізом українського і територіального патріотизму. Насамперед, позитивним буде те, що держава, яку творимо, є українською не тільки територіально, а й етнополітично. Український етнос, його мова та культура мають стати основою формування української поліетнічної нації.

3. Права людини (громадянина), права націй (народів) у контексті етнополітики української держави

Проблема співвідношення прав людини та прав націй (народів) у науковому плані майже не розроблена, а в Україні тим більше, бо Україна перебувала в стані бездержавності, або фіктивної державності.

Українців записували то "інородцями", то зіпсованими поляками, то зіпсованими московитянами, проте чомусь завжди той, хто любив свою землю і

мав сміливість про це заявляти, був спочатку інакомислячим, а потім виселеним до Сибіру чи до в'язниці, або відправлений у психіатричну лікарню.

Право індивіда - це природне право, притаманне йому від народження, одна з головних цінностей людського буття, і як таке воно має слугувати виміром усіх процесів, що відбуваються в суспільстві, бо порушення природних, уроджених прав людини спотворює нормальний розвиток суспільства, дегуманізує його. Свобода - єдина умова людського розвитку, розвитку особистості, розквіту нації.

Поряд з правами людини існують як реальність колективні права (право народу, право нації, право спільноти або колективу, асоціації тощо). Вони не є природними, оскільки формуються і кристалізуються в міру становлення інтересів тієї чи іншої спільноти або колективу.

Нове українське суспільство вимагає вільної людини, але вільної не від духовності й роду, а від усякого невільництва та залежності, не від культури, а від утилкової системності чи політики недемократичного спрямування. Як ставилася до цієї проблеми вітчизняна політологічна думка? М.Грушевський однозначно пов'язував права людини з правами нації (саме про це йдеться в його роботі "Українці").

Національне право - це є також право кожної людини земної кулі на вільне життя свого народу, а отже, і на своє власне життя у своїй вільній батьківщині. Бо як неможливо уявити людину без причетності її до того чи іншого народу, так і неможливо вести мову про забезпечення повністю всіх прав особи.

Щодо національних меншин в Україні, то вони стали об'єктом всебічної і навіть особливої уваги в Україні в наш час, а об'єктом міжнародного права - практично лише після Другої світової війни. Тільки у 1992 р. на 48 сесії ООН було прийнято "Декларацію про права осіб, що належать до національних, релігійних і мовних меншин".

До таких основних прав належать: право користування надбаннями своєї культури, право вивчати і використовувати свою мову в приватному і громадському житті, право створювати свої асоціації і підтримувати зв'язки з громадянами інших країн, з якими їх еднають походження, історія, мова, культура, релігія тощо.

Першим юридичним актом, де були зафіксовані рівні права всіх етнічних груп, які населяють Україну, була Декларація про державну незалежність України. В червні 1992 р. Верховною Радою України було прийнято Закон “Про національні меншини”.

Саме широке використання позитивного міжнародного досвіду сприяє тому, що в Україні формуються основні засади політико-правової бази міжнародних відносин як у цілому, так і безпосередньо у сфері етнокультурного розвитку націй. Для цього в Україні є об’єктивні підстави. Культура того чи іншого народу - унікальне, неповторне, багатогранне явище. Це стосується й етнічних спільностей України. Згідно з постулатами, поширеними серед етнологів, хто знає один народ - не знає жодного. І справді, знання “чужинців”, особливо споріднених генетично або територіально, дає змогу краще визначити й з’ясувати роль і місце власного народу серед інших.

В економічному й суспільно-політичному розвитку України, творенні її культури брали і беруть участь представники й інших народів, що живуть серед українців і становлять понад чверть населення, і тому культура України - це доробок сина молдовського господаря, видатного політичного, церковного й освітнього діяча Петра Могили, й одного із засновників Слов’яно-греко-латинської академії білоруса Симеона Полоцького, художні полотна росіянина Іллі Рєпіна, який оспівував героїчне минуле України, і полум’яні вірші поляка Юліуса Словацького, й проникнуті теплом і гумором твори єврея Шолом-Алейхема, пейзажі грека Архипа Куїнджі, етнографічні альбоми французя Де ля Фліза, що обрав Україну своєю другою батьківщиною, та ін.

Загальновідомо, що “чистих” народів або рас не буває. Історія людства відтворює складні процеси формування, розвитку і зникнення одних етнічних спільнот і заміни їх іншими. Однак ми повинні поважати права етносу.

Визначальними у цьому стали Декларація прав національностей України, Закони України “Про національні меншини в Україні”, “Про громадянство”, “Про мови в Українській РСР”, “Основи законодавства України про культуру”, “Про біженців”, “Про правовий статус іноземців”, “Про освіту”, “Про свободу совісті та релігійні організації”, Конституція України, інші нормативно-правові акти, а також

міжнародні договори, які законодавчо закріплені Верховною Радою України. Завдяки цим законам громадяни України різних національностей дістали політичну і правову перспективу інтеграції в демократичне суспільство.

Важливою подією в захисті національних меншин, які проживають на території колишнього СРСР, стало підписання в жовтні 1994 р. у Москві десятима країнами - членами СНД, у тому числі Україною, "Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин". Це дає змогу Україні, з одного боку налагодити діалог із державами, родинні меншини яких проживають на території України, з другого - використати нові можливості щодо захисту прав етнічних українців зарубіжжя в країнах їхнього проживання.

Необхідні якісні зміни в українському етносі, його консолідація, переборення почуття меншовартості, виховання самоповаги, набуття психології державної нації, подолання наслідків денационалізаторської політики, допомога етнічним групам у самозбереженні.

Надзвичайно важливим є поширення й пропаганда знань про історію, культуру, звичаї та традиції різних етнічних спільнот, що живуть на теренах України.

Декларація прав національностей України - один з найважливіших актів у галузі прав і свобод людини, прийнятий Верховною Радою України 1 листопада 1991 р. після проголошення суверенітету та незалежності України. Необхідність такого акта була зумовлена тим, що на території нашої держави проживають близько 130 національностей, які разом з українцями становлять 50- мільйонний народ України. У зв'язку з цим гостро постало питання про необхідність утвердження в незалежній Україні загальнолюдських принципів свободи, гуманізму, соціальної справедливості та рівноправності всіх етнічних груп українського народу, які впливають із Загальної Декларації прав людини та ратифікованих Україною міжнародних пактів, договорів про права та свободи. Декларація прав національностей України складається із семи статей, в яких передбачені політичні, економічні, соціальні та культурні права. Рівність прав для всіх народів, національних груп, а також громадян, що проживають на території України, гарантується Українською державою. Дискримінація за національною

ознакою забороняється і карається законом. Представникам всіх народів та національних груп забезпечено рівне право бути обраними до органів державної влади всіх рівнів, обіймати будь-які посади в органах управління, на підприємствах, в установах та організаціях.

У Декларації прав національностей передбачені також гарантії, які встановлює Українська держава в галузі розселення, вільного розвитку мов, культур та інших надбань кожній національності в Україні.

Усім народам і національним групам гарантується право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і поширення інформації. Громадянам України забезпечується право вільно користуватися російською та іншими мовами. В регіонах, де проживає компактно кілька національних груп, нарівні з українською мовою може функціонувати мова, прийнятна для всього населення даної місцевості.

Нагальна потреба у правовому оформленні нових відносин між етносами стимулювала законодавчий процес. 8 жовтня 1991 р. Президент України Л.М.Кравчук підписав Закон України "Про громадянство України". У статті 2, п. 1 було зафіксовано, що громадянами України є особи, які в момент вступу в силу даного Закону проживали в Україні, незалежно від походження, соціального і майнового становища, расової і національної приналежності, які не є громадянами інших держав і не заперечують проти отримання громадянства України.

Декларацією прав національностей Українська держава гарантувала "всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні права", "всім національностям право на збереження їх традиційного розселення", обіцяла забезпечити існування національно-адміністративних одиниць тощо.

Наступним загальнодержавним документом став Закон України "Про національні меншини в Україні" від 25 червня 1992 р. Саме до цього український етнос йшов у процесі визвольної боротьби: щоб бути вільними і дати волю іншим народам (етносам). Досить влучно про це писав М.Грушевський: "Ми, не на те цілими поколіннями боролися і страждали за право нашого народу, щоб з хвилиною,

коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету - приборкування слабших народностей і панування над національними меншостями великої Української землі... Ми не на те доводили права кожної народності на її національне самовизначення, незалежно від її "зрілості чи незрілості", історичності чи неісторичності, культурних заслуг, великих чи малих розмірів, аби тепер відмовляти якій-небудь народності свого права на котрій-небудь з сих підстав... Ми виступимо рішуче проти всяких заходів, звернених на те, щоб порізнити нас з нашими співгромадянами інших народностей. І ми певні, що українське громадянство, український народ, в котрого політичну розваженість ми твердо віримо й високо її ставимо, нас у тім напрямі підтримує твердо, щиро. Обранці української національності не будуть націоналістами" [3, с.103-104].

Пріоритетними завданнями є приведення законів України, що стосуються державної етнополітики, у відповідність з Конституцією України, загальновизнаними нормами і принципами міжнародного права, а також розроблення та прийняття нових законодавчих актів, зокрема, Законів України "Про внесення змін і доповнень до Закону України", "Про національні меншини в Україні", "Про реабілітацію та забезпечення прав осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України", "Про біженців", "Про імміграцію", "Про внесення змін і доповнень до Закону України", "Про правовий статус іноземців" та ін.

4. Політика України щодо співробітництва із зарубіжними українцями

За межами України проживає близько 12 млн українців. Україна глибоко вдячна державам, котрі дали українцям притулок і можливість зберегти свою етнокультуру, самобутність. Водночас Україна високо цінує зусилля і допомогу української діаспори в утвердженні її державної незалежності та міжнародного авторитету, створенні позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Україна ратифікувала основні міжнародні документи, що вміщують норми захисту меншин, і вони є обов'язковими на українській території. Дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо забезпечення національних меншин у своїй державі, формуючи власну законодавчу базу у цій сфері, Україна прагне, щоб

аналогічно були захищені права зарубіжних українців у країнах їхнього громадянства, всіляко сприяє вирішенню комплексу проблем їхнього духовно-культурного розвитку та налагодженню взаємозв'язків з українськими громадянами.

Разом з тим Україна піклується про те, щоб така діяльність не заважала процесам інтеграції українців зарубіжжя в ті суспільства, де вони проживають, адаптації до місцевих культур, а сприяла взаємодопомозі та встановленню толерантності між усіма особами незалежно від етнічних, культурних, мовних та інших ознак у межах їхнього проживання.

Формуючи міжнародно-правовий механізм співробітництва із зарубіжними українцями, Україна буде:

- домагатися внесення до міжнародно-правових документів положення про всебічну підтримку українців у країнах їхнього розселення;
- ініціювати скликання міжнародних конференцій для багатостороннього обговорення питання про національні меншини в посттоталітарних країнах Європи;
- сприяти реалізації заходів щодо захисту та підтримки зарубіжних українців через посольства та консульські установи;
- брати участь у міжнародних переговорах та консультаціях з метою задоволення правових потреб національних меншин;
- використовувати міжнародні механізми врегулювання конфліктів, коли національні механізми правового захисту в державі проживання українців упереджені і політизовані;
- стимулювати розвиток безпосередніх зв'язків та співпраці як державних, так і недержавних організацій з представниками родинних меншин за кордоном;
- заохочувати прикордонну співпрацю;
- сприяти організації та проведенню спільних культурно-мистецьких заходів;
- надавати допомогу з матеріально-технічного забезпечення теле- і радіозв'язку з районами компактного розселення українців;
- брати участь у цільовій підготовці кадрів для шкільних та культурно-просвітницьких закладів української діаспори на основі міждержавних та

міжвідомчих угод тощо.

До виконання Державної програми "Українська діаспора на період до 2000 року", прийнятої в 1999 р., залучено 25 міністерств та відомств України, органи місцевої виконавчої влади, наукові установи і громадські організації. За останні роки можна простежити і оцінити ефективність державної етнополітики стосовно української діаспори, як вона впливає на процеси, що відбуваються в самій діаспорі (в окремих її частинах), і відповідно визначити роль діаспори у творенні Української держави на сучасному етапі.

Аналіз виконання Державної програми свідчить, що закладені в ній концептуальні засади та конкретні заходи в цілому актуальні, відповідають реальній потребі підтримки української діаспори з боку держави. Разом з тим час розставляє нові акценти, що потребують щорічного коригування і спрямування зусиль держави на реалізацію більш нагальних заходів.

Головним напрямом Державної програми "Українська діаспора на період до 2000 року" залишається створення міжнародно-правової бази захисту національних прав українців у країнах їх проживання шляхом укладання міждержавних та міжвідомчих угод. Тут Україна має певні досягнення. Але слід визнати, що переговорний процес відбувається не так швидко і результативно, як того потребує час. Його темпи та результати однаково залежать як від України, так і від держав-партнерів. Не так ефективно, як це необхідно, відбуваються переговори з Румунією, Польщею, Латвією, Естонією, Росією, де накопичилися дуже гострі проблеми, що потребують міжнародно-правового регулювання.

На виконання Угоди про співробітництво між Державним комітетом у справах національностей та міграції та Міністерством Російської Федерації у справах національностей та федеративних відносин сформовані робочі групи для розробки та узгодження позицій сторін з найважливіших проблем міжнаціональних відносин. Проте через структурні зміни виконавчої влади Російської Федерації засідання зазначених груп перенесені на пізніші терміни.

Згідно з Протоколом третього засідання змішаної українсько-російської комісії по співробітництву про розвиток співпраці в гуманітарній сфері в червні 1998 р. у Москві проведено консультації експертів з підготовки пропозицій щодо

розробки Комплексної програми співробітництва стосовно задоволення національно-культурних потреб росіян в Україні та українців в Росії. У Протоколі констатувалось, що у зв'язку з виявленням розбіжності позицій в оцінці стану задоволення національно-культурних потреб росіян в Україні та українців в Російській Федерації, з метою подальшої конструктивної роботи було вирішено провести експертні переговори з цього питання. Між Держкомнаціміграцією України і Міннацполітики РФ досягнуто домовленості щодо їхнього проведення.

Українська та російська сторони завершили міжвідомче погодження проекту Угоди між Україною і Російською Федерацією про регулювання процесу переселення і захист прав переселенців.

На виконання доручення Кабінету Міністрів України щодо українсько-польських домовленостей Держкомнаціміграції було сформовано Українську частину Міжурядової українсько-польської комісії з питань забезпечення прав національних меншин.

Державний комітет у справах національностей та міграції приділяє багато уваги розробці проектів міжвідомчих угод, створенню та діяльності змішаних комісій, зокрема, Спільних міжурядових комісій з питань співробітництва: українсько-російської, українсько-вірменської, українсько-киргизької, українсько-естонської, українсько-азербайджанської, українсько-узбецької, а також з питань співробітництва в галузі забезпечення прав національних меншин: українсько-угорської, українсько-словацької, українсько-румунської.

Важливу роль у реалізації державної політики щодо співробітництва з українською діаспорою відіграють посольства та консульства України в країнах акредитації. Вони надають не лише правову, консультативну допомогу українським громадам, а й конкретну організаційну та матеріальну у задоволенні культурних, освітніх, інформаційних та інших потреб. Зокрема, саме посольські служби беруть на себе доставку громадам українознавчої літератури, комп'ютерів, іншої матеріальної допомоги з України.

Продовжено роботу щодо відкриття консульських установ у місцях компактного проживання українців за кордоном. У IV кварталі 1998 р. МЗС України відкрито Генеральне консульство у Санкт-Петербурзі (Російська

Федерація), де проживає понад 150 000 українців.

Значно активізували свою діяльність у залученні представників української діаспори до міжнародно-економічного співробітництва з Україною Торгово-економічні місії, що діють при посольствах України.

Тісно і плідно співпрацюють Посольства України з Держкомнаціміграції, регулярно надсилаючи довідкову та аналітичну інформацію про стан, процеси, тенденції, настрої та нагальні потреби української діаспори. Це дає змогу більш ефективно планувати діяльність державних органів України, що здійснюють національну політику відносно зарубіжних українців, а можливо, і впливати на процеси, що відбуваються в діаспорі. У зв'язку з цим слід активізувати роботу посольств України в США, Німеччині, Канаді, Великобританії, в напрямку встановлення прямих контактів українських громад західної діаспори зі східною, спрямування можливої допомоги.

Все більшої актуальності набуває робота з українською молоддю діаспори. Відомим і певною мірою природним є процес асиміляції і, відповідно, зниження рівня етнічної самосвідомості серед молодого покоління українців, народжених у діаспорі. Ця тенденція однаковою мірою спостерігається як у західній, так і в східній діаспорі. Сьогодні немає жодних перешкод для прямих зв'язків з Україною. І тому, звичайно, що на часі постало питання активізації українського молодіжного руху, ширшого залучення організованої української молоді діаспори до процесу державотворення в Україні.

У зв'язку з цим безумовно актуальним і своєчасним було проведення 22-23 серпня 1998 р. в Україні IV Світового конгресу українських молодіжних організацій під гаслом "Майбутнє України в руках молодих", в якому взяли участь 47 представників молодіжних організацій діаспори з 22 країн. Конгресом прийнята резолюція "Про створення Координаційної Ради IV СКУМО та Світового Українського Інформаційного Центру". На виконання доручення Прем'єр-міністра України "За підсумками роботи IV Світового конгресу українських молодіжних організацій" розроблено систему конкретних заходів щодо заохочення ініціатив молодіжних організацій України та діаспори.

З метою підтримки процесу відродження, збереження і розвитку народної

художньої творчості, рідної мови, традицій як в Україні, так і в українській діаспорі згідно з Указом Президента України розпочато підготовку Всеукраїнського огляду народної творчості, що проводиться в Україні у 1999 р. До участі в заключних заходах будуть запрошені художні аматорські колективи з української діаспори.

Одним із найважливіших чинників збереження рідної мови, культури та етнічної самосвідомості в іншонаціональному середовищі вважається преса. Прикладом цього може слугувати преса української діаспори США і Канади. У зв'язку з цим все більш важливим і актуальним стає прагнення східної діаспори, яка переживає нині період становлення, зберегти ще існуючі редакції українських газет та створити нові. На жаль, через відсутність коштів зараз спостерігається скорочення кількості українських видань. У 90-х роках у регіонах колишнього СРСР їх нараховувалося близько 20. Сьогодні практично видається лише газета "Дніпро" (Республіка Вірменія). Катастрофічна ситуація склалася з газетами "Берестейський край" (Республіка Білорусь), "Українські новини" (Республіка Казахстан), які зараз припиняють свою діяльність.

У цілому за останні два роки відбулися певні зрушення у розширенні меж інформаційного простору України на країни проживання українців. Зокрема, з'явилися перші, хоча й обмежені, інформаційні зв'язки України з українськими громадами віддалених регіонів Росії через радіо- та телевізійну мережу. Нині основним джерелом інформування української діаспори про життя в Україні і досить потужним важелем у зовнішньополітичній пропаганді є канали Всесвітньої служби радіомовлення "Радіо-Україна". Деяко скромніші можливості охоплення мовленням зарубіжної аудиторії має українське телебачення. Однак це лише незначною мірою задовольняє зростаючі комунікативні потреби зарубіжних українців.

На сьогодні існує потреба в створенні на базі Інституту змісту і методів навчання Міносвіти спеціального підрозділу - відділу освіти української діаспори, відкритті українських культурних центрів, реалізації програм співробітництва молодіжних і дитячих організацій, виданні навчальної та наукової літератури, інформаційному забезпеченні через радіо і пресу тощо.

Третина довготривалих заходів, розрахованих на 5 та більше років, реалізується поетапно. Серед них: укладання міжнародних угод, реалізація двосторонніх програм співробітництва між прикордонними областями України та сусідніми державами, відкриття консульських установ у місцях компактного проживання українців, реалізація освітніх, культурних та інформаційних програм, міграційної політики, спрямованої на повернення бажаючих в Україну тощо.

З проблем, що потребують вирішення, можна виділити такі:

- відкриття консульських установ у державах компактного проживання українців;
- реалізація розробленої і схваленої Міжвідомчою координаційною радою концепції Головного архівного Управління про створення Архіву української діаспори;
- відкриття українських культурно-інформаційних центрів у країнах проживання українців;
- розробка на основі двосторонніх домовленостей програм і організація випуску наукової, навчальної, художньої та дитячої літератури для української діаспори і відповідних національних меншин в Україні;
- відкриття Міжнародного культурно-інформаційного центру “Українська діаспора” в Україні;
- створення в Україні спеціального фонду української діаспори для надання допомоги в облаштуванні українців-переселенців;
- розробка схеми можливого розселення українців, які повертатимуться в Україну, з урахуванням їх працевлаштування, забезпечення житлом;
- вирішення питання про безкоштовне оформлення паспортів при перетинанні державного кордону українцями, переселеними з Польщі у 40-х роках, яке вимагає зміни чинного законодавства України тощо.

Великі сподівання покладаються на оголошений Президентом України запуск українського супутника зв'язку, який дозволить через космічні передавачі транслувати вітчизняні теле- і радіопрограми на всю Європу, створюючи тим самим певний імідж Україні та забезпечуючи інформацією про неї своїх земляків.

Одним з напрямів Державної програми “Українська діаспора на період до

2000 року” є розроблення та здійснення міграційної політики, спрямованої передусім на повернення осіб українського походження та вихідців з України на Батьківщину.

У 1998 р. Державним комітетом у справах національностей та міграції за участю Міністерства внутрішніх справ України спільно з обласними держадміністраціями продовжено формування інформаційного банку даних про українців, які проживають за кордоном, у тому числі тих, хто бажає повернутися в Україну.

Аналізуючи ці дані, слід визнати, що реалізація міграційної політики у тому обсязі, який було закладено у Державній програмі “Українська діаспора на період до 2000 року”, потребує значних коштів і вирішення низки міжнародно-правових та загальнодержавних проблем, планування системи заходів, здійснюваних на державному рівні, а саме:

- розробити цільову державну програму, спрямовану на реалізацію проголошеної незалежною Україною міграційної політики щодо зарубіжних українців, які бажають повернутися на Батьківщину;

- створити законодавчу базу щодо механізму впровадження та фінансування заходів, пов’язаних з компенсацією витрат на переїзд, забезпечення житлом, створення додаткових робочих місць;

- вирішити низку питань на міждержавному рівні, зокрема про безмитне перевезення особистого майна при переселенні в Україну, пенсійне забезпечення та право на продаж своєї власності у зв’язку з виїздом з країни проживання;

- укласти двосторонні угоди між Україною і країнами СНД про спрощений порядок виходу з громадянства, звільнивши колишніх громадян із країн СНД і України від сплати консульського внеску за клопотання про вихід із громадянства, визначити їхні обов’язки і надати їм права у суспільно-політичному житті, на участь у приватизації і в цілому визначити їхній статус.

Всі ці заходи можуть суттєво поліпшити складний процес переселення і облаштування переселенців в Україні, але вони потребують значних коштів.

Важливим позитивним результатом здійснення державної політики України щодо зарубіжних українців є процес самоорганізації у східній діаспорі.

Формуються громадські структури, зростають культурні, освітні, інформаційні потреби, що свідчить про етнічне відродження східної діаспори. Проте задовольнити національно-культурні потреби східної діаспори без підтримки з боку етнічної Батьківщини навряд чи можливо.

Слід зазначити, що останніми роками відбулася певна переорієнтація поглядів та завдань західної української діаспори щодо України в цілому. Якщо до 1991 р. основною об'єднуючою ідеєю діаспори була боротьба за відновлення незалежності України, то останнім часом на перший план виходять внутрішні проблеми, збереження та зміцнення позицій у політичному житті країн проживання. VII Конгрес СКУ, що відбувся у грудні 1998 р. в Торонто, визнав, що західна діаспора нині переживає асиміляційні процеси: втрачається мова, частково припиняється видавнича діяльність, зменшується вплив української преси. Наслідком цього є послаблення впливу української громади на політичне чи державне життя країн поселення.

Сьогодні основними завданнями українських громадських організацій Канади, Америки є підготовка рекомендацій для урядових інституцій щодо форм і напрямків співробітництва з Україною, формування двосторонніх відносин. Українська держава повинна максимально використати цей фактор у своїй зовнішній політиці. Водночас слід визнати недостатньо скоординовану діяльність західної та східної діаспори. Прагнення Держкомнацміграції залучити громади Америки та Канади до більш активної співпраці зі східною не знаходили підтримки. Не було виявлено зацікавленості в обговоренні проекту Закону "Про іноземного українця", не надіслано ні зауважень, ні пропозицій (за винятком Українсько-Американської Координаційної Ради) з боку тих, для кого цей законопроект розроблений.

Одним з можливих факторів активізацій співпраці різних гілок української діаспори слід вважати залучення до Світового Конгресу Українців керівників східної діаспори.

Разом з тим великий потенціал українства світу не використовується повністю в інтересах держави. Деякі провідні діячі як в Україні, так і в діаспорі висловили думку про недостатній рівень співробітництва з українською діаспорою.

У зв'язку з цим у зверненні до Президента України академіка П.Тронька запропоновано створити в Україні спеціальний Державний комітет для зв'язків із закордонним українством. На виконання доручення Кабінету Міністрів України з метою розширення співпраці з українською діаспорою та більш ефективного використання її потенціалу до Мінекономіки подано пропозиції про необхідність створення на базі Управління у справах української діаспори Держкомнаціміграції Департаменту у справах української діаспори.

Принципове значення має сприяння добровільній інтеграції зарубіжних українців у політичне та соціально-економічне життя країн проживання і збереження та розвиток там їхнього етнокультурного стереотипу. Дана проблема потребує подальшого вивчення і практичного вирішення.

5. Регіонально-етнічна політика в Україні

З історико-етнографічного погляду територія України поділяється на низки регіонів: Наддніпрянщина (Середнє Наддніпров'я), Поділля, Слобожанщина і Полтавщина, Волинь, Полісся, Прикарпаття, Закарпаття, Південь. Наведений поділ дещо умовний. Регіональні особливості формувалися протягом століть під впливом багатьох чинників: різних племінних об'єднань (древляни, сіверяни тощо), князівств (Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Угорщиною тощо).

Якщо спробувати визначити вектор змін, що відбуваються від часу проголошення незалежності України 1 січня 1991 р., то доведеться визнати, що домінантою її є дезінтеграція, у тому числі й територіальна. Опинившись у складних умовах, регіони шукають для себе вихід із самоізоляції, довільно прогнозуючи своє майбутнє та інколи утверджуючи в головах людей невиправдані ілюзії. Цей процес особливо небезпечний тому, що держава, по суті, не має власної регіональної політики, достатньо не володіє методикою етнополітичного передбачення та регіонального прогнозування.

Будувати нову регіональну етнополітику на даному етапі не можна без урахування власного історичного і світового досвіду, не спираючись на нього. Лише на перший погляд може здатися, що регіональна етнополітика України - це її внутрішня справа.

Після розпаду СРСР Україна опинилася у новому геополітичному просторі,

у сфері дії інтенсивних процесів формування нових міждержавних, регіональних, субрегіональних відносин. Регіональна і субрегіональна інтеграція стає дієвим чинником подолання геополітичного та стратегічного вакууму, що виник після розпаду СРСР у Східній Європі. Від того, наскільки виважено і грамотно Україна вирішуватиме свої регіональні проблеми, залежить як її міжнародний авторитет і національна безпека, так і можливість інтегрування її у європейські субрегіональні структури.

Для України, щоб не припускатися помилок на шляху державотворення, треба уважно проаналізувати інтереси регіонів, тенденції їхнього економічного та етносоціального розвитку. Дуже важливо вивчати особливості менталітету, психології населення того чи іншого регіону, їх традиції та рівень політичної культури.

Загальновідомо, що регіональна ситуація у нас переобтяжена безліччю проблем, що історично виникли внаслідок тривалої бездержавності, входження регіонів, частин територій до кількох країн. Це, зокрема: форсована індустріалізація Донбасу та Півдня України, депортації кримських татар і поляків, німців, українців Західної України, перекося у здійсненні “соціалістичних перетворень”. Усі ці конфліктні проблеми певною мірою “запрограмовані” історією розвитку суспільно-економічних і політичних дій тоталітарного режиму, що існував в Україні. Маємо усвідомити й те, що значна частина проблем, зовні суто регіональних, насправді є наслідком безпорадності владних структур, постійної неухвиленості до потреб людей, а також представників національних меншин.

За визначенням О.Топчієва, регіон (край) - основна складова частина територіального устрою країни, що визначена єдиною політикою державного регіоналізму і має організаційну відособленість, цілісність, економічну й демографічну самодостатність, систему державних органів, що є елементами (підсистемами) державної структури влади й управління країною [28, с.110].

Коли йдеться про етнорегіон, то маються на увазі не тільки територія, а й економіка, демографічні, культурологічні, етнічні, традиційно-релігійні та інші чинники. В територіальному просторі України можна виділити низку етнорегіонів, яким притаманні певні особливості, набуті впродовж історичного процесу розвитку

етносів на даному місці. Як ілюструє історія, в певних регіонах деякі етнічні групи проживали досить давно, а деякі з'явилися останнім часом, внаслідок міграції, переселення (депортації), урбанізації. На чинники слід зважати, коли йдеться про державну етнополітику в регіонах України.

Нині є потреба утвердження в українському суспільстві нового регіонального мислення та розвитку науки регіоналістики, здатної аналізувати і прогнозувати ситуацію в регіонах, щоб запобігати конфліктним ситуаціям.

Необхідність особливого, зваженого, вдумливого підходу до регіонів України диктується і її зовнішньоекономічними та політичними орієнтаціями. Справа ускладнюється ще й тим, що через історичні обставини свого розвитку Україна не є чимось єдиним, згуртованим і сконцентрованим навколо спільної ідеї державності її титульного етносу - українців.

Етнополітика зводиться до процесів ставлення "держави-нації" до національних меншин. Останнє є недоліком етнополітики, якщо етнічні проблеми будуть зводитися лише до цього. Дотримання принципів багатокультурності і регіонального підходу забезпечує реалізацію збалансування соціальних відносин суспільства в цілому.

Україна прийшла до створення держави, до своєї державної цілісності дещо іншим шляхом, ніж більшість країн. І тут криється багато небезпек, найголовнішою з яких є сепаратистські тенденції окремих регіонів, як хоче дехто це трактувати. Послаблення централістських уніфікуючих тенденцій в умовах становлення демократії об'єктивно сприяло зростанню ролі периферії, а відтак і соціальної ролі традиційної цінності самосвідомості [17, с.109]. Недооцінювання ролі і сутності цього чинника на офіційному рівні уявляється як регіональний сепаратизм. Все це накладається на певні територіальні претензії до України з боку сусідніх держав і домагання окремих регіонів України змінити свій статус, використати право на те, щоб приєднатися до іншої держави, і, безумовно, на зовнішній чинник.

Україна вже не є унітарною державою, оскільки має в своєму складі Автономну Республіку Крим, велику територію, далеко не однаковий рівень економічного розвитку регіонів, поліетнічність, історичні, мовні, культурні,

ментальні та інші фактори. Вкрай ризиковано й далі ігнорувати процеси, що відбуваються на Закарпатті, в Криму, деяких південно-східних областях, зокрема нехтувати намаганнями цих регіонів забезпечити собі певну самостійність в економіці.

Важливим є виявлення суперечностей у загальнодержавних, галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення шляхів їхнього узгодження, тобто досягнення згоди у вирішенні важливих питань.

Тому для України необхідно утвердити в суспільній свідомості її громадян нове регіональне мислення, здатність аналізувати та прогнозувати ситуацію в регіонах, знаходити оптимальні шляхи попередження конфліктних ситуацій. Початком такої роботи могло б стати, наприклад, проведення чогось на зразок "Нарад регіонів", де б можна було обговорювати етнічні проблеми, узагальнювати досвід і створювати певні координаційні структури з метою консультацій з проблем і надання допомоги державним структурам.

Місцеві державні органи влади на регіональному рівні мають сприяти розробці їхнього соціального паспорта і вивченню етнічної, соціальної, соціо професійної структури, демографічної ситуації та динаміки розвитку регіону на перспективу.

Життя потребує вироблення нових підходів до організації суспільного життя країни стосовно переосмислення нової суті етнополітики з урахуванням регіонально-територіального виміру. Йдеться про відродження і подальший розвиток української антропо- і політикогеографічної школи, започаткованої видатними вченими і громадськими діячами С.Рудницьким і В.Кубійовичем. Саме в такому контексті сьогодні перед етнополітиками стоїть завдання - виявити просторову організацію етнічного життя в певних географічних межах.

Головна мета етнорегіональної політики - сприяння побудові громадянського суспільства, здатного гармонійно узгоджувати та забезпечувати реалізацію на практиці всієї гами національних потреб різних спільнот та конфесійних особливостей, не випускаючи при цьому з поля зору загальнонаціональні стратегічні інтереси Української держави.

Йдеться про створення необхідних умов та механізмів регенерації

національного життя народів у всьому їхньому розмаїтті, збереженні та розвитку національних культур, мов, традицій, духовну співтворчість та ін. Регіони, будучи етнічно неоднорідними за складом населення, територіально відтворюють культуру різних національностей. Ось чому в кожному регіоні має бути власна програма оптимізації міжетнічних відносин та усунення ускладнень і протидій.

Саме тому децентралізація має поєднуватися із сильним місцевим самоврядуванням. Через розширення та врахування прав і пропозицій місцевих національних товариств можна вміло вирішувати міжетнічні проблеми вчасно, ефективно, корисно. Виходячи із потреб життя є необхідним врахування та корекція закону про місцеве самоврядування і приведення його у відповідність із Міжнародною хартією про місцеве самоврядування. До цієї творчої і пошукової роботи слід залучити Раду регіонів при Президенті України.

Державне регулювання міжетнічних відносин передбачає конституційно-правові акти, інші механізми та програми, що визначають вкладання певних матеріальних та інтелектуальних ресурсів в етнопонаціональну сферу.

Вкрай злободенною проблемою в системі регіональної етнополітики є осмислення та розробка теоретичних основ державного та правового відродження етносів України.

Першочергово слід вирішити такі завдання:

- розробка більш чіткої наукової концепції про правовий статус національних меншин в Україні;
- визначення положень законодавчої та виконавчої влади в українському суспільстві щодо етносів та ін. Таку роботу потрібно виконувати відповідально, застосовуючи міждисциплінарні підходи, котрі мають базуватися на комплексному використанні специфічних методів, ідей різних наук, які так чи інакше пов'язані з етнічною сферою та етнічною самосвідомістю.

Це все сприятиме державотворенню і ліквідує статус етнополітичної необізнаності, якій поки що не всі урядовці-політики чи державні службовці знають ціну.

Дуже вагомим фактором є віднайдення та правове осмислення таких принципів етнополітики:

- повага прав людини та основних свобод;
- рівні права та відповідальність етносів при різних формах їхнього самовизначення;
- розвиток українського суспільства на основі консенсусу, взаємоповаги та злагоди;
- збереження і розвиток етнічних культур усіх етносів України;
- створення міжнародних гарантій захисту прав і свобод українців в іноземних державах;
- відстоювання "принципу спадковості" суверенітету (суть його полягає в тому, що незалежні держави, зокрема Україна, вважають конкретну територію спадщиною і не дозволяють її переділу).

Українська держава на сучасному етапі робить усе для того, щоб задіяти державні, політичні, культурні, наукові, інформаційні структури з метою створення оптимальних умов для нормальної життєдіяльності країни з поліетнічним складом населення. Йдеться, зокрема, про необхідність вертикальної підпорядкованості виконавчої влади знизу доверху, прийняття дієвих заходів щодо недопущення на своїй території утисків громадян за етнічною, релігійною чи мовною ознаками, правової та адміністративної відповідальності органів виконавчої влади і посадових осіб за невиконання рішень у сфері міжетнічних відносин. Враховуючи вагомість проблем, важливо не випускати з поля зору проблеми життєдіяльності, бо саме вони є основою будь-якої політики, в тому числі етнічної.

Так, з метою гармонізації міжетнічних відносин, удосконалення і зміцнення їхньої політико-правової бази держава в своїй етнополітиці виходить з того, що:

- здійснення єдиної політики у сфері міжнаціональних відносин покладається на відповідні центральні й місцеві органи виконавчої влади та державних службовців, які будуть утверджувати її професійно і чесно;
- у Верховній Раді України діє комісія з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, яка тримає на контролі всі важливі проблеми;
- при місцевих Радах народних депутатів можуть створюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з представників національних меншин, які своїми порадами сприяють вирішенню проблем;

- регулярно проводяться Всеукраїнські міжнаціональні конгреси, які підбивають підсумки зробленого, обмінюються досвідом;
- громадяни усіх національностей на рівних підставах обираються або призначаються до органів законодавчої, виконавчої і судової влади, місцевого і регіонального самоврядування і мають право обіймати будь-які посади в армії, на підприємствах, в установах та організаціях, що утворює в практику міжетнічних відносин демократизм.

В Україні створено спеціальні діагностичні служби на різних рівнях для регулювання міжетнічних відносин, спеціальні органи та інститути їх уповноважених для контролю за виконанням повноважень, зафіксованих у Конституції та інших законодавчих актах щодо захисту прав осіб незалежно від їхньої національної належності та території проживання в Україні.

Концепція державної етнополітики України відображає новий підхід до цієї гострої та важливої проблеми. Нове бачення розвитку етнічного та етнополітичних процесів з урахуванням сучасних потреб, на думку етнологів, полягає у наступному:

- розглядати етнополітичну проблематику з позицій міжнародного права, спираючись на міжнародно-правові акти;
- вирішувати етнополітичні та етнополітичні проблеми з урахуванням світового досвіду;
- у центр державної етнополітики слід поставити права людини та громадянина, об'єднавши їх концептуально з правами нації та національних меншин;
- тісно "пов'язувати" національну сферу з проблемами національно-патріотичного виховання, формування культури міжетнічного спілкування, утвердження в українському суспільстві державного патріотизму та громадянської позиції;
- визначати сутність та спрямованість інформаційно-аналітичного забезпечення етнополітичної політики в інтересах консенсусу, взаємоповаги та злагоди;
- організувати на державному рівні вивчення громадської думки та моніторингові дослідження з проблем етнополітичного розвитку та ефективності державної етнополітики в Україні та ін.

Отже, цілі державної етнополітики в Україні спрямовані: на досягнення демократизації стосунків через гармонізацію міжетнічних відносин, міжнаціональної злагоди, утвердження в міжетнічних стосунках атмосфери толерантності, довіри, поваги до мов, традицій, культур, звичаїв, релігій. Деякою мірою цього можна досягти у такий спосіб:

- через правове забезпечення рівних можливостей для участі громадян, незалежно від національності, в усіх сферах матеріального і духовного життя, в управлінні державними і громадськими справами;

- через відродження українського етносу, забезпечення української етнокультурної самобутності;

- через відродження духовного життя національних меншин, їх мовної, релігійної та звичасвої самобутності, особливо в регіонах їх компактного розселення;

- через відновлення прав депортованих народів, які повернулися в регіони їх колишнього проживання тощо.

Виконання перерахованих завдань, своєчасне врахування проблем, які постійно виникають перед народами в процесі їхньої життєтворчості сприятимуть побудові в Україні демократичної держави та утвердженню між її етносами високої культури міжетнічного спілкування. Саме до цього прагнуть наші співвітчизники сьогодні.

Список літератури

1. Варзар І.М. Політична етнологія як наука. - К., 1994.
2. Гаєвський Б., Ребкало В. Державний статус національних інтересів // Вісн. УАДУ. - 1998. - № 2. - 107.
3. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть? - К., 1991.
4. Гунчак Т.Г. Симон Петлюра та євреї. - К., 1993.
5. Етнополітика в Україні. Документи та матеріали. - К., 1998.
6. Євтух В., Трощинський В. Державна етнополітика України: історичні витоки та засади формування в сучасних умовах // Етнополітична ситуація в Україні: спроби наукової інтерпретації. - К., 1993.

7. Євтух В. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. - К., 1997.
8. Зінченко Ю. Кримські татари: Істор. нарис. - К., 1998.
9. Картунов О., Кремень В., Маруховська О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. - 1998. - № 6.
10. Картунов О., Мураховська О. Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки // Політологіч. читання. - 1994. - № 4.
11. Картунов О., Маруховська О. Етнополітологія як наука і навчальна дисципліна // Політологіч. читання. - 1994. - № 3.
12. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. - К., 1997.
13. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.: Пер. з англ. - К., 1997.
14. Кресіна І. Українська ідея та національна свідомість: адекватність, мрії чи вигадка? // Схід. - 1997. - № 5.
15. Майборода А. Теорія етнополітики в західному суспільствознавстві. - К., 1995.
16. Мала енциклопедія етнодержавознавства. - К., 1996.
17. Надолішний П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. - К., 1998.
18. Паніна Н.В., Головаха Е.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники (Таблиці, ілюстрації, коментар). - К.: Ін-т соціології, 1999.
19. Пасько І., Пасько Я. Конституція і ментальність народу // Схід. - 1997. - №1.
20. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. - 2-ге вид., доповнене - К., 1998.
21. Поздняков Е.А. Нация. Национализм: Национальные интересы. - М., 1994.
22. Права человека и межнациональные отношения. - М., 1994
23. Ребкало В.А., Обушний М.І., Майборода О.М. Етнонаціональні процеси в

сучасній Україні: Досвід, проблеми, перспективи. - К., 1996.

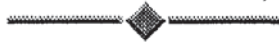
24. Римаренко Ю.І. Національний розвій України. - К., 1995.

25. Современная Русская идея и Государство. - М., 1995.

26. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. - К., 1997.

27. Сміт Етоні Д. Національна ідентичність. - К., 1994.

28. Топчієв О.Г. Теоретичні основи регіональної економіки: Навч. посіб. - К., 1997.

ЧАСТИНА II. ЕТНОС І НАЦІЯ: ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

1. *Природа етносу. Етногенез українців.*
 2. *Теоретико-методологічне розуміння суті нації та її місця в політиці.*
 3. *Етнополітика українського уряду щодо національних меншин.*
- Література.*

1. Природа етносу. Етногенез українців

Сучасне людство являє собою строкату етноісторичну мозаїку: землю населяє близько 4000 етносів, з яких лише 800 є націями; близько 1000 етносів перебуває в перехідному статусі родоплемінної спільності; створено і визнано як цивілізаційно-політичну цілісність близько 300 держав. У світі вже немає однорідних, гетерогенних народів, "чистих" одноетнічних країн, суспільств.

Складність людського життя, психіки людини, психології етносів (народів) стимулює вчених, політиків, державних службовців серйозно вивчати етнопроцеси в державі та світі з метою вироблення та утвердження демократично осмисленої етнополітики в державі та відшукування форми високої культури міжнаціонального спілкування, як це спостерігається у світовій практиці тих країн, де з осторогою ставляться до міжнаціональних конфліктів.

Життя та психологія етносів і націй належить до найбільш глибоких, складних та суперечливих соціально-політичних явищ дійсності. Хто посправжньому бажає наблизитися до усвідомлення природи етносів і націй, приходять до усвідомлення того, що в розмаїтті соціально-політичних реалій, напевне, немає нічого більш стабільного і проблемного, ніж ці утворення.

Від національно визначеного буття ніхто не в змозі ухилитися, бо соціум розпочинається із буттєвої спільноти, яка за класичних умов є етнічною, а в середовищах з високим рівнем міграції, до того ж, в урбанізованих регіонах, набуває характеру поліетнічної спільності (Київ, Одеса, Ужгород, де потік мігрантів дуже значний).

Тому і досить важливо громадянам України відшукати себе, свої етнічні коріння, а державним службовцям - не тільки з'ясувати суть етнополітичного фактора, а й уміти утверджувати демократичну етнополітику як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях, вміти мудро в рамках правового поля

допомогти людині в її проблемному бутті.

Деякі політики та суспільствознавці вважають, що чим рідше вчені та практичні працівники (державні службовці) будуть ставити етносоціальні, етнополітичні проблеми, тим спокійнішою буде атмосфера в суспільстві. Історичні реалії засвідчують зовсім інший етнополітичний стан (Югославія, колишні території СРСР, Ірландія та ін.).

Етнічна політика в Україні не ізольована від інших країн та проблем в самій Україні. Вона повинна бути на контролі не тільки державних інститутів, але й не залишатися поза увагою громадян, повинна вивчатися, а практика її реалізації повинна працювати в рамках права.

Щоб з'ясувати суть етнополітики, насамперед необхідно усвідомити поняття, пов'язані з етнорозвитком та змістом процесів, (де, коли, що відбувається в зонах енклавах, чи точніше на етнотериторіях). Так, етнічно "народ" і "нація" майже ідентичні поняття, що визначають біологічне походження певних спільностей людей, але в соціально-політичному плані вони не є тотожними.

Народ - це біологічна спільність, група, поєднана кровними, біологічними зв'язками. Із сім'ї виросла родина, з родини - рід, рід перетворився на плем'я, а плем'я - на народ.

У процесі тривалого співжиття, міграцій племена змішувалися. Антропологи, біологи, етнопсихологи, історики довели, що, наприклад, український народ утворився внаслідок змішування слов'янських і тюркських племен; у результаті змішування слов'ян, угро-фінських племен, гунів, монголів і татар виник російський (московський) народ. Колективними зусиллями народу облаштувалася певна територія, виникали традиції, поняття "земля", "батьківщина". З'являється спільність етнос - народ. Вперше термін "етнос" виник на рубежі XVIII-XIX ст. у зв'язку з формуванням етнографічної науки, спрямованої на вчення народів з урахуванням етнополітики.

Коріння цього слова можна знайти в Стародавній Греції, де ним визначали поняття "рій", "згряя", "група". Пізніше в історичній літературі V-IV ст. до н.е. воно набуває іншого значення - "плем'я", "народ".

В українському народознавстві слово "етнос" майже до XX ст. взагалі не

вживалося, його предметна галузь фіксувалася терміном “народ”. Найбільша суттєва визначеність поняття етносу та його ознак була досягнута російською наукою в ХХ ст. Грунтовно ці питання досліджені в роботах С.Широкогорова “Етнос. Дослідження основних принципів зміни етнічних та етнографічних явищ” (1923 р.), Л.Гумільова “Географія етносу в історичний період (1990 р.), Ю.Бромляя “Нариси теорії етносу” (1983 р.) та ін.

В 70-ті роки ХХ ст. вчені дійшли висновку про те, що етнос - не просто спільність людей, а передусім соціальна, органічна система, що має чітку структуру з глибокими взаємозв'язками між окремими її елементами. А коли так, то етнос слід вважати живим організмом: як будь-який організм він народжується, розвивається і вмирає, або ж трансформується. Цікавими роздумами з цього приводу збагатив нас Л.Гумільов.

Загальноприйнятим визначенням етносу можна вважати наступне. Етнос - усталена спільність людей, що історично склалися на певній території і позначена спільністю мови, культури, побуту, психічного складу, єдністю етнічної самосвідомості, зафіксованої у самоназві, а також усвідомленням єдності родового походження і водночас несхожістю на інші етноси. Це органічна соціальна система з чітко вираженою структурою, в основу якої покладено систему міжпоколінної етнокультурної інформації, освяченої традиціями.

У процесі осмислення проблем етносів, етнополітики важливо визначитися з поняттям “етнічність”. Етнічність - це сукупність суспільних відносин, котрі зв'язують особу як носія етнічних ознак з її етнічним середовищем, родичами, близькими тощо. Феномен етнічності багатоаспектний, він включає спільності, процеси, види діяльності тощо.

Термін “етногенез” уперше ввів М.Марр у 20-х роках ХХ ст. у зв'язку з дослідженням процесу формування мови.

Етно- і націогенез - походження народу, первісний момент етнічної історії, коли формуються головні структуроутворюючі етносу, які визначають його самобутність, несхожість на інші етноси.

Першою етнічною одиницею вчені вважають плем'я, а момент формування племен - початком етногенетичних процесів.

Отже, етнос - це вже стійка сукупність людей, яка належить до певного народу, проживає на певній території чи в складі іншого народу і зберігає свою культуру, побут, мовні та психологічні особливості.

Як же формується етнос? Він здебільшого формується на основі єдності території та економічного життя. Іноді буває так, що в процесі історичного розвитку багато які етноси втрачають спільність території. Наприклад, росіяни живуть в Білорусії (там вони етнічна група).

Етнос - термін, яким досить часто користуються політики і котрий вводитьсь до нормативно-правових документів. Згідно з дослідженнями етнологів, поняття етносу (етнічної спільності) неоднозначне [3]. Він тільки останнім часом набув сучасно-вартісного трактування. Досі цей термін мав до десяти значень, серед яких: народ, плем'я, натовп, група, клас, чуже плем'я, язичники, стадо, рід, кожне з яких характеризувало певну людську спільність. Таким чином, нині це поняття визначають як усталену спільність людей, що історично склалися на певній території і позначена спільністю мови, культури, побуту, психологічного складу, єдністю етнічної свідомості, зафіксованої у самоназві (етнонімі), а також усвідомленням єдності родового походження і водночас несхожістю на інші етноси [23, с.116].

Етноси - це явище, що належить до біосфери і соціосфери, тому їх слід розглядати не як функцію соціально-політичного прогресу, а як самостійне явище, що потребує власної політики і водночас впливає на політичне життя в державі.

Історія етносу (народу) - це постійна зміна життя через поріг смерті і народжуваності, і разом з тим стабільності через їх історичну спільність. Не будучи ні соціумом, ні суспільством, етнічна спільнота за ступенем складності та організованості значно їх переважає. В цьому соціокультурному утворенні синтезовано три типи чинників: а) етносоціальна форма життя; б) духовна діяльність людини (емоції, інтелект, воля); в) біологічна форма життя. Етнічна організація життєвого процесу перебуває в безпосередній близькості до клітинно-генного біологічного автоматизму та інваріантних принципів біологічної соціальності. Тому і є дві форми єдиного плину життя. Єднає ці обидві форми організації життя (біологічну і етнічну) те, що всі прояви етнічної активності

зосереджені навколо життєвого процесу (сімейно-родинна організація), харчування, репродукування, захист тощо.

Стосовно ж української нації конкретно, то щодо її утворення серед українських суспільствознавців та політиків і, головне, у колах державних діячів досі немає чітко визначеної позиції. Однак побутує думка, що самостійна етнічна спільнота (етнос) - українці остаточно сформувалися в XVI ст. Українці належать до слов'янської групи індоєвропейської лінгвістичної сім'ї. Поряд з росіянами і білорусами вони генетично становлять її східнослов'янську гілку. "Українці, - пише В.Наулко, - являють собою стійку спільність людей, яка історично сформувалася на певній території і зберегла відносно стабільні особливості культури, мови, психіки, а також етнічну самосвідомість" [20, с.5].

Вперше назва "Україна" з'являється в Іпатіївському літопису в 1187 р. у зв'язку зі смертю на Переяславщині князя Володимира Глібовича - організатора відсічі половецькому вторгненню: "и плакали о нем все переясловцы, ибо он наполнен был всякими добродетелями, а без него Украина много потеряет" [23, с.115].

Загального визнання назва "Україна" набула лише у XVII ст., хоча співіснувала з назвою "Малоросія", що утвердилася входженням України до складу Московської держави. Термін "Малоросія", як і назва її мешканців - "малоросіяни", сприймалася з відтінком певної зневаги до України та українців як до окраїни та провінціалів [23, с.115].

Протягом більш як 340 років наш народ піддавався безперервному штучному негативному відбору. Зрозуміло, в першу чергу гинули найсмівливіші, найзапальніші, найрозумніші. Дуже багатьох купили (кар'єра, гроші, чин): братів Розумовських, князя Безбородька, князя Михайла Корибута-Вишневецького та ін.

Московські володарі почали претендувати на роль "третього Риму" та єдиного та прямого наступника Київської Русі. Саме з цією метою і Київ був включений (до XV ст.) до складу Великої Русі як "матеръ городов русских".

Оцінюючи це явище, дослідники намагалися осмислити етнічну історію народів, що мають спільне слов'янське походження. Найближче до вирішення цієї проблеми підійшов Л.Гумільов, який вважав, що "утворення сучасної Росії - явище

нове, і вона не є продовженням Київської Русі. Формування російського етносу належить до XIV ст., найважливіший поштовх якому дала Куликовська битва 1380 р., об'єднавши руські князівства проти Золотої Орди" [23, с.115].

Щодо самоназви "українець", то вона утвердилася в XIV - XVI ст. Сутність етносу проявляється в його культурі, так званій етнічній культурі, в якій успадковується комплекс соціальної практики, системи вірувань, традицій і звичаїв, що певним чином визначають спосіб життя етносу. Основою, що стабілізує етнос та його культуру, є система традицій, яка являє собою свого роду колективну пам'ять, котра акумулює міжпоколінну етнокультурну інформацію. Крім того, вона регулює не лише рівень інформації, необхідний для відтворення етносу, а й сутність іншоетнічних запозичень.

Етнокультурна інформація регулюється за допомогою стереотипів, з яких створена вся культура етносів, це і є усталені форми поведінки, вироблені багатовіковим досвідом народу. Вони є суттю механізму традицій, без них не може існувати жодна культура, в тому числі й сучасна, зокрема професійна. Палітра етнічних стереотипів різна, ними пронизане все етнічне життя, особлива поведінка, мораль, спілкування, манери, етикет, навіть кашель і крик жінки при пологах специфічно етнічні, властиві даному етносу. Досить детально це описує російський мислитель І.Ільїн.

Розвиток народів - це тривалий процес, динамічний, складний і суперечливий, який поділяється на дві фази:

- 1) давню - виникнення етносів, або етногенез;
- 2) новітню - утворення націй, або націогенез;

Вважається, що рід, плем'я - це минуле народу, а нація - його сучасне і частково майбутнє.

Початок процесу утворення самих націй датується близько XVI ст., а його піднесення - періодом Великої французької революції. Передусім він охопив Західну Європу, дещо пізніше перекинувся в Північну Америку, а в XIX ст. - в Східну Європу.

За яких умов народи перетворюються на нації? Західні вчені вважають, що це такі умови: 1) перехід даної спільноти від "традиційного", "аграрного"

суспільства до "індустріального"; 2) посилення процесів модернізації та глобалізації; 3) спільна територія; 4) поглиблення поділу праці та зміцнення ринкових відносин; 5) широке розгалуження системи масових комунікацій; 6) певний рівень цивілізованості, критеріями якої вважаються наявність літературної мови, урбанізації та структурованого уряду; 7) творення відкритого правового демократичного суспільства; 8) забезпечення рівних прав і обов'язків громадян; 9) розвиток масової освіти; 10) якісне і кількісне зростання еліти, зокрема, творчої інтелігенції; 11) етнічний ренесанс та політизація етнічності; 12) піднесення націоналізму; 13) поширення спільної культури, мови і самосвідомості; 14) посилення інтересу до спільного життя тощо.

Постають запитання: "Чому нації виникають в різні часи? Чому не всі, а лише окремі етноси виявляються здатними перетворюватися на нації?"

На думку багатьох авторів, перехід людства до індустріального суспільства не одночасний (розрив цей становить до 100-150 років). Можливості ж перетворення етносів на нації залежать від їх чисельності, характеру і вдачі, геополітичного положення. Л.М.Гумільов запропонував свою відповідь: можливості перетворення залежать від пасіонарності.

Що слід розуміти під терміном націобудівництво? Націобудівництво - це процес утворення націй, який розпочинає політична еліта. Професор Мічиганського університету Алі Мазруї стверджує, що націобудівництво складається з п'яти основних процесів: 1) культурне злиття; 2) забезпечення економічного проникнення між різними стратами і секторами суспільства; 3) соціальної інтеграції; 4) будівництва ефективного механізму вирішення конфліктів; 5) психологічного накопичення суспільного досвіду.

Творці теорії націобудівництва (К.Дойч, У.Фольц, К.Фрідріх та ін.) вважають, що нації творяться так само, як, скажімо, споруджуються архітектурні ансамблі або збираються механічні моделі.

Слушною, на нашу думку, є концепція Ф.Таджмена, який стверджує, що "немає жодної сили, яка б штучно створила націю. Всі такі спроби були приречені на неминучу поразку. Нації не створюються якимись псевдонауковими, волюнтаристськими теоріями або ідеологічними програмами в ретортах великої

держави або блоку держав. Вони виростають природним шляхом в ході об'єктивного і складного історичного процесу, як наслідок розвитку всіх тих матеріальних і духовних сил, які на даному просторі формують національне буття окремих націй на основі кровної, мовної й культурної спорідненості та спільних життєвих інтересів..." [25].

Доцільно зауважити, що у різних етносів процес націобудування відбувається по-різному. У політично незалежних та державних етносів він, як правило, починається згори і йде донизу, тобто від етнічно-свідомої національної еліти до широких народних мас. Саме так формувались нації в Західній Європі протягом XVI-XIX ст.

Деякі вчені стверджують, що нації будуються не стільки політичними та військовими елітами, скільки культурними, особливо значну роль відіграють видатні письменники, яких американський дослідник Брайен Уенстейн називає "мовними стратегами", бо "перо набагато могутніше за меч": Сьогодні це помітно на ролі письменників в посттоталітарних державах.

У політично залежних та бездержавних народів процес націотворення відбувався знизу догори, від народних мас і особливо селянства, яке й було основним постачальником представників національної еліти. Саме так утворювалися нації у Східній Європі. До того ж, тут цей процес супроводжувався боротьбою за утворення власної держави та її розбудовою. Часто він перетворювався на національно-державне будівництво, тобто одночасне формування політичної нації та розбудову держави. Все це спостерігається в Україні на сучасному етапі.

Значний інтерес становить запитання: чому одні народи тяжіють до створення політичної нації, а інші - до нації етнічної? Досить цікаву відповідь на нього дає Е.Сміт, вказуючи на два шляхи творення нації. По-перше, це "аристократичні, горизонтальні" етноси, які інкорпорували сусідні регіони та нижчі класи (страти) в етнічну культуру вищих класів, як це було в Англії, Іспанії та Франції. По-друге, "народні, вертикальні" етноси, котрі народжувались із родин і родів, як це було в Східній Європі. На підвалинах перших народились "політичні нації", а на підвалинах других - "етнічні нації".

На думку західних учених, етнічна спільнота може почати перетворюватися на націю лише тоді, коли пройде етап самопізнання і набуде етнічну самосвідомість.

Процес націобудування має не тільки політичні, а й юридичні, економічні, військові, адміністративні, культурні, ідеологічні та інші виміри.

Нації можуть формуватись із представників як одного, так і кількох етносів. Ще в кінці XIX ст. Е.Ренан відзначав, що етнографічні міркування не мали жодного значення в організації "сучасних націй". Французька нація склалась із кельтів, німців; німецька - із німців, кельтів, слов'ян та ін. Проте в кожному випадку потрібен був "центр єдності", "ядро", навколо якого об'єднувались інші.

Наприклад, американська нація зародилася шляхом насильницького захоплення чужих земель.

Е.Ренан відзначав, що нації не одвічні. Вони мали початок, будуть мати і кінець. На думку Г.Кона, може бути так, що етнос виник і зник через певні обставини. Так сталося з римлянами та ін.

Процес націобудування відбувається в часи переходу людства до індустріального суспільства. Проте спостерігається, що з переходом людства до постіндустріального та інформаційного суспільства починає діяти ще одна група тенденцій - послаблення та руйнування національних кордонів, виникнення міждержавних і міжнародних утворень (ООН, НАТО та ін.).

Складне і суперечливе становлення своєї державності переживає українське суспільство. Особливої гостроти набуває злам старих стереотипів, що і змінює зміст понять "свобода", "демократія", "громадянське суспільство", "справедливість" та ін. Тому змінити психологічний настрій людей, а потім оживити і демократизувати їхні політико-культурні якості можливо не тільки за рахунок нових ідеологем, або "виховання поглядів", а шляхом реальної зміни місця і ролі громадянина у суспільстві, вироблення механізмів, що переміщують у центр владних відносин інтереси особи.

Етнічні відмінності між людьми існують в манері одягатися, сидіти, втатися, знайомитися, в міміці, жестах тощо. Це є специфічний код етнічної культури. Державні службовці мають пам'ятати, що порушення системи

етнокультурного коду позначається негативно на духовних цінностях особи та взагалі, культурі етносу. Етнос може втратити свою культуру, якщо втрачає свої національні символи, гасла та загальнонаціональні інтереси. Тому слід знати і враховувати, що кожна титульна нація світу має власну символіку і виробляє згідно з цим свою політику.

Політика національної Української держави щодо символіки має свої настанови та ціннісні підходи, яких повинні дотримуватися українські громадяни. Сучасна символіка України, як і більшості країн світу, побудована на історичних традиційних символах. До них належать герби, прапори, козацькі клейноди, національний гімн тощо.

У ст. 20 Конституції України записано, що “державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України”. Традиційні українські кольори – синій і жовтий – закріплені в усіх державних символах. Ці барви відображають саму суть української нації: золотий – це символ багатства і величі, а блакитний – духовності та вірності.

Для українського народу тризуб є символом ідеалу, який, в свою чергу, уособлює символи ідей історичних традицій: могутності держави, розквіту її культури та духовності. Після прийняття християнства (988 р.), він набув значення релігійного символу, єдності з хрестом, який захищає від зла. Наприклад, жителі Карпатського краю малюють його в різдвяну ніч на дверях, вікнах для захисту від бід.

До найбільших святинь національної держави належить гімн. Національний гімн – патріотична пісня, яка є символом єдності народу (ст. 20 Конституції узаконила Державним Гімном України – музику М.Вербицького).

2. Теоретико-методичне розуміння суті нації та її місця в політиці

За етимологією термін “нація”, як і “етнос”, означає “народ” (але має вже інше, змістовно латинське походження – від “natio”), проте в сучасній етнологічній літературі та політичному вжитку слід їх розрізняти, цього потребують як ґносеологія, так і практика.

Доцільно зауважити, що в світовій етнологічній літературі нині існують дві провідні концепції нації: так звана “західна” (статична) модель, що декларує

пріоритет громадянських прав для всього поліетнічного населення в межах кожної держави, та "східна" (етнічна), яка проголошує генетичні прерогативи на певній державній території для певної етнічної спільноти [26, с.23].

Широко вживав термін "нація" в період СРСР у працях Й.Сталін, який виокремлював чотири головні ознаки нації: спільність території, мови, економіки та психічного складу, що проявляється в культурі. В 60-70-х роках, "націю" розглядали як етнічну спільноту (М.С.Джунусов, С.Т.Калтахчян та інші радянські теоретики національного розвитку).

У 80-ті рр. навіть в офіційній радянській науці вже склалася думка, що етнос не є повністю тотожним нації. Існували погляди, що етнос і нація мають специфічні механізми та чинники формування: етнос - біологічні, а нація - суспільно-політичні. Навіть С.Т.Калтахчян визначає націю як історичну спільноту людей, що складається внаслідок формування спільної території, економічних зв'язків, літературної мови, деяких особливостей культури і характеру. До того ж, автор наголошує, що етнічно однорідних націй фактично не існує, що є чимало націй, утворених не тільки з різних етнічних груп, а й із різних рас. Підкреслюючи, що нація є продуктом суспільного розвитку, на відміну від етнічних спільнот, які є детермінованими біологічно, С.Т.Калтахчян саме такою вважав "соціалістичну націю".

У західній науці, яка менше зазнавала ідеологічного тиску, поняття "нація" не ототожнювали з поняттями "етнос" та "етнічна спільнота". "Етнічна спільнота" і належність до "нації" - різні речі. Французом чи американцем може бути людина, котра належить до будь-якої етнічної групи, але усвідомлює себе членом спільноти, яку об'єднує держава (наприклад, американець).

О.Ахієзер стверджує, що у країнах колишнього СРСР у широкому розумінні вважається, що нація - це етнос, суперетнос, спільнота, що складається на ґрунті етнічних, племінних цінностей, яким притаманний природний, біологічний характер" [25].

Цікавою, на нашу думку, є позиція С.О.Арутюнова з приводу специфіки інформаційних зв'язків, притаманних кожній з цих людських спільнот (нації, етносу). Він стверджує, що для етносу найголовнішою є діахронна інформація,

зокрема етнічна пам'ять, традиції, звичаї, тобто те, що накопичувалося (звичайно, трансформуючись під впливом конкретних обставин) упродовж тривалого періоду. Що ж до нації, то для її існування вирішальними є синхронні зв'язки та синхронна інформація.

Неординарною є позиція Р.А.Додонова [25, с.20] який застосовує ідеї "статичного" (від фр. "etat" - держава) до визначення нації. Він пропонує тим самим деетнізацію державного устрою та політизацію національного, що, на нашу думку, не є правомірним. Намір трактувати націю, як політичну категорію, сукупність громадян держави заслуговує схвалення, але кожен громадянин має свої історично-традиційні, етнічні коріння, вони дорогі йому і важливі для нього, він не хоче втрачати свої біокозмичні зв'язки, які неспівпадні політичним міркам.

Сучасний відомий російський етнолог В.Тишков, який має і практичний досвід у царині міжнаціональних відносин, обіймаючи посаду міністра у справах національностей Російської Федерації, пропонує взагалі вилучити категорію "нація" з етнологічної термінології, а категорію "етнічність" - з політичної та державотворчої сфери [25, с.21].

Прибічники використання терміну "нація" в значенні співгромадянства (ідеї В.Тишкова) добре усвідомили, що вживання терміну нація в попередньому, колишньому розумінні набуло глибоку емоційну та політичну легітимність, тому ніякими заборонами відновлювати старі терміни неможливо [25, с.23]. На нашу думку, це не краща позиція настільки маститого фахівця ставити проблему на рівень служінню політиці. Вченим має бути порадою, джерелом мудрості і науковою основою саме історія, діяння народу та його геніїв, геніальність яких плекають історичні корені. В такому разі радниками стають видатні особистості, а з етнології, історії, літератури, філософії, політології, психології - це М.Бердяєв, Т.Шевченко, Д.Донцов, Т.Герцль, Г.Лебон, М.Вебер та ін. Не робімо зла своїм народам й історії своєю недалекоглядною політикою в царині етнонаціонального розвитку. Не слід робити міщанину заради політики і політиків, будьмо слугами і митцями своїх народів, культур, будуймо мудру політику. Будемо творити добре правове поле та гідний людини соціо-економіко-культурологічний статус, утверджувати високу духовність в державі, давати кожній особистості можливість

для самореалізації та самоідентифікації, тоді не буде підстав для міжнаціональних конфліктів, а з'являться об'єктивні умови для реалізації принципу - "я гідний свого етносу і своєї культури, віри і рідної землі, яка мене годує і тієї держави, яка дає мені можливість бути собою та її громадянином, я буду творцем тих справ, яких потребують процеси демократичного державотворення та утвердження громадянського суспільства. Для правильного розуміння етнополітичних процесів у сучасній Україні, важливо мати певну інформацію про стан справ як в Україні, так і у світі з приводу етнонаціонального розвитку.

Дискусія навколо дефініції розуміння етнічності почала розгортатися на початку 70-х років. Деякі політики пов'язують цей процес з розпадом колоніальної системи, утворенням нових держав та загостренням міжетнічних відносин в самих індустріально розвинутих державах та поліетнічних країнах. Проблеми етнополітики осмислювались та дискутувались з аспектів конфліктності етнонаціональних процесів в теоріях соціальних змін суспільств, в концепціях соціопсихологів міжгрупових відносин, в концепціях з проблемних ситуацій політологами та правознавцями дискримінаційного порядку, при осмисленні питань етнічної ідентичності, асиміляції та інших проблемних ситуацій, пов'язаних з життєдіяльністю етносів.

Учені політологи, соціологи, психологи, правознавці, історики, біологи, представники інших наук вітчизняних та міжнародних наукових кіл дійшли висновку: всі теорії з метою більш об'єктивного розуміння етнічного феномена слід уніфікувати і звести до таких трьох підходів: примордіалістського, індустріалістичного та конструктивного. Для прикладу розглянемо примордіалістський підхід.

В теоріях примордіалістського підходу виділяються два напрямки: соціобіологічні і еволюційно-історичні. Прибічники першого розглядають етнічність як те, що об'єктивно існує, початкову (примордіальну) характеристику людства. Вони пояснюють значимість етнічності за допомогою еволюційно-генетичних ідей, інтерпретують її як "розширену форму родинного відбору і зв'язку". Викладаючи цей погляд, Ван ден Берг зазначав, що: з прогресивним збільшенням розміру людських суспільств межі етносів ставали ширшими, зв'язки

родинності відповідно розмивалися... Однак потреби в більш широкій колективності, ніж безпосереднє коло родичів на основі біологічного походження, продовжують існувати навіть у сучасних індустріальних суспільствах.

Примордіалісти підкреслюють в етнічності глибоку афективну прив'язаність людей. Пояснити це наука намагається лише останнім часом, коли соціальні психологи стали розробляти теорію аффіліації (потреби в належності до групи).

Автори та послідовники другого - еволюційно-історичного напрямку примордіалістського підходу розглядають етноси як соціальні, а не біологічні суспільства, глибинно пов'язані із соціально-історичним контекстом. Це реально існуючі групи з властивими їм рисами, які розрізняються за мовою, культурою, ідентичністю.

Теорія нації. Немає жодного сумніву в тому, що тільки незалежна держава є природною, історично виправданою формою існування будь-якого народу, будь-якої нації. Отже, створення і утвердження незалежної Української держави є найвищою формою самовиявлення і самоствердження української нації.

Відмінність між націями полягає насамперед у галузі психології і національної свідомості - стверджує В.Чмир [3, с.73]. В такому контексті сприймається єдність психології і самоусвідомлення: "ми - не ми", "свої - чужі", єдність світосприйняття стереотипу поведінки, а також усвідомлення спільності своєї історичної долі.

Першим на це звернув увагу один з ідеологів сучасного сіонізму, уроженець України В.Жаботинський, а також - Ю.Липа. Теоретично обґрунтував у своїх працях важливість психологічного чинника Лев Гумільов.

В усі часи були і поширені настрої типу: "ubi bene - ibi patria" (де добре - там вітчизна), але в житті буває навпаки.

На початку 1970-х років Л.Гумільов створив загальну теорію етногенезу. Згідно з нею етнос (народ) - стійкий колектив, що склався природно і протиставляє себе усім іншим таким колективам, що відрізняється відчуттям компліментарності і своєрідним типом поведінки, яка змінюється в історичному часі. Стереотип поведінки слугує фундаментом етнічної традиції, що включає в себе культурні та світоглядні підвалини, форми співжиття і господарства, які в кожного етносу

мають неповторні особливості.

Згідно з теорією етногенезу етноси (нації) не вічні, вони народжуються (виникають), проходять індивідуальний шлях розвитку (за спільними для всіх законами і фазами) протягом 1200-1500 років і зникають (вмирають).

Етногенез - явище не соціальне, а біологічне, хоча і пов'язане із соціальними процесами, і його не слід плутати з лінгвогенезом, або культурогенезом, як це часто робиться. Наприклад, ми чітко розрізняємо іспаномовних іспанців, мексиканців, перуанців та ін. Сучасні греки - не древні еліни, а румуни - не даки, сучасні євреї - не іудеї часів Давида.

Щоб збудувати державу, замало знання політики, економіки, соціології, потрібно знати національну психологію. Саме це на даному етапі державотворення в Україні слід врахувати. Конкретно для нас необхідно з'ясувати: на якому етапі розвитку перебуваємо ми, українці, як нація? Для діагностування слід визначити з максимальною точністю відсоток пасіонарних, гармонійних і субпасіонарних осіб в етносі загалом і за регіонами. (На сьогодні існують відповідні тести: активності, нахилу до бізнесу, кар'єризму та ін.).

Пасіонарність ніяк не стосується інтелекту, таланту, темпераменту. Це характеристика волі на рівні підсвідомості.

Якщо йти послідовно за Л. Гумільовим, українці - нація стара, існує 1500 років. Період надламу (за Гумільовим) для нас настав з розпадом Київської держави і початком безперервних міжусобиць. Надлам - характерний період кожного етногенезу - настає приблизно через 600 років після його початку. Услід за фазою надламу настає інерційна фаза, знижується рівень пасіонарного напруження, що приводить до фази абскурації (занепаду). У цій фазі пасіонарне напруження етнічної спільноти спадає до рівня, нижчого за гомеостатичний за рахунок різкого збільшення кількості субпасіонарнів, вони унеможливають будь-яку конструктивну діяльність, вимагаючи задоволення своїх безмірних примх чи потреб.

Нація складається на основі певного етносу, до якого приєднуються представники інших етносів, що живуть на відповідній території та пов'язані між собою певним типом соціально-економічних відносин.

Термін національність, маючи цілком етнічний зміст, означає належність людини до певної етнічної спільноти, або, як заведено висловлюватись у політичному, літературному чи побутовому ужитку, - до певного народу. Цей термін з'явився у радянському діловодстві й навіть у наукових публікаціях після 1932 р., коли Сталін запропонував ввести відповідну графу до документів населення [23, с. 73]. Правда, зараз у паспортній системі ця вимога скасована, проте в інших ділових паперах залишається. Для громадян, яким потрібно було вказувати 5-ту графу, це поки що незрозуміло, чому, раптом, не стало цього "уточнення"? Відповідь дає життя і правові гарантії Конституції України.

Політична теорія нації. Сучасні "західні підходи" науковців з теорії нації узагальнив О.Картунов. У своїх публікаціях він подає їх приблизно в такій логічній формі. Політична теорія нації історично стала першою в низці теорій (XVIII ст., голландський вчений Гуго Гроцій), швидко поширилася по Західній Європі. Ось як, приміром, визначав націю словник Французької Академії наук, виданий 1694 р.: "Нація - це всі мешканці однієї і тієї самої держави або одного і того самого регіону, які живуть за одними і тими самими законами і вживають одну і ту саму мову". Дехто із західних вчених і політиків дотримується цього підходу.

Психологічна теорія нації. Засновники її - Отто Бауер та Ернест Ренан. "Нація - стверджував Е. Ренан, - це дуже духовний принцип. Дві речі, що, по суті, є однією, складають цю душу, цей духовний принцип..." Згаданий підхід теж має своїх прихильників. Це одна з найпоширеніших теорій. У своєму розвитку вона пройшла кілька етапів. Першою була концепція "духу народу" (Дж.Віко, І.Кант, Й.-Г.Фіхте, Ф.Шеллінг, Г.Гегель, П.Чаадаєв, М.Костомаров, П.Куліш, М.Грушевський). Згідно з цією концепцією, нація - "історичний індивід", що є носієм особливої форми людського духу з визначеними для нього мовним статусом і законами саморозвитку. Другою була концепція "психології народів" (М.Лацарус, Г.Лебон, В.Вундт, Г.Шпет), третьою - "союз людей - нація" (Е.Ренан, М.Кареев), четвертою - культурологічна (К.Реннер (Шпрінгер) та О.Бауер).

Основним чинником для визначення нації В.Старосольський, О.Бочковський вважали психічний фактор. В наш час до такого розуміння нації наблизилися, ввівши в певних навчальних закладах спеціальний курс етнопсихології.

Культурологічна теорія. Її засновник Карл Реннер досить переконливо доводив, що “нація - це культурне співтовариство”. Для її виникнення потрібні “спільна літературна мова”, “розвинута національна література” та “національно-духовна культура”. На його думку, бажано, щоб у державі існувала одна мова. Палкими прихильниками культурологічної теорії нації були і деякі британські, американські, німецькі вчені: Ф.Гертц, К.Хейес, Г.Сетон-Уотсон та ін.

Історико-економічна теорія. В колишньому радянському суспільствознавстві історико-економічна теорія нації пов'язувалась виключно з іменами класиків марксизму-ленінізму, зокрема К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна та Й.Сталіна, що, однак, не зовсім справедливо. Ця теорія була розроблена К. Каутським, хоча класики марксизму-ленінізму оголосили його “дилетантом у національному питанні”, але його відкриттям послуговувалися. Так, на жаль, часто буває в науці і суспільстві.

Етнічна теорія. Коріння етнічної теорії нації сягають в глибоку давнину, коли народжувались й існували перші державні утворення та держави, що базувались на спільному етнічному походженні та культурі. Сама теорія почала формуватися наприкінці XVIII ст. шляхом поєднання деяких положень психологічної та культурологічної теорії нації. В Західній Європі та Північній Америці їй не вдалося скласти конкуренцію панівній політичній теорії нації. Але вона швидко поширилась на Німеччину та країни Східної Європи.

Вже в 20-30-х роках у Німеччині ця концепція була абсолютизована лідерами націонал-соціалізму і використана для підготовки до Другої світової війни. В СРСР з нею на теоретичній царині повели рішучу боротьбу, а в повсякденному житті взяли на озброєння, створивши низку союзних та автономних республік на етнічних засадах і ввівши в паспорти радянських громадян сумнозвісну “п'яту графу” - “національність” (про що вже згадувалося), яка встановлювалась за “ознакою крові”, тобто за походженням одного з батьків.

З кінця 50-х років етнічна теорія нації почала швидко набирати популярності в США та Канаді, потім перекинулась на Західну Європу та решту світу. Почався так званий етнічний ренесанс та політизація етнічностей.

Найбільший внесок у розвиток етнічної теорії нації зробили Г.Нільссон,

М.Новак, Е.Сміт та ін. Е.Сміт написав спеціальну книгу "Етнічне походження нації".

Оцінюючи викладене, доходимо висновку, що з ідеями даних концепцій слід ознайомитися, бо в кожній з них є раціональне зерно. Це дає можливість скласти повну концепцію такого феномена, як нація.

Нашій країні були притаманні два шляхи, що привели до розмаїтності етнічного складу її населення : 1) через автохтонів (сюди щонайперше належать українці, певною мірою росіяни, білоруси; 2) внаслідок міграції вихідців із різних етносів під впливом найрізноманітніших чинників (природних, сімейних, воєнних дій, примусового переселення, тиску політико-ідеологічних чинників тощо).

Щоб проілюструвати те, як внаслідок міграцій на території України виникли етнічні спільноти, можна згадати, про молдаван (їх в Україні 300 тис.), їхні предки оселилися на території України ще в V-VI ст., масова еміграція в Україну тамтешнього населення була пов'язана зі спробою врятуватися від феодального гніту. Переселення пізніших часів (XVIII-XIX ст.) призвело до виникнення в прикордонних зонах численних молдавських поселень (на теренах Буковини). Болгари, котрі також належать до найчисленніших меншин України, перебиралися сюди з початку XVIII ст., рятуючись від турецького поневолення, і оселилися на півдні України (Одещина).

Розселення представників інших етносів має свої особливості - як правило, за перших міграційних хвиль вони селилися компактно (молдавани, румуни, угорці тощо), білоруське та російське автохтонне населення також відрізнялося компактністю розміщення. Цікаві роздуми з цього приводу знаходимо у В.Наулко.

Ознайомлення з даними історичними фактами політиків, державних службовців є корисним, виходячи з практичних потреб і культури ділового спілкування.

Нація і людство. Правильне розуміння характеру й сутності взаємовідносин нації і людства, має важливе значення для проведення етнонаціональної політики як у межах держави, так і між державами світу. Донедавна під людством розумілась сукупність людей, які проживають на Землі, тобто народонаселення планети, причому поділене на дві окремі антагоністичні системи - капіталістичну й

соціалістичну, боротьба яких оголошувалась основним протиріччям сучасної епохи і двигуном суспільного розвитку. Сьогодні з позицій нового етнополітичного мислення людство при всій своїй різноманітності, роздрібленості й суперечливості, розглядається як взаємопов'язана, взаємозалежна, цілісна соціальна спільність, єдина цивілізація. Людство може виступати в двох видах: або у формі людської особистості, або в транснаціональній формі, що об'єднує все людство в одну величезну об'єктивну цілісність.

Щодо нації, то їй належить особливе, досить суперечливе місце як проміжного ступеня між особистістю і людством. Нація - історична форма переходу від етнічного до загальнолюдського, від особливого до загального. З одного боку, нація поділяє людство на особистості (англієць, росіянин, українець, француз тощо), а з другого - вона об'єднує ці особистості в спільності (англійська нація, російська, українська, французька тощо), що, в свою чергу, знов поділяє людство. Таким чином, з теоретичного погляду тут виявляються гострі протиріччя й суперництво між нацією (як менш широкою спільністю) і людством (як більш широкою спільністю). Однак у практичному плані ці протиріччя й суперництво менш відчутні і можуть бути цілком розв'язані або пом'якшені. Більше того, в контексті нового геополітичного мислення протиставлення нації і людства, національної множинності й загальнолюдської єдності неможливе й безглузде. Адже нації при всій своїй специфічності не заперечують єдності людства, як і єдність людства не заперечує існування нації. Розвиток нації і людства - це взаємопов'язані, взаємозумовлені процеси.

Близько трьохсот держав і кілька тисяч (близько 7) таких своєрідних і неповторних народів (етносів) о'єднують в єдине ціле, загроза ядерної війни, численні глобальні проблеми, а також об'єктивні процеси інтеграції. Будучи об'єктивною реальністю, загальнолюдське являє собою складну систему цінностей та інтересів, соціальних зв'язків та механізмів, що забезпечують самозбереження, саморегулювання й поступовий розвиток цивілізації як єдиного цілого. Однак загальнолюдське не заперечує і не скасовує існування нації з її цінностями та інтересами.

Показово, що саме так розуміли діалектику взаємовідносин націй людства в кінці XIX - на початку XX ст. В другій половині XX ст. ця ідея зазнала певних змін. Її суть була викладена у відомому маніфесті Б. Рассела-Ейнштейна у формі

палкого заклику: "Пам'ятайте про те, що ви належите до роду людського, й забудьте про все інше". Перша частина цього заклику була почута, що підтверджується доволі успішним поширенням нового політичного мислення на низку країн і континентів. Цього, однак не можна сказати про другу частину заклику. Людство, судячи з усього, виявилось до такого не готовим. З одного боку, воно все менш уваги звертає на класові, політичні, ідеологічні та інші відмінності, що є великим кроком на шляху прогресу, з другого - забути про національні відмінності, національні цінності й інтереси йому поки що явно не під силу: надто реальні, вагомі й відчутні вони в сучасному політичному житті. Та й навряд чи виграло б від усього цього людство. Більш ніж доречно навести тут слова М.Бердяєва із його праці "Судьба Росии": "Можливо й треба думати про зникнення класів і примусових держав в досконалому людстві, але неможливо думати про зникнення національностей. Нація є динамічна субстанція, а не минула історична функція..." Приблизно такі самі думки знаходимо в праці І.Ільїна "О грядущей Росии" про політичний аналіз феномена "історичних та неісторичних націй". Поняття нації "історичні" та "неісторичні" обговорюються й досі.

Неординарні думки з цього приводу висловив І. Лисяк-Рудницький у статті "Україна між Сходом і Заходом". В ній учений прагне уникати крайнощів, тобто визначати націю, як щось цілісне - "характер", "дух нації", "сутність", - що мало залежить від історичних обставин, або ж що вона виникла на ранніх етапах етногенези, нібито вона незмінна й позаісторична. Він, як і М.Драгоманов, відзначає, що процес етногенези й націостворення далекий від того, щоб демонструвати якусь незмінність, позаісторичну сутність. Теза про націю як історичний витвір є у нього важливим орієнтиром.

Вирішальну роль у процесі націостворення відіграє вищий клас, національна еліта.

Проблему історичних та неісторичних націй в українській політології розробляли в міжвоєнну добу О.Бочковський, а в повоєнну - І.Лисяк-Рудницький і Г.Грабович.

Г.Грабович вважає, що відмінність, покладена в основу диференціації нації, зводиться не лише до наявності або відсутності вищого представницького класу як

носія політичної свідомості й вищої культури, а до факторів, що становлять широкий пласт людського буття - проблем соціальної і політичної структури, історичного досвіду, традицій культури взагалі.

3. Етнополітика українського уряду щодо національних меншин

Етнополітика щодо національних меншин у нашій країні, крім загальних моментів, що є змістом етнополітики будь-якої держави, має тримати в полі зору специфічні особливості розвитку України, які визначають своєрідність етнополітичної ситуації та її відмінність в інших країнах. На думку В.Євтуха вона має наступні напрямки [12, с.98]:

- 1) етнополітичний ренесанс національних меншин, центральним моментом якого є повернення до своєї етнічності й перелаштування на взаємодію не з російською, а з українською етнічністю;
- 2) переважно дисперсне (розсіяне, розпорошене) розміщення представників національних меншин;
- 3) існування незначних (за чисельністю і розмірами території) ареалів (площ, територій), де одна етнічна меншина становить більшість населення;
- 4) формування нових меншин на основі тих, хто повернувся з депортації, а в перспективі - тих, що формуватимуться з мігрантів, які набудуть статусу біженців і згодом претендуватимуть на громадянство України (останніх наприкінці 1997 р. було майже 2000 осіб).

До законодавчих актів, які створюють правові засади реалізації етнополітики щодо національних меншин, належать Закони України "Про мови в Українській РСР" (1989 р.), "Про національні меншини в Україні" (1992 р.), "Про біженців" (1993 р.), "Про освіту" (1996 р.), "Про громадянство України" (1997 р.), "Про місцеве самоврядування" (1997 р.) та ін.

У процесі вдосконалення чинного законодавства України відповідними відомствами, зокрема Державним комітетом України у справах національностей та міграцій, були підготовлені проекти Законів про зміни і доповнення до нинішніх законів, передовсім до Закону "Про національні меншини в Україні" та нового Закону "Про розвиток і застосування мов в Україні" (які у першому читанні вже розглядала Верховна Рада України останнього скликання).

Сьогодні можна говорити про певні результати роботи, про реалізовані можливості задоволення потреб етнічних меншин. В Україні зареєстровано близько 270 національно-культурних товариств, у тому числі 23 із всеукраїнським статусом. За їхньою ініціативою створюються культурні центри, відкриваються класи, запроваджуються факультативи, недільні школи для вивчення етнічних мов, історії та культури меншин, проводяться етнічні фестивалі, семінари та ін.

В етнополітиці України відчувається певний вплив, як наслідок, чи стан етнополітичного ренесансу українців та становлення незалежних держав, у межах яких перебуває ядро відповідного етносу.

Досить важливо для ефективної дії державної політики час від часу вивчати громадську думку етнічних меншин.

Термін "національна меншина" як наукове та політико-правове поняття на даному етапі ще не має загальноприйнятих устоїв. Як зазначає А.Х.Абашидзе, в документах ООН використовують такі поняття, як "етнічні", "національні", "релігійні" та "мовні" меншини.

Етнічні меншини - це національні меншини в етнічному складі нації: держава, що є головним соціальним інститутом нації, створює умови щодо збереження етнічної ідентичності кожної з етнічних меншин, забезпечуючи її права у політичній, економічній, культурній та інших сферах суспільства.

Характерною особливістю нашого часу є політизація етнічності.

Політизація етнічності - процес поступового переходу етнічної спільності від руху за культурне відродження до постановки політичних вимог у формі претензій на участь у поділі політичної влади. Політизація етнічності починається із згуртування носіїв однакової етнічної ідентичності у свідому групу та їх мобілізації навколо спільних програм і гасел, які відбивають групові інтереси. Роль організаторів процесу політизації етнічності виконують етнічні активісти, так звані "етнічні антрепренери", з яких утворюється провідна верства групи (етнічна еліта). В умовах ринкової економіки соціальною базою етнічної еліти є середній клас, насамперед його інтелектуальна частина - інтелігенція, професіонали, люди вільних професій, менеджери, бізнесмени та ін. В планових і квазіринкових суспільствах роль етнічної еліти, крім інтелектуалів може виконувати і середня

ланка керівних політичних і господарських структур.

Особливістю політизації етнічності в умовах сучасного державотворення в Україні те, що вона, з одного боку, починається з вимог етнокультурного відродження, а з другого - найбільш активно відбувається не в селі, яке є оберегом традиційної етнічної культури, а в містах, де панують зразки європеїзованої культури. Тобто в процесі політизації етнічності збігаються фактори, зовні протилежні один одному. Таке явище дістало назву "парадокс політизації етнічності".

У тих випадках, коли політизація етнічності у здійсненні своїх програмних цілей наштовхується на опір з боку "нації-держави" або інших етнічних груп, виникає етнічний конфлікт.

Прикладом політизації етнічності в Україні є рух українців починаючи від висування вимог відродження української мови і культури до постановки питання про незалежну державу.

Одним із демократичних чинників у становленні України як демократичної держави є збереження й подальше зміцнення міжнаціонального миру та злагоди на її теренах, профілактика, своєчасне й кваліфіковане запобігання виникненню можливих проблем та суперечностей у сфері міжнаціональних відносин, і вирішення існуючих з метою недопущення міжетнічних конфліктів.

Консолідуючою в процесі державотворення стала ідея України як Вітчизни всіх громадян, представників усіх етносів в Україні, які пов'язали з нею свою долю. Визначальним принципом етнічної політики є розуміння національного інтересу та національних пріоритетів у державному, а не в етнічному значенні (так, як заведено в сучасному світі, в життєдіяльності демократичних держав).

Ідея державної незалежності України втілювалася в життя насамперед зусиллями українського етносу. Українці - автохтони на своїй території, найбільш численна етнічною спільність (за переписом 1989 р. вони становлять 72,7% населення України). Водночас вагомий внесок у реалізацію ідеї національного визволення зробили багато інших етносів - росіяни, євреї, білоруси, болгари, поляки та ін.

Етнічна розмаїтність завжди була притаманна Україні, що є як прогресивним

фактором, так і проблемним.

Українська держава це враховує, вжито низку заходів щодо забезпечення етнополітичної стабільності через відповідну політику з національними меншинами.

У березні 1996 р. було створено Міністерство України у справах національностей та міграції, з 1994-95 рр. - Міністерство у справах національностей, міграції та культур; з липня 1996 р. - Державний комітет України у справах національностей та міграції. Так структурується наш суспільний устрій, вносяться і відповідні модернізації в етнічні інститути.

Етнічні меншини дістали змогу висловлювати свої проблеми через Раду національно-культурних товариств України. Були утворені в Україні Фонд розвитку національних меншин (1992 р.), Фонд депортованих народів Криму (1992р.). Прийнято ряд законодавчих актів, спрямованих на гармонізацію міжетнічних відносин і етнокультурний розвиток народів України. Це - Закон про мови в Українській РСР 1989 р., Декларація прав національностей України (1991р.), Закон про національні меншини в Україні (1992 р.), а також низка відомчих актів. Усі ці нормативні документи спрямовані на демократизацію та гуманізацію державної етнополітики, яка сприятиме утвердженню консенсусу та злагоди в українському суспільстві.

Список літератури

1. Арутюнян Ю.В. и др. Этносоциология: Учеб. пособие для вузов. - М., 1998.
2. Білінський А. Народ, нація, держава // Віче. - 1994. - № 9.
3. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. - М., 1983.
4. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. - М., 1987.
5. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. - К., 1994.
6. Бойко Ю. Життя нації. Наука про нації та її життя. - Львів, 1939.
7. Бочковський О. Народження нації. - Львів, 1939.
8. Братко-Кутинський О. Феномен України. - К., 1996.

9. Бугай Ф.М. Депортація населення з України (30 - 50-ті роки) // Укр. іст. журн. - 1990. - № 10.
10. Варзар І.М. Політична етнологія як наука. - К., 1994.
11. Винниченко В. Відродження нації. - К., 1990. - Ч.1 - 4.
12. Євтух В. Національні меншини між державною політикою та самовизначенням // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - № 1.
13. Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. посіб. / Б.Попов, Керівник авт. колективу, В.Ігнатів, М.Стежко та ін. - К., 1997.
14. Жмир В. На шляху до себе (етно-соціологічна розвідка). - К., 1995.
15. Зарубіжні українці. - К., 1991.
16. Іванишин В. Нація: Державність: Націоналізм. - Дрогобич, 1992.
17. Касьянов Г. Український націоналізм: спроба переосмислення // Віче. - 1997. - № 1.
18. Кушнер (Кнышев) П.И. Этнические территории и этнические границы. - М., 1951.
19. Мала енциклопедія етнодержавознавства. - К., 1996.
20. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. - К., 1998.
21. Осипенко А. Формування українського етносу // Укр. Обрії. - 1991. - № 8.
22. Панюк А., Рожик М. Історія становлення Української держави. - Львів, 1995.
23. Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. - К., 1994.
24. Поздняков Е.А. Нація: Национализм: Национальные интересы. - М., 1994.
25. Рудницька Т. Етнос і нація: спроба понятійно-термінологічного розмежування. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - № 3.
26. Рудницький С. Огляд національної території України. - Берлін, 1923.
27. Сергійчук В.І. Наша кров - на своїй землі. - К., 1996.
28. Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України. - Тернопіль, 1996.
29. Січинський В. Чужинці про Україну. - К., 1991.
30. Сміт Е. Національна ідентичність. - К., 1994.

31. Смолій В.А., Гуржій О.І. Як і коли почала формуватися українська нація? - К., 1991.
32. Сорокин П.А. Национальность, национальный вопрос и социальное равенство. // Етнополитич. вест. России. - 1992. - № 2.
33. Українська нація і етнічні меншини: перспективи інтеграції в громадянське суспільство та майбутнє Східної Європи. - К., 1994.
34. Чмир В. Хто ми? Звідки? Що нас чекає? Українська нація з погляду теорії етногенезу // Політика і час. - 1998. - № 7.
35. Шкляр Л.Є. Українці: етногенез, етнос, етнімія // Віче. - 1997. - № 1.
36. Ятченко В. Національна ментальність і модель історичного розвитку // Сучасність. - 1995. - № 2.

ЧАСТИНА ІІІ. МОВА ЯК ЕТНОФОРМУЮЧА ТА ЕТНОДИФЕРЕНЦІЮЮЧА ОЗНАКА ЕТНОСУ. МОВНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

1. Мова як етнокультурна цілісність та універсальна система символів етнічного буття народу.

2. Формування протоукраїнської етномовної території та етномовної психології українського етносу.

3. Лінгвістична уніфікація та нищення україномовної культури в історії українського народу.

4. Мовна політика в Україні на сучасному етапі.

Література

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу - це його мова, ота жива схованка його духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, досвід, почуття.

ІІ. Мирний

1. Мова як етнокультурна цілісність та універсальна система символів етнічного буття народу

Мова є однією із основних ознак етносу, тому динаміка етномовних процесів, як ніщо інше, віддзеркалює особливості етногенезу. Ідея про зв'язок мови і етносу вперше була оформлена як наукова теорія в працях В.Гумбольдта (1767-1835). Про значення мови в життєдіяльності та світосприйнятті етносів йдеться у працях В. де Соссюра на початку ХХ ст., в його концепції виведено принцип: "З одного боку, звичаї нації відбиваються у її мові, а з другого боку, значною мірою саме мова формує націю".

Мова - знакова система будь-якої фізичної природи, вона виконує пізнавальну та комунікативну функції в процесі людської діяльності. Мова може бути природною і штучною. Під природною слід розуміти мову, яка служить формою вираження думок та засобом спілкування між людьми. Штучна мова створюється для певних вузьких потреб, наприклад, мова математичної символіки,

мова фізичних теорій, різні системи сигналізації і т.ін. Мова - явище соціальне. За своєю фізіологічною основою мова виступає в функції другої сигнальної системи (за І.П.Павловим). Будучи формою існування та відображення мислення, мова водночас виступає, як важливий феномен у формуванні свідомості. Незважаючи на те, що мовний знак за своєю фізичною природою є умовним, він спричинений зрештою певним процесом пізнання реальної дійсності.

Мова виступає засобом фіксування та збереження придбаних та нагромаджених знань і тим самим - засобом їх передачі від покоління до покоління. Завдяки мові можливе існування абстрактного мислення. Наявність мови також є інструментом узагальнюючої діяльності. Довільне слово - це вже узагальнення. Проте мова і мислення не тотожні. Мова, виникнувши раз, стає відносно самостійним феноменом, володіючи специфічними законами, які відрізняються від законів мислення. Тому не можна ставити знак рівності між поняттям і словом, судженням і реченням. Мова є певною системою, що має власну "структуру" зі своєю внутрішньою організацією, поза якою неможливо зрозуміти природу та значення мовного знаку і мовної культури. Без урахування цього в суспільних відносинах, в науці, могли б виникнути непорозуміння і навіть конфлікти.

У науці мовлення поділяють на усне і письмове. Усне мовлення може бути монологічним і діалогічним. Засобами писемного мовлення є літери, ієрогліфи та інші знаки, за допомогою яких фіксуються звуки усного мовлення.

Мова - не тільки засіб спілкування, а й природне сховище інформації про світ і, насамперед, про свій народ; мова є вираженням політичного діалогу тощо.

Гуманне людське суспільство завжди дбає про те, щоб його члени користувалися мовою не лише спонтанно, не тільки як природним даром, а свідомо, як знаряддям найактивнішого розкриття своєї особистості. Мовний досвід індивіда невіддільний від опори на літературну мову як акумулятор людських знань. О.Гончар про спілкування мовою писав: "Мова - це не просто знаряддя спілкування, це щось значно вагомніше, мова - це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть, мова - це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна художня інтелектуальна і мислительна діяльність народу". Вона озвучує всю людську сутність.

Висловлену ще Вільгельмом Гумбольдтом думку про нерозривність мови й людського способу буття у світі, мови й світогляду в Україні ґрунтовно розвивав О.О.Потебня. При цьому він рішуче виступав проти мовної асиміляції, за збереження і розвиток національних мов як найглибших “стихий” народного буття. Він зазначав: “Мова... не лише одна із стихій народності, але й найдосконаліший її зразок... Коли б об’єднання людства за мовою і взагалі за народністю (в розумінні за національністю - *М.П.*) було б можливе, воно було б згубним для загальнолюдської думки... немає мови й говірки, які не були б здатними стати знаряддями неосяжно різноманітної і глибокої думки” [21, с.229]. З цих позицій Потебня рішуче засуджував колонізаторську, асиміляторську політику російського царизму та її провідників в Україні.

Глибокі думки щодо національної мови як феномена культури належать І.Огієнку. У своїй праці “Українська культура” він писав: “Мова - це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова - це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова - душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традицій... І поки живе мова - житиме й народ, як національність. Не стане мови - не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж другим народом” [15, с.239-240].

Оволодіваючи мовою і мовлячи (розмовляючи) між собою і з собою, люди відкривають для себе навколишній світ. У мові “говорять про себе” всі речі, що входять у світ людського буття. Мова відкриває “потаємну” суть речей, наприклад, у вислові “у чому річ?”. У мові і через мову світ постає перед людиною, “відкривається” їй у людських вимірах. Тому Хайдеггер визначив мову як “дім людського буття”. Він писав: “Мова ніколи не є звичайним вираженням думки, почуття й бажання. Мова - той вихідний вимір, у середині якого людська істота загалом вперше і стає здатною відгукнутися на буття та його поклик і через цю здатність належати до буття. Цією вихідною здатністю до відгуку, по-справжньому досягнутою, є думка. Думаючи, ми вперше вчимося мешкати в тій обителі, де реалізується доля нашого буття” [29, с.254-255]. Тому потрібно “осмислити

сутність мови із відповідності буттю, а саме, як цю відповідність, тобто як оселю людського ества” [29, с.203].

На сьогодні існує в світі 2796 мов і близько 8 тис. діалектів. Мова народжується, розвивається, змінюється із зміною епох, а іноді вмирає, як, наприклад, латинська. Чимало слів умирає або забувається, чимало народжується нових, або старим надається новий зміст. Кожна мова має свій національний дух, відображає національну життєдіяльність, її творять не в кабінетах, а в процесі праці та спілкування. Можна стверджувати, що мова є віддзеркаленням світогляду народу, його вдачі, дієтворчої суті. Водночас, національну сутність народу, його світогляд формують життєві, природні обставини. Маємо право стверджувати, що мова має і свої специфічні закони, за допомогою яких вона розвивається дією - засвідчує великий мовознавець світу - Сепір [23, с.100].

Справжні ж слова в нейронних мережах нашого мозку породжують цілу низку різноспрямованих і розгалужених варіантів думок, асоціацій, почуттів і навіть психічних станів. Так, саме звучання слів, незалежно від їх змісту, у нормальної людини викликає цілу низку емоційно-естетичних реакцій: слова сприймаються як “теплі” й “холодні”, “плавні” й “різкі”, “ніжні” й “грубі”, “гарні” й “погані” тощо.

Мова - не стільки інструмент відтворення, моделювання реальної дійсності, скільки інструмент творення, моделювання неіснуючої, потенційної дійсності. Завдяки мові “людина мисляча” - це, насамперед, “людина, здатна до фантазії”. Без цієї здатності ми не мали б не лише трагедій Еврипіда і Шекспіра, гетевського “Фауста” й гоголівського “Вія”, але й теорії відносності Ейнштейна та всіх матеріальних надбань цивілізації - від простого колеса до комп’ютера.

Адже перш ніж матеріалізуватись, усе це було сфантазовано, змодельовано за допомогою слів у голові людини, осмислено нею, оскільки не тільки творчий акт, а й елементарний вчинок людини неможливий без попереднього внутрішньомовного його програмування (згадайте, як малі діти свої дії програмують вголос - ми це робимо “про себе”).

Будь-яка мова має достатньо готових засобів не тільки для відтворення відомого, а й потенційні можливості для вираження нового. Ці можливості ще

треба зуміти реалізувати представникам етносів.

Саме тому скарги на мовну недосконалість часто лунають не тільки з вуст поетів ("Мысль изреченная есть ложь" - Ф. Тютчев), а й з уст серйозних науковців та політиків. Відомий фізик Гейзенберг навіть вважав, що в період радикального переосмислення наукової "картини світу" вчений змушений чекати, доки в мові не розвинуться нові виражальні засоби. Насправді ж надзавдання вченого в такій ситуації - не тільки створити нову наукову концепцію, а й стати мовотворцем.

Це стосується не лише науки! Будь-який поступ, найменша інновація в суспільстві - це водночас і збагачення, вдосконалення мовного інструментарію етнічної духовності. А чи може нормально вдосконалюватися мовний арсенал, якщо він штучно вилучений з ужитку у сфері науки, освіти, економіки, торгівлі?

Чи не злочин перед народом (а відтак і перед людством) - чинити опір проникненню мови будь-якої нації хоча б у сфері життя? І чи не втрачають при цьому й самі ті сфери життя, куди національна мова не допущена?

Для мислячих людей не нова думка про те, що кожна мова - це неповторний "погляд" на світ, самотній, "спрямований" на людську фантазію, на творчість, на етнічне самовираження саме своєю мовою.

Чим більше людина засвоїла понять, виражених рідними словами, рідною мовою, тим вона розумніша, розвиненіша, тим міцніші її національні корені. Відступництво (зречення) від рідної мови - явище неприродне, потворне, асоціальне. В мові народу відображена його самотність, своєрідність способу життя, мислення, світобачення, світорозуміння, вірування - усе розмаїття і специфіка народного буття. Саме мова індивідуалізує окремі особистості та народи; вона є засобом творення думки, мислення і пізнання. Мова - це шлях до усвідомлення естетичних, моральних ідеалів. Мова як скарбниця народного життя фіксує не лише важливі етапи історичного розвитку, а й найтонші нюанси особистісного буття індивідів, котрі взаємодіють із сучасними та минулими поколіннями і залучені до різних форм спілкування. Слова виникають як відповіді на потребу щось назвати: це щось існує (може, і завжди існувало, та не було зауважене) реально або в уяві, але і в цьому уявному стані вже включене в складну систему духовно-ціннісних орієнтацій усього суспільства чи окремої групи

(етносів).

Сутнісне в людині проявляється через її причетність до діяльності і спілкування із сучасниками та представниками інших епох у формі засвоєння культурної спадщини етносу, а це неможливо без активності у мовному і мовленнєвому процесах.

Кожна епоха залишає неповторний слід у культурі етносу своєю мовою та різномов'ям. Вона створює широкий спектр міфологем, стереотипів, евфемізмів, актуалізованих метафор, крізь які “треба пробиратися” до розуміння буття через слово, мову, а, втім, через політику.

Мова - душа народу. Без національної мови ні особа, ні народ не в змозі передати свої думки, почуття іншим, а особливо наступним поколінням. Мова - жива плоть народу, яку створювали сотні поколінь етносу. В мові нації одухотворюється весь народ і вся його рідня, історія, радості, творчість, біди, надії. Мова народу розвивалася та збагачувалась разом з його працею, культурою, мисленням. Вона служила кращим посередником у встановленні добросусідських взаємин та дружби між народами. Тому слід пам'ятати, що недооцінювати, принижувати мову народу, етносу, нації, забороняти - значить принижувати, нищити його як творіння природи. Доки існує мова, доти існує нація. В.Сосюра у вірші “Юнакові” писав так: “Без мови рідної, юначе, народу твогого нема!”. Навіть якщо мова даного етносу - “народу” - не вживається у “високій” культурі міста, королівського двору, церкви, школи, навіть якщо носіями її є тільки прості селяни, народ має право перетворити своє “наріччя” на повноцінну, багатофункціональну мову, яка обслуговуватиме всі сфери життя суспільства.

Великий пророк Нострадамус писав : *Де мова тішить слух,*

Там Борисфенів край

Початок здвигам покладе,

Злама рутину.

Таким чином, мова - вельми істотний елемент нації. Але буває, що люди не знають мови тієї етнічної спільності, представниками якої себе вважають, з якою самоідентифікуються. Це їхня біда.

В активному творчому процесі народжується мова, а з нею - найцінніше

народне єднання - суспільство, етнос. Мова будь-якого народу стає ніби другою природою, що органічно оточує етнос, завше і всюди. В цьому контексті важливо зупинитися на понятті "рідна мова". Рідною є мова, якою людина оволоділа першою, тобто з якою вона прилучилася до колективного мислення, увійшла до складу суспільства як його справжній і повноправний феномен. Для більшості людей світу рідна мова є єдиним засобом мислення і спілкування. Здебільшого поняття "рідна мова" асоціюється з національною приналежністю людини. Тому в суспільній практиці досить часто плутають поняття "рідна мова" з поняттям "етнічна мова". Так, скажімо, українець за походженням, що живе у Варшаві і не знає української мови, може вказати в анкеті, що його рідна мова - українська. Насправді це не так. Рідною мовою є перша мова - материнська, бо від першого сказаного дитиною слова до повного оволодіння нею мовним багажем триває постійна творча робота думки, оволодіння ж іншими мовами - це вже не стільки пізнання, скільки перекодування пізнаного, супроводжуване активною роботою пам'яті.

Сьогодні культура і мова виявилися об'єднаними в царині духовних вартостей кожної людини і всього суспільства. Мабуть, ніхто не буде заперечувати, що в низькій культурі мови виявляються виразні ознаки бездуховності... Мовна неграмотність, невміння написати елементарний текст чомусь перестали сприйматися як пляма на службовому мундирі, низька культура особи, а незнання державної мови - як професійна непридатність, неспроможність служити політиці держави.

Мовна культура - це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного інтелекту. Культура мовлення передбачає вироблення етичних норм спілкування.

З культурою мови насамперед пов'язують уміння правильно говорити й писати. Культура мови - це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення. Вони змінюються залежно від ситуації спілкування, від соціального стану, освітнього, вікового рівня, від статі тих, хто спілкується. Соціолінгвістичні, етнопсихологічні моменти донедавна не залучалися до сфери культури мови, котра розглядалася як рекомендації щодо

правильності-неправильності, нормативності-ненормативності висловів. Культура ж мови починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується і розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як говорять і пишуть, як сприймають їхню мову в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов.

Уважне, дбайливе ставлення до мови кожного народу, виховання взаємоповаги до етносів світу передбачає розширення так званої мовноукраїнознавчої інформації.

Часто ми стикаємося з мовним нігілізмом певних індивідів, який буває виражений в типовій формі: “Яка різниця, як говоримо, важливо, що говоримо!” Люди, які недбало ставляться до своєї мови, позбавлені й почуття власної гідності. Вони не можуть бути творцями оригінальних ідей, неординарних дій, не здатні до подвигів, шляхетних вчинків.

Культура мови тісно переплітається з національно-культурною специфікою мовної поведінки [5, с.19]. Ознайомлення з культурними традиціями національної мовної поведінки дає змогу осмислювати проблеми культури мови в етнопсихологічному плані, розглядати її в широкому спектрі, не тільки як зовнішні ознаки етикету, а як проникнення в глибини справжньої культури. Тому важливо дбати про такі морально-етичні категорії, як любов до рідної мови, мовнонаціональна свідомість, які стають реальністю тільки при активному ставленні до слова, коли існує постійна потреба шліфувати свою мову, вчитися слухати й сприймати рідне слово, володіти ним як засобом вираження і творіння думки. Завжди мова й думка нероздільні. Не випадково О.О.Потебня наголошував: “Мова є засіб не виражати готову думку, а створювати її... вона не відображення світогляду, який вже склався, а діяльність, що його складає” [21, с.141].

Навчаючи дитину мови, вчимо її мислити, сприймати світ у всій різноманітності звуків, барв. Видатні педагоги усвідомлювали значення рідної мови.

Обмеження сфер використання національної мови призводить до знекровлення культури етносу. Адже “мова для культури - те саме, що центральна нервова система для людини” [12, с.49].

Мова - акумулятор, інтегратор культури. Її живий складний організм реагує не лише на стан мовної освіти в суспільстві, а й на функціонування таких, здавалося б, формальних чинників, як інформативна реклама, вивіски, оголошення. Так само офіційно-діловий, канцелярський стиль послуговується кількістю синтаксичних штампів з характерним лексичним запасом. А проте цей цілком умовний і не визначальний з погляду структурного багатства стиль виявляється дуже вагомим у сфері суспільного життя мови. Від цього залежить соціальна престижність національної мови, її вихід на інші функції, де домінує творче, індивідуальне начало, здатне підносити культурний рівень суспільства. Саме тут перед психолінгвістикою необмежене поле діяльності, пошуку аби віднайти "таїни зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте напрочуд органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою" [29, с.232].

О.О.Потебня теоретично обґрунтовував зв'язок між культурою і мовою народу. Потенційно всі мови здатні передавати людську думку. Потебня бачив неповторність кожної мови у відображенні дійсності. "Якби об'єднання людства за мовою і взагалі за народністю було можливе, воно було б згубним для загальнолюдської думки, як заміна багатьох почуттів одним, хоч би це було не дотиком, а зором. Для існування людини потрібні інші люди, для народності - інші народності" [21, с.229].

2. Формування протоукраїнської етнотериторії та етномовної психології українського етносу

Український народ і його мова мають давні історичні корені. Етнографічні і діалектичні риси українців формувалися протягом багатьох століть насамперед на найдавніших східнослов'янських територіях - на Наддніпрянщині, Поліссі, в Галичині та в Прикарпатті серед корінного слов'янського населення цього ареалу, історія якого відзначається спадкоємністю, наступністю, відсутністю будь-яких глобальних природничих чи суспільних катаклізмів, які б могли зруйнувати безперервний історичний ланцюг етномовного і культурного розвитку наших предків. Культура середньонаддніпрянських українців почала формуватися ще від слов'ян чорполіської культури (IX-VII ст. до н.е.), хоч зрозуміло, тоді ні українців, ні української мови в сучасному розумінні ще не було. Але постійність

слов'янського населення, спадкоємність поколінь спричинилися до того, що й ті далекі племена безпосередньо причетні до етногенезу українців. Підвищення загальної культури цих племен, удосконалення суспільних відносин, еволюція народного мовлення відбувалися в напрямі поступового виділення в східному ареалі давньої прабатьківщини слов'ян (між Прип'яттю, Дніпром, диким степом і Карпатами) своєрідного етнокультурного і діалектного комплексу з помітними регіональними відмінностями між північною і південною зонами. Причому варто зауважити, що наші пращури збагачувалися і досягненнями сусідніх неслов'янських племен.

Виникнення нових психолого-діалектних рис, властивих українській мові, почалося, вірогідно, із середини I тис.н.е., тобто після розпаду праслов'янської етномовної спільності.

Формування етнокультурних і діалектних рис, що згодом стануть особливостями окремих слов'янських націй в регіонах Європи, найраніше почалося на території сучасної України. Інші слов'янські землі були заселені в цей період неслов'янськими племенами-балтами, угро-фінами. З літописів нам відомі східно-слов'янські угруповання (дуліби, бужани, волиняни, древляни, поляни, сіверяни, дреговичі, вятичі, родимичі, уличі, тиверці, хорвати, кривичі, словени), з яких сформувалися первісні народності; вони мали свої діалекти, які потім стали основою української та інших слов'янських мов. В процесі праці та спілкування вони виробляли свою психологію, яка відповідала їх світосприйняттю та ціннісно-оцінним характеристикам, виходячи зі специфіки кліматичних умов, характеру праці та географічного середовища.

Коли йдеться про виникнення української мови як мови нашої нації, у свідомості багатьох людей ця мова асоціюється з тією, яку вони чують щодня по радіо й телебаченню, яку вивчають в школі, якою читають книжки й газети, щоденно спілкуються між собою, тобто вони уявляють сучасну українську літературну мову. Проте національна мова - це не тільки спільна для всієї нації літературна мова, відшліфована майстрами художнього слова, але й масова народна, відмінна в різних діалектних ареалах [28, с.207]. Щодо походження сучасної української мови в мовознавстві існує єдина думка. Загальновідомо, що її

започаткував І.Котляревський, а основоположником став Т.Г.Шевченко; вони писали свої твори народною мовою на основі українських середньонаддніпрянських говірок. До І.Котляревського і Т.Шевченка існувала давньоукраїнська мова (XIII-XVIII ст.), що сформувалася на основі давньоруських літературних традицій, а давньоруська писемно-літературна мова виникла під безпосереднім впливом старослов'янської (церковнослов'янської мови, запозиченої від болгар разом з прийняттям християнства на Київській Русі) [20, с.4].

Зовсім по-іншому складалася історія народно-діалектного мовлення. Воно розвивалося за своїми внутрішніми законами і не залежало від державного чи релігійного життя суспільства. Саме в народному мовленні виникли ті специфічні фонетичні, граматичні, лексичні риси, які згодом стали характерними для української мови. Про специфіку та походження української мови ми читаємо у працях О.О.Потебні, О.І.Соболевського, О.О.Шахматова, А.Ю.Кримського та ін.

Необ'єктивні наукові думки щодо української мови знаходимо у М.П.Погодіна. Так, ще в середині минулого століття академік І.І.Срезневський, досліджуючи співвідношення народнорозмовної і книжної мов у Київській Русі, висловив необгрунтоване твердження про нібито надзвичайну близькість мов церковнослов'янської та давньоруської, про тотожність книжної й живої мов у стародавньому Києві. Ці міркування підхопив і розвинув російський історик і журналіст за фахом, академік М.П.Погодін, побудувавши на них свою шовіністичну гіпотезу. Його міркування такі: якщо книжна й жива мови в стародавньому Києві були майже тотожні, а давньоруська книжна мова, зазнавши сильного церковнослов'янського впливу, виявляє набагато більшу схожість із російською, де ці традиції збереглися, а не з мовою українською, то це означає, що в стародавньому Києві й на Київщині в часи заснування руської державності і до татаро-монгольської навали жили росіяни та їхні предки. Українці, за його гіпотезою, прийшли сюди з Прикарпаття, де вони формувалися, і заселили спустошену татаро-монголами Київщину не раніше кінця XV ст. Цю теорію М.П.Погодін виклав у праці "Записка о древнем языке русском" (1856 р.). Ця концепція дискусійна.

3. Лінгвістична уніфікація та нищення україномовної культури в історії українського народу

Кожен народ відображає свою сутність, дійсність, психологічний стан через рідну мову, навіть в найекстремальніших ситуаціях людина звертається до матері, до інших людей, до Бога рідною мовою. Рідна мова закладена в людині генетично. Сучасна електроніка фіксує національні особливості плачу новонародженої дитини. Отже, дослідники доводять, що рідна мова закладена в людині на рівні національного генетичного коду як представника етносу.

Українська мова багата лексично, граматично, інтонаційно. Як і інші світові, розвинуті мови, українська мова здатна виконувати культуротворчу, духовнотворчу, народнотворчу, інтегруючу роль.

Так склалося історично, що із середини XIV ст. Україна втратила свою державність, тому боротьба за її відновлення була тісно пов'язана з боротьбою за рідну мову. На початку XVIII ст. І.Котляревський дав поштовх новій поезії, народному театру українською мовою.

Великий українознавець С.Л.Рудницький у книзі "Чому ми хочемо самостійної України?" з приводу збиткування над українською мовою колишніми завойовниками України писав, що противники розвитку українського народу заступали все і заступають донині погляд, що ніякої української мови на світі немає. Польські вчені, політики та публіцисти безліч разів запевняли світ, що мова, якою говорить народ на українських землях, чи то в Холмщині, чи в Галичині, чи на Поліссі, чи на Поділлі або на Київщині - се лиш хлопський говір, нариччя польської мови, нездібне до висловлення ніякої вищої думки, нездібне до літератури або науки чи політики. Тому-то, мовляв, всякому освіченому, що вийшов з-під хлопської стріхи, покинути раз назавжди свою рідну мову і прийняти польську. Хлопською мовою нехай собі хлоп балакає, хоч і йому, мовляв, добре чи було навчитися панської польської [23, с.52].

О. О. Потебня глибоко замислився над проблемами денационалізації народів, лінгвоциду. Він писав, що люди "добровільно не відмовляються від своєї мови" [2], с.271], а потрапляють у такі суспільно-політичні обставини, які змушують їх до цього.

Лінгвоцид є завжди стратегічною тактикою завойовників. Усе відбувалося за принципом: “Чия влада, того й мова” (історія України це засвідчує), але не тільки України, а й інших країн колишнього СРСР та деяких країн і етносів світу. В кожній державі є своя державна мовна політика. Існує вона і в Україні і здійснює її не тільки уряд, а й народ. Це всі мусять знати.

Мовна політика - це сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, спрямованих на врегулювання мовних відносин у країні або на розвиток мови в певному напрямку. Мовна політика щодо української мови від початку її формування різнилася історично і географічно. Відсутність власної державності в Україні зумовлювала наявність у мовній політиці негативних тенденцій до обмеження суспільних функцій української мови. Їм протидіяли національно-визвольні змагання і боротьба народу за вищий статус українських земель не у складі Литви, Польщі, Росії, Австрії, Угорщини, Румунії, а за соборну, самостійну державу - Україну, що її подарувала доля українському народу сьогодні.

На перший погляд, здавалося дивним, чому Державна Дума Російської імперії дозволяла багатьом “інородцям” (вірменам, киргизам, латишам, литовцям, євреям, естонцям, татарам, черкесам, чеченцям тощо) вчити дітей у школах рідною мовою, “зглянулася” й “задля сміху, голосували навіть за якихось “шайтанатів” та “казанських греків” [7, с.55], але українцям і білорусам цього не дозволялося. Однак сучасники вміли пояснити ще в той час такі дії. Великий єврейський патріот і прихильник українства Володимир Жаботинський (1880 - 1940) 25 січня 1911 р. в “Одесских новостях” писав: “Щойно дійшло до української мови, вони відкинули і блазнювання, і хитромудрі розрахунки і просто піднесли руки проти, бо відчули, що тут - найнебезпечніше місце, вирішальний крок, коли не доводиться ані жартів жартувати, ані лукаво мудрувати”. Небезпека була в тому, що за переписом 1897 р. “росіяни становили лише 43% населення імперії”. Й цього, певна річ, було “не досить для того, щоб усі інші “інородці” самохіть погодилися виконувати роль безплатного додатку до великоруської народності”. Але якщо до “єдиної російської нації” зарахувати українців і білорусів, то вона складатиме вже 65% й тоді “картина наближається до “національної держави”. При відстоюванні українцями й білорусами своєї національності і самостійності “панівна національність сама

опиниться у меншості (43%) відносно решти населення [7, с.55].

Це все привело до того умовного культурного стану, який маємо. Приміром, у парламентській бібліотеці м. Києва, за підрахунками бібліотекознавців, українських видань майже вдвічі менше, ніж іноземними мовами!

Мова - важлива частина нашої дійсності, той компонент, без якого не пишеться велика книга - книга життя, книга подвигів, книга любові.

У період демократизації нашого суспільства проблема національної мови постала не тільки в державних установах, але і в Церкві. І це цілком природно, адже "рідна мова в Церкві - це неписаний Догмат для всього Православ'я, освячений св. Письмом, св. Отцями. Ось чому кожна православна Церква має свою рідну мову: грецьку, грузинську, арабську, коптську, румунську, російську та ін., цебто і українську" [8, с.12]. Як бачимо, з богословського аналізу також випливає висновок, що "усі, хто виступає проти української мови в Церкві, - це еретики", - як говорив про таких Св. Кирил-Костянтин (869 р.) [8, с.20]. Отже, вагомим фактором цілісного духовного й культурного життя етносу є функціонування національної мови в літургічному житті тих конфесій, канонічною територією яких є Україна.

За період бездержавності на Україні щодо української мови та культури було прийнято цілу низку негуманних, антинаціональних актів, за допомогою яких хотіли знищити її. Ось перелік цих дій:

- 1720 р. - Указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою;
- 1769 р. - Указ Синоду про вилучення у населення українських букварів та українських текстів з церковних книг;
- 1775 р. - зруйнування Запорізької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях;
- 1811 р. - закриття Києво-Могилянської Академії;
- 1847 р. - розгром Кирило-Мефодіївського братства;
- 1862 р. - закриття українських недільних шкіл, які безкоштовно організувала передова інтелігенція;
- 1863 р. - Валувський циркуляр про заборону видання книг українською мовою;

- 1876 р. - Енський акт про заборону ввезення української книги з-за кордону, заборону українського театру й друкування нот для українських пісень;
- 1884 р. - закриття всіх українських театрів;
- 1908 р. - Указ Сенату про “шкідливість” культурної й освітянської діяльності в Україні;
- 1914 р. - Указ Миколи II про скасування української преси.

“Заборона україномовної культури в Україні привела до жахливих наслідків кінця XIX ст.- початку XX ст. Наприклад, таких, що вміли читати, писати. є на 100 людей в Галичині ледве 40, на Волині - 17, на Поділлі - 16, в Київщині - 18, в Херсонщині - 26, в Чернігівщині - 18, в Полтавщині, Харківщині - 17, в Катеринославщині - 22, в Таврії - 28, на Кубані - 17. Се числа страшні! Темнота українського люду просто шукає собі рівної серед інших народів та народців Європи” - писав С. Рудницький [23, с.53].

Після перемоги жовтневої революції здавалося, що справи підуть на краще, але змінилося дещо лише в освітньому рівні, а у мовній культурі продовжувалася політика ліквідації національно-специфічного, в тому числі і нищення мови, перетворення її на сільську. Про знецінення мови засвідчують дії радянських урядових лідерів, а саме:

- 1933 р. - телеграма Сталіна про припинення “українізації”, ліквідацію на Україні неіснуючого так званого “нового національного ухилу”;
- 1938 р. - Сталінська постанова про обов’язкове вивчення російської мови;
- 1978 р. - Постанова ЦК КПРС про посилення вивчення та викладання російської мови в школах (“Брежнєвський циркуляр”);
- 1983 р. - Постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови та літератури (“Андроповський указ”);
- 1989 р. - Постанова Пленуму ЦК КПРС про єдину офіційну загальнодержавну мову (російську) в СРСР.

В умовах розбудови Української держави, духовного відродження українського народу особливого значення набуває статус української мови як національної, як рідної, як державної, як духовної цінності.

За граматичними формами і словами стоїть національне світовідчуття,

світобачення, світосприймання, ментальність народу, а в певних вимірах - і громадянська, державно-патріотична позиція.

На теренах України таким було співвідношення щодо українців та росіян на час перепису 1989 р.:

- Вінницька - українців - 91,8%, росіян - 5,3%;
- Волинська - українців - 94,7%, росіян - 4,3%;
- Ворошиловградська - українців - 52,8%, росіян - 43,8%;
- Дніпропетровська - українців - 72,7%, росіян - 22,9%;
- Донецька - українців - 50,9%, росіян - 43,2%;
- Житомирська - українців - 84,9%, росіян - 7,0%;
- Закарпатська - українців - 84,9%, росіян - 3,6%;
- Запорізька - українців - 63,8%, росіян - 31,1%;
- Івано-Франківська - українців - 95,2%, росіян - 3,8%;
- Київська - українців - 90,5%, росіян - 7,7%;
- Кіровоградська - українців - 86,9%, росіян - 10,4%;
- Кримська - українців - 25,6%, росіян - 68,4%;
- Львівська - українців - 89,5%, росіян - 7,5%;
- Миколаївська - українців - 77,4%, росіян - 18,0%;
- Одеська - українців - 54,7%, росіян - 25,9%;
- Полтавська - українців - 89,4%, росіян - 9,0%;
- Рівненська - українців - 93,1%, росіян - 4,6%;
- Сумська - українців - 86,5%, росіян - 12,4%;
- Тернопільська - українців - 96,6%, росіян - 2,2%;
- Харківська - українців - 64,2%, росіян - 31,8%;
- Херсонська - українців - 76,8%, росіян - 19,5%;
- Хмельницька - українців - 90,8%, росіян - 4,9%;
- Черкаська - українців - 91,8%, росіян - 6,9%;
- Чернігівська - українців - 92,6%, росіян - 5,9%;
- Чернівецька - українців - 70,2%, росіян - 6,6%.

Ці дані дають змогу демократично вирішити освітню проблему і мовну культуру в державі.

Українська мова є однією із розвинутих мов світу. За поширенням вона перебуває в другому десятку мов світу, а за кількістю своїх носіїв - на другому місці серед слов'янських народів. Українська мова є рідною для 50 млн людей, що проживають на всіх континентах, але, на жаль, за даними перепису 1989 р., не всі етнічні українці зберегли мову предків, навіть на Україні 7 млн українців назвали рідною російську мову.

Прийняття Закону "Про мови в Українській РСР" (1989 р.) з його центральною ідеєю державного статусу української мови, проголошення незалежності України разом створили реальні передумови поступового утвердження мови титульного населення як повнофункціонального засобу комунікації і важливого фактора розбудови соборної України. Державна мова має забезпечити цілісність ієрархії державних структур, армії, єдність громадянства, бути мовою державної освіти. Отже, минуло десять років! Які ж результати? Зросла кількість україномовних шкіл у Києві, Полтаві, Харкові та деяких інших містах, з'явилися, нарешті, поодинокі україномовні класи в Криму збільшилася питома вага українського слова на радіо, телебаченні, у сфері друкованої реклами... Перелік цей, якщо продовжити, на жаль, вийде дуже куцим. Та й то, заради справедливості, треба нагадати, що й цих успіхів вдалося досягти лише зусиллями ентузіастів, вчителів-патріотів, активістів Товариства української мови.

Щоб зрозуміти причини невідомості закону "Про мови", треба проаналізувати, які політичні сили "правлять нині бал" в Україні. Таких основних сил дві. Прихильники національної ідеї відстоюють відродження української самостійності, духовності, мови. Україна для них - над усе. Назвемо умовно цих людей "патріотами". Прихильники соціалістичної ідеї вбачають напрямки виходу України в світ через вирішення соціальних проблем соціалістичним шляхом. Мова, духовність, культура для них, як правило, - другорядні. Умовно їх можна назвати "соціалістами".

Якщо взяти до уваги, що розширення сфери вжитку мови на державному рівні залежить від начальства, то стане зрозумілим, чому в більшості регіонів України закон "Про мови" ігнорується. Справа в тому, що керівниками поки що повсюди є "соціалісти" або ті, хто не хоче рахуватися з прогресивним процесом

сьогодення - розвитком мовної культури світових мов і державної мови в Україні та мов етносів України.

Таким чином, доля української мови сумна й героїчна водночас. Але незважаючи на численні перешкоди і лихоліття, вона, як і наш народ, вистояла, має майбутнє. Покликання України та української мови дієво прогресивне - вносити в світовий прогрес усе гідне і світле, що облагороджує людську душу; цінність та красу людського і природного.

Національна мова - це здобуток культури, духовної діяльності кожного народу, і одночасно культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом вони є витвором колективного розуму. Заперечення на право існування якоїсь мови - аморальність, злочин проти всього людства, людство ж повинно боротися проти таких аномалій. Україна має вибрати шлях активного сприяння виконанню Закону "Про мову" з боку держави і службових осіб усіх рівнів.

Як зазначалося, мова є однією із найсуттєвіших ознак етносу. Проте у світі є чимало прикладів, коли один етнос говорить двома чи навіть більше мовами, або навпаки, є мови, на яких говорять кілька етносів.

В українців, які проживають на Україні, ситуація така: із 37,4 млн - 32,8 млн вважають рідною мовою українську, 4,6 млн - російську, 15 тис. - інші мови. На Україні є кілька етнічних груп, члени яких за рідною мовою поділяються на дві або більше підгрупи. Так, майже 59 тис. росіян, 57 тис. поляків, 21 тис. білорусів, 12 тис. молдован вважають рідною мовою українську. А всього в нашій країні вважають рідною мовою українську 172 666 чоловік неукраїнців [26, с.16].

Розвиток української мови - завдання винятково важливе, воно має розв'язуватись шляхом загальної й високоякісної освіти, поширення високохудожньої літератури й піднесення зразків національної культури, а також державними інститутами, причетними до цієї справи.

Ліна Костенко писала, що культура українського народу - душа, ядро слов'янства. Піклуватися про мову, про її здоров'я, розвиток і престиж - це справа всієї нації. Віками відбувалася і відбуватися зараз мовна селекція. З безлічі звукосполучень, слів народ відбирав слова найповнозерніші, влучні, вагомі, в яких сконцентровані мудрість, розум, суть думки, іронія чи гнів, ласкавість чи ніжність

людини.

Рідна мова - не лише письменницька проблема. Вона стосується насамперед виховання людської особистості, самоповаги, національної самосвідомості, без чого не може бути справжнього патріотизму, справжнього таланту, - які зростають на національному ґрунті.

З громадянською пристрасстю Д.Павличко виносить свій присуд безбатченкам, кульмінаційно звучить рефрен "Ти зрікся мови рідної":

*Ти зрікся мови рідної. Тобі
Твоя земля родити перестане,
Зелена гілка в лузі на вербі
Від доторку твого зав'яне!
Ти зрікся мови рідної. Нема
Тепер у тебе роду, ні народу.*

Важливого значення у формуванні національної гідності надається рідній мові. Мова - генетичний код нації, який поєднує минуле із сучасним, програмує майбутнє і забезпечує буття нації у вічності. Через мову дитина засвоює спосіб мислення народу. Провідна роль у його мовному вихованні належить школі та сім'ї.

Боротьба за формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою має стати одним із головних напрямків діяльності школи. Вивчення рідної мови - це та площина, з якої починається пізнання світу, свого народу, своєї духовності, прогнозується майбутнє.

Чому необхідно знати російську мову в Україні на сучасному етапі розвитку? Це не риторичне запитання, йдеться про одну з важливих проблем духовного життя нашого народу. Яке місце має посідати українська мова у житті народу України? Сьогодні люди в Україні порозумнішали. Вони побачили чого варті недемократи, коли вулиці, будинки захаращені вивісками чужою мовою, коли прилавки переповнені порнографічною літературою. Дарма шукати українську книгу, а те, що є інколи україномовне, то не суттєве. Деякі факти: понад 90% усієї наукової літератури, яка видається у світі, публікується чотирма мовами: англійською, російською, французькою, німецькою.

На даному історичному етапі для нас найближча російська мова. Здійснювати широкомасштабні переклади наукової та художньої літератури з іноземних мов ми не маємо можливості, як і утримувати відповідну кількість фахівців, які б слідували за найістотнішими публікаціями у світі і могли їх перекласти українською мовою. Само собою зрозуміло і те, що через матеріальну скруту і слабку видавничо- поліграфічну базу Україна не в змозі випустити таку кількість видань.

Не слід забувати про сучасну та класичну російську художню літературу, наукову інформацію. Все це нам не зашкодить, коли будемо знати мову нашого сусіда, однак слід пам'ятати і про українську, мову Української держави, вивчати мови етносів України і народів світу. Це наша міжнародна візитна картка.

4. Мовна політика в Україні на сучасному етапі

Утворення Української держави, зростання її міжнародного авторитету, посилення внутрішніх державотворчих процесів прогнозують зміну мовної ситуації на користь української мови як державної.

Для утвердження державної української мови та розширення сфери її функціонування в суспільстві потрібно задіяти комплекс чинників, серед яких провідними є два: формування і становлення україномовного державного апарату, всіх його гілок; реальне перетворення освітньо-наукової системи в національно зорієнтованому, в українську за ідеєю, духом, змістом і формою [10, с.47].

Як відшліфований, культурний різновид мовлення, літературна мова є формою виявлення політичного життя, основою розвитку науки й освіти, джерелом образності всіх видів мистецтва, засобом розвитку культури.

Українській мові надано статус державної, як і записано в Конституції України (ст. 10, 11, 12), закріплені правові гарантії для вільного функціонування мов усіх національностей. Нині в Україні працює 21396 шкіл, в яких навчається 6,9млн учнів, у тому числі 60% шкіл з українською мовою викладання для першокласників; 3 тис. шкіл (28%) з російською мовою навчання; 2406 так званих двомовних шкіл (11,2%), але переважно з російською мовою викладання; 108 румуно-молдавських шкіл, де навчається 33,2 тис. учнів; 3 - польських - 871 учень; 3 - кримськотатарських - 946 учнів. Існують факультативи з вивчення мов (500

груп), а також недільні школи з вивчення вірменської, турецької, турецько-месхетинської, узбецької, татарської, асирійської та гагаузької мов.

За сучасними даними, в Україні живуть представники понад 90 народів, носіїв близько 79 мов. До найпоширеніших із них за переписом 1989 р. належать 43 мови.

Українська мова є рідною для 43 млн українців, належить до індоєвропейської мовної сім'ї. Цілком обгрунтованим було прийняття у 1989 р. Верховною Радою УРСР Закону "Про мови в Українській РСР".

У мовній політиці на теренах України важливо мати на увазі наступне:

- внаслідок традиційної для Московської імперії русифікаторської політики українська мова довго не мала достатніх можливостей для цивілізованого розвитку, а тому найбільш культурні й інтелектуальні прошарки населення розмовляють переважно російською: російська мова є також мовою дипломатії, оскільки українська ще недостатньо відома на міжнародній арені;

- проголошення української мови державною є закономірним для мононаціональної в цілому країни, але фактично у позаофіційних колах переважає російська мова; це не сприяє "толерантній українізації" у різних сферах життя.

Щодо мовної культури в Україні соціологи Інституту соціології НАН України, проводили дослідження протягом п'яти років. На запитання: "Ваша рідна мова?" було дано такі відповіді (табл. 1) [16, с.78]:

Таблиця 1

Рідна мова респондентів	1994	1995	1996	1997	1998
Українська	62,3	59,4	62,5	62,4	61,9
Російська	34,7	37,8	36,1	35,1	36,5
Інша	2,6	2,7	1,4	2,5	1,5
Не відповіли	0,4	0,0	0,0	0,0	0,1

Якщо аналізувати усі п'ять років, то картина мовної культури в державі не змінилася. Ставлення до державної української мови в суспільстві не стало таким, як це має бути в державі. Причин цьому багато. Найважливіші - це освіта, управлінські структури, засоби масової інформації, що функціонують переважно російською мовою; низькі вимоги контрольних служб держави до державної мовної політики, що послаблює патріотизм та імідж правового поля в державі.

Стосовно мовної культури в процесі спілкування в родині, громадська думка засвідчує про те, що картина залишилася майже на рівні 1994 р. Так, на запитання: “Якою мовою Ви спілкуєтесь в сім’ї?” - було дано такі відповіді (табл. 2) [16, с.79]:

Таблиця 2

Мова, якою спілкуються в сім’ї	1994	1995	1996	1997	1998
Тільки українською	36,7	31,9	36,9	38,2	37,6
Тільки російською	32,4	32,8	33,1	34,5	33,4
Іншою мовою	0,7	0,9	0,4	0,6	0,5
По-різному, залежно від обставин	29,4	34,5	29,6	26,8	28,4
Не відповіли	0,8	0,0	0,0	0,0	0,1

Серед проблем, які порушуються на конференціях, “круглих столах”, на форумах українців були підняті проблеми, ті, що стосуються, зокрема, україномовної культури, вивчення та функціонування української мови, учасники прийшли до думки, що необхідно:

- проведення атестації державних службовців на предмет володіння ними українською мовою;
- створення на державному рівні фонду підтримки української мови, зокрема, україномовних видань (до речі, це вже робиться з 1999 р. за вказівкою Президента Л.Д.Кучми);
- видання наукової спадщини О.О.Потебні, всесвітньо шанованого лінгвіста;
- боротьба із засиллям зарубіжної реклами недержавною мовою та ін.

На сьогодні ситуація є тривожною. Це підтверджує той факт, що на восьмому році незалежності на значній частині території України перехід вищих навчальних закладів на державну мову перебуває все ще на початковій стадії або відсутній зовсім. Такий стан, за винятком деяких педагогічних й культурно-освітніх закладів та гуманітарних факультетів окремих університетів, характерний для Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Харківської, Херсонської областей, на територіях яких (разом з Автономною Республікою Крим) діє 47% всіх ВНЗ держави. Не виконують розроблені свого часу плани переходу на державну мову навчання й чимало ВНЗ, особливо негуманітарного профілю в Києві, Сумах, Полтаві, Чернігові. Мало не повсюди функціонують навчальні заклади недержавної форми власності з російською мовою викладання, кількість яких стрімко зростає, що відчутніше

зменшує питому вагу україномовного навчання у ВНЗ.

У політичному вимірі російськомовна свідомість несе у собі значний імпульс імперської й тоталітарної семантики, а тому процеси її витіснення з одночасним поширенням національно-демократичних форм мовної свідомості сприяють зміцненню Української держави та її національної безпеки.

Мовне ж питання використовують політичні сили певного спрямування для аргументації на користь сепаратизму, повернення до імперської політики колишнього СРСР або приєднання до Росії, спекуючи саме на стереотипах російськомовної свідомості, що створює загрозливі ситуації для безпеки держави. Яскравим прикладом політичного використання мовного питання може бути відома аргументація лідерів “Республіканського руху Криму”, або представників “Інтерруху” в Донбасі. Кінцевою їх метою є намагання представити українську мовну культуру як щось неповноцінне, “селянське” або взагалі заперечити її існування, залишаючи за нею лише статус діалекту.

Справжнє ж вирішення україномовної проблеми можливе лише тоді, коли культурна, наукова, економічна й політична еліта суспільства рішуче перейде на позиції україномовної свідомості. Це потребує значних зусиль саме української інтелігенції, державних службовців, управлінців, а також ефективної державної політики та підтримки. З цією метою важливо:

- створювати та зміцнювати систему виховання українського істеблішменту у вищих навчальних закладах, насамперед у університетах, спеціальних коледжах, академіях;
- активно здійснювати перекладацьку та видавничу діяльність таким чином, щоб у найближчому майбутньому кожній людині були доступні твори світової літератури, філософські та політичні пам'ятки, надбання гуманітарної науки українською мовою;
- створити систему захисту української мови за допомогою спеціальних наукових і державних інституцій, які існують у Франції, Ізраїлі та інших країнах з високим рівнем національної свідомості;
- підтримувати громадські об'єднання, “Товариства української мови”;
- проводити активну топонімічну політику у напрямку повернення

історичних назв українським містам, селищам, вулицям; відновити історичну геральдику й символіку.

Тим, хто прагне двомовності в Україні, часто прості люди відповідають: “вивчіть українську й будете мати реальну двомовність”.

Мова є тим засобом, який робить нашу історію безпосереднім суб'єктом сучасних подій, а відтак (українську націю) собою. Без цього ніяка національна свідомість не стане реальною.

Коли проєкт “Закону про виживання французької мови” перебував у сенаті (1974 р.), прем'єр-міністр Е.Балядор підписав “Циркуляр про виживання французької мови працівниками державних установ” і розіслав його усім міністрам. У п'ятому пункті документа зазначалося: “Бажано, щоб при атестуванні державних службовців у кінці року бралися до уваги, серед інших, зацікавлення і старання, які виявляє кожен шануванню французької мови”.

Для прикладу: зараз українська мова викладається в 28 університетах та коледжах США і 12 університетах Канади, видаються енциклопедії українознавства, проводяться ґрунтовні наукові дослідження в Гарвардському інституті україністики, американському відділенні Товариства ім. Т.Шевченка, Українській вільній Академії наук та інших закладах.

З наведених прикладів випливає, передовсім те, що треба не зменшувати тиск на владні й виконавчі структури стосовно дотримання чинного Закону “Про мови в Українській РСР”. Крім того, необхідно завершувати роботу над підготовкою нового закону. Коло ж людей, які могли б у парламенті та уряді його відстояти, потрібно збільшувати. В першому читанні такий закон обговорено у Верховній Раді України.

“Рідна мова, - наголошував професор І.Огієнко у праці “Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства”, - то найголовніший камінь існування народу як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу”. Розвиток мови безпосередньо впливає на силу нації й відповідно залежить від її розвитку. “Ступінь виробленості рідної мови - то ступінь зрілості народу й ступінь глибини його духовної культури,” - пише він. “Хто цурався рідної мови,

той у саме серце ранив свій народ,” - так закінчує свою думку І.Огієнко.

Мовна культура національних меншин набуває демократичного розвитку. Що стосується лінгвістичної русифікації етнічних меншин в Україні, то вона спричинила трагічні наслідки.

Досить згадати, що, приміром, з 486 тис. євреїв (на 1989 р.) національну мову вважали рідною лише 34,6 тис. чоловік, або 71%; зі 440 тис. білорусів рідною вважали білоруську мову 35,5 тис. Розвиток урбанізації в СРСР сприяла втраті мови рідної і переходу на російську (українці, греки, болгары та ін.).

В умовах незалежності ряд етнічних груп приступили до відродження навчання національними мовами. Вже в 1997/98 навчальному році діяли 4 загальноосвітні, 5 релігійних недільних шкіл єврейською мовою викладання, 11 шкіл - молдавською мовою, 3 - польською (крім того, 2 українсько-польські і 2 російсько-польські), 60 - угорською (крім того, 22 українсько-угорські, 3 українсько-російсько-угорські, 2 російсько-угорські), 97 - румунською (крім того, 8 українсько-румунські і 3 російсько-румунські).

Позитивно і те, що є можливість організувати навчання дітей національній мові в окремих класах або факультативно (болгарська, гагаузька, новогрецька, єврейська, кримсько-татарська, молдавська, польська, румунська, турецька, угорська мови).

Проблема державної двомовності в Україні потребує вирішення. Це козир у КПУ - надати статус державної російській мові. Соцпартія прагне з цього приводу референдуму, ліві - рівноправності. Населення україномовних регіонів (особливо елітарні групи) де - факто володіє російською мовою. Щоб увільнити себе від зайвих турбот, еліта російськомовних регіонів вдалася до інспірування питання про нібито примусову українізацію. Кампанію всіляко підтримують проросійські сили, які зацікавлені в тому, щоб Україна перманентно перебувала перед загрозою розпаду!

Державна мовна політика в Україні має здійснюватися згідно з нормами законодавства. На робочому місці кожен громадянин держави, державний службовець зобов'язаний користуватися державною мовою - це громадянський обов'язок кожного. Так є у всіх державах світу. Функції державної англійській мові

були надані згідно з спеціальним королівським декретом. Завдяки шанобливому ставленню вона набула статусу однієї із 7 світових (першої за кількістю, що її вивчають).

Забезпечивши повноцінне функціонування української мови в усіх сферах життя, держава утвердить згуртоване суспільство національно свідомих громадян з активною громадянською позицією.

Державотворча політика щодо української мови тісно пов'язана з вихованням україномовної особистості. Доки державні службовці і вся освітня система не будуть формувати та утверджувати українську мову в життєдіяльність державних інститутів, доти у нас будуть суперечки і претензії щодо мовної культури в Україні.

Українська мова має державний статус, а це сприяє розширенню її суспільних функцій, активізації внутрішньомовних процесів. Функції української мови у школі, наприклад, значно ширші, ніж інших навчальних дисциплін: вона є навчальною дисципліною і разом з тим виступає терміносистемою понять і категорій інших наук.

У країні піклуються про підготовку кадрів з національних меншин, особливо педагогів. У Києві відкрито Міжнародний Соломонів університет, який готує кадри єврейської інтелігенції, в Одеському університеті - болгарської; у Львівському, Київському, Одеському, Харківському університетах - полоністів, в Ужгородському університеті - угорської, а у Чернівецькому - румунської. Практикується обмін студентами та аспірантами України з відповідними навчальними закладами етнічних батьківщин.

Список літератури

1. Біленко В.В. Чи загрожує українська мова російській? // Трибуна. - 1991. - № I.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. М., 1983. - Т.3 (Развитие устной речи. Предистория письменной речи).
3. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. - К., 1991.

4. Дейк Т.А. Расизм и язык (пер. с голланд.). - М., 1989.
5. Этнопсихолінгвістика. - М., 1998.
6. Жинин Н.Й. Речь как проводник информации. - М., 1982.
7. Зідорчук С.І., Парахонський Б.О., Валевський О.Л. Стратегічний аспекти національно-культурної політики України. К. - 1995. - Вип. 48.
8. Іларіон. Хвалімо Бога українською мовою. - 3 вид., доп. і перероб. - Вінніпег; Віра і культура, 1962.
9. Конституція України - Основний Закон суспільства, держави, людини. - К., 1998.
10. Кривенко Д. Мова і нація // Державність. - 1991. - № 1.
11. Лем С. Модель культури. // Вопр. філос. - 1969. - № 8.
12. Линден Ю. Обезьяны, человек и язык. - М., 1981.
13. Лурия А.Р. Язык и сознание. - М., 1979.
14. Максименко С.Д. Індивідуальні особливості мислення дитини. - К., 1977.
15. Огієнко І. Українська культура. - К., 1918.
16. Паніна Н.В., Головаха Є.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 р.р.). Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар). - К., 1999.
17. Петров В.П. Скіфи: Мова і етнос. - К., 1972.
18. Петров М.К. Язык, знак, культура. - М., 1991.
19. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? - К., 1993.
20. Потебня А.А. Этика и поэтика. - М., 1976.
21. Потебня А. Мысль и язык. - Харьков, 1913.
22. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? - Львів, 1994.
23. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. - М., 1993.
24. Слобин Д., Грин Дж. Психолінгвістика. - М., 1976.
25. Ушакова Т.Н. Речь человека в общении. - М., 1989.
26. Шульга М. Етносоціальний простір українського суспільства // Світ безпеки. - К., 1994.

27. Франко І. Літературна мова і діалекти // Зібр. тв.: В 50 т. - К., 1981. - Т.36.
28. Франко І. Двозичність і дволічність // Літ.-наук. вісн. - Львів, 1905.-Кн.4.
29. Хайдегер М. Время и бытие. - М., 1993.
30. Хомский Н. Язык и мышление. - М., 1972.
31. Чистякова М.И. Психолінгвістика. - М., 1990.
32. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: Монографія. - Дніпропетровськ, 1998.

ЧАСТИНА IV. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕТНІЧНОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ФЕНОМЕНІВ. РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

1. Взаємозв'язок етнічного та релігійного феноменів у психології етносів.

2. Релігійна ситуація в Україні та державна політика щодо релігії. Неорелігії в Україні.

3. Конституційні засади державної політики у галузі церковного життя в українському суспільстві.

4. Міжконфесійні проблеми. Механізм гармонізації міжцерковних та державно-церковних стосунків.

Література.

1. Взаємозв'язок етнічного та релігійного феноменів у психології етносів

Релігія як суспільний феномен відіграє важливу роль у житті соціуму на всіх етапах його історії. Гідне місце релігія посідає і в українському суспільстві.

У процесі будівництва незалежної Української держави важливим компонентом її самостійності стає національне та культурне відродження, участь у цих процесах церкви, її вплив на національну свідомість, традиції та звичаї. Релігія, існуючи протягом століть у свідомості людей, що належали до українського етносу, а також представників інших етносів, які мешкали на території сучасної України, тісно переплелась з національною самосвідомістю, національними культурами, звичаями, традиціями, обрядами, глибоко проникла в побут. Вона набула здатності виражати і нести національні ідеї, прагнення людей до національної незалежності, державності. П.Куліш свого часу наголошував на тому, що доля національного руху пов'язана з релігійним відродженням та із соціальною свободою і справедливістю. Саме це дало можливість релігії слугувати потребам національно-визвольних змагань за суверенну Українську державу.

У зв'язку з наближенням 2000-річчя від народження Ісуса Христа папа Павло II обнародував Апостольське Послання "Наближаючись до третього тисячоліття". У цьому документі наголошується на тому, що в святий ювілейний 2000 рік Церква має ввійти з ясним усвідомленням того, що і як вона пережила за 20 минулих століть. Церква не може перетнути поріг третього тисячоліття, не

очистившись від помилок, безвір'я, непослідовності, не подолавши занедбаності. Папа вважає, що "визнання слабкості вчорашнього дня - це акт лояльності і відваги, який допоможе нам зміцнити нашу віру, спонукає до чуйності й готовності чинити опір спокусам і труднощам".

Проблема взаємовідносин між Євангелієм і культурами окремих народів була висунута Ісусом Христом.

Перед тим, як залишити Землю, він заповів своїм послідовникам: "Тож ідіть і навчайте всі народи" (Матв. 28; 19). Християни перших століть зрозуміли цю настанову і цілком природно поставили перед собою завдання відображати її в кожній національній культурі.

Саме тому християнство в Україні, дотримуючись вірності візантійському, східному обряду, мало втілитися в культурі українського народу, щоб стати його духовним надбанням. 988 р. - рік прийняття християнства - великий початок прийняття віри Христової нашими предками, яка в сучасній Україні стала домінуючою.

Відносини між державою і церквою є складними, вони не завжди зводяться до безумовного підпорядкування церковних формувань органам влади і характеризуються певними особливостями.

Протягом останніх років деякі церкви модернізували свої соціальні доктрини, намагаючись виявляти незалежність у різних сферах життя суспільства.

У свою чергу, держави по-різному ставляться до релігійних об'єднань та їх діяльності. Держава та церква мають спільні економічні, політичні та ідеологічні інтереси, реалізація яких сприяє нормалізації державного життя та успішному функціонуванню церковних структур, забезпеченню їх прав. Правове поле держави окреслюється її Конституцією та законодавством.

В основу правових актів сучасної України, що визначають політико-правовий статус церкви, покладені такі демократичні принципи, як відокремлення церкви від держави і школи від церкви, захист прав і рівність громадян незалежно від їх ставлення до релігії, свобода релігійної пропаганди і діяльності, свобода наукової пропаганди, свобода совісті тощо.

У нинішній період історичного розвитку Української держави релігія і

церква як форма суспільної свідомості та інститут громадянського суспільства стали одним з істотних чинників політичного процесу в Україні.

Ця проблематика в політичній літературі належно не висвітлена. Проте доробком, яким ми послуговувалися при підготовці даної теми посібника, є праці В.Д.Бондаренко, А.М.Колодного, П.І.Косухи, О.С.Онищенко та інш.

Релігійна ситуація в Україні характеризується дослідниками як процес суспільної реабілітації релігії, посилення її ролі і ролі церкви в усіх сферах суспільного буття, формування позитивної громадської думки щодо релігійних цінностей як важливої складової духовної культури. Проте на релігійній ситуації позначаються всі ті болісні процеси, які переживає народ України на сучасному етапі.

Якщо гідно осмислювати всесвітню історію, то помітно, що під впливом релігії створювались шедеври світової та окремих етнічних культур. У стінах монастирів і церков писались літописи, видавались книги, які є сьогодні унікальним джерелом інформації про минуле народів, їх історію, долю, традиції.

Тому правомірно стверджувати, що релігія виступає як атрибут етносу, а етнос - як носій релігійності. Взаємозв'язок етнічного та релігійного можна розглядати різнобічно, залежно від мети, яку ставить перед собою дослідник чи просто читач. Релігія певного народу є свідченням про нього. Пізнати віру народу - значить, пізнати його психологічні особливості. Етнічне і релігійне глибоко пов'язані між собою, бо вони весь час з людиною, певним етносом, нацією.

Religia (lat. religio) - благочестя, набожність, святиня, предмет культу. Це складне і багатогранне соціальне явище виникає на певному етапі історичного розвитку суспільства і функціонує в нерозривному зв'язку з його життєдіяльністю. Релігія не залишається незмінною, бо й суспільство, чії потреби вона покликана задовольняти, не залишається статичним, все плинне.

З погляду богослов'я, релігія - Божий дар людям, повністю залежний від Вищої Сили, боже вчення з його настановами, які люди повинні сумлінно виконувати. Згідно з божими настановами праведна поведінка є метою і змістом земного існування людини. Бог дав людині все, що вона має і може мати. Людина повинна розвивати свої здібності, тим самим примножувати Божу благодать та

славити Бога.

Чому вчить світська наука про релігію? Світська наука визнає головним у релігії віру в реальність надприродного, в існування Вищої Сили, яка створила видимий і невидимий світ і визначила його процеси. Світська наука також називає наявність особливих відносин віруючого з Богом. Від Бога залежить усе. Бог може піддати нас випробуванням. Він не покидає напризволяще навіть найбільших грішників, якщо вони до нього звертаються. Наука визнає і такий елемент релігії, як культові дії.

Упродовж довгого періоду на Русі церква була одним з найдоступніших місць задоволення естетичних потреб народу. Релігійне мистецтво, насамперед образотворче та пісенне, виконуючи культову функцію, водночас мало й естетичну цінність, задовольняло художні вподобання людей.

Традиційною для православ'я формою виразу й стимулювання релігійної психології, релігійних почуттів та настроїв є наочно-художній образ, реалізований в іконі - жовописному зображенні Христа, Богородиці, Святих. Для віруючої людини ікона - джерело благодаті у храмі і вдома під час молитви. У шанобливому ставленні до ікони проявляється глибокий духовний зв'язок земного і небесного життя людей з Богом. В Україні ікона давно стала атрибутом національного інтер'єру, своєрідною національною прикрасою житла.

Кожна із релігій, існуючи на певному етнічному ґрунті, більшою чи меншою мірою взаємодіяла з культурою, традиціями, звичаями тих народів, у свідомості, психології, побуті яких вона жила. В процесі історичного розвитку етнічні фактори впливали на релігію, а релігія - на них. Зв'язки етнічних та релігійних елементів вже в стародавні часи були настільки міцними, що первісні релігії нерідко існували доти, поки існували народи, серед яких вони вижили (роди, племена).

Характерною рисою релігії стародавності був їхній етнодержавний характер. Боги того чи іншого народу були етнічними, їхня влада розповсюджувалася в межах етнічного простору.

Відмінності між релігіями полягали не стільки у віровченні, скільки у характері культових дій, системі свят та обрядів. Культова діяльність регулювала як внутрішні етнічні відносини, так і міжетнічні.

Наприклад, іудаїзм - релігія віруючих євреїв. Класичний взірць становлення національно-державної релігії, що сформувалася на початку I тис. до н.е. можна спостерігати в Ізраїлі. Нині серед національних релігій, або етнічних, як їх ще називають, які практично не виходять за межі певної етнічної спільності і мають прихильників, серед людей однієї національності, є також конфуціанство (Китай), індуїзм (Індія), синтоїзм (Японія) та ін.

Важливою віхою в історії віри етносів стало виникнення світових релігій: *буддизму, християнства та ісламу*. На відміну від національних релігій, вони набули міжнародного характеру, оскільки вийшли за межі національно-державної спільності людей.

У зв'язку з тим, що всі вони мають своїх прихильників в Україні, доцільно навести коротку інформацію про них, що стане у нагоді майбутнім державним службовцям в їх професійно-практичній роботі.

Засновником *буддизму* є Сиддхартха Гаутама (Будда). В перекладі із санскритського Будда означає "просвітлений". Виник буддизм у стародавній Індії в VI-V ст. до н. е. Основа буддизму – вчення про чотири істини: існує страждання, його причина, стан звільнення і шлях до нього.

Засновником *ісламу* є Мухаммед. Виник іслам в Аравії в VII ст. Головні принципи ісламу викладені в Корані. Основний догмат ісламу - поклоніння єдиному богу - Аллаху і визнання Мухаммеда посланником Аллаха. Мекка - місто в Саудівській Аравії - є головним релігійним центром ісламу, місцем паломництва.

Християнство виникло в I ст. н. е. в східній провінції Римської імперії, в Палестині. В IV ст. воно стало державною релігією Римської імперії і поступово розповсюдилось по всьому світу. Християнство - найпоширеніша релігія світу: кожний третій житель Землі є християнином. Спільною ознакою, що об'єднує християн, є віра в Ісуса Христа як Боголюдину, Спасителя світу, втілення другої особи триєдиного божества (Трійця).

Іноді запитують: "Чи був Ісус Христос євреєм?" Відповідь на це запитання може бути: "І так, і ні!" Сам Христос ніколи не називав себе євреєм, але часто називав себе Сином Отця небесного, тобто Боголюдиною. Але він мусив від когось мати тіло. Він народився від Пречистої Діви Марії, яка походила справді зі

старовинного юдейського царського роду Давида. Таку відповідь дають релігієзнавці [35, с.18-19].

Християнство має три основні гілки: *католицизм*, *православ'я* і *протестантизм*. Головним джерелом віровчення є Біблія (особливо її друга частина - Новий Заповіт).

Православ'я історично склалося як східна частина християнства, від західної відокремилося в 1054 р. Богословські канони православ'я сформувалися у Візантії. Їх авторами були: Афанасій Александрійський, Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Дамаскін, Іоанн Златоуст.

Католицизм поширений у країнах Західної Європи, Латинської Америки, США та ін. Глава церкви - Папа римський, резиденція якого розміщена у Ватикані.

Протестантизм виник у 1529 р. у Німеччині і об'єднує тих, хто відійшов від католицизму під час Реформації XVI ст. Засновниками протестантизму (лютеранської церкви) є Мартін Лютер, Жан Кальвін, які виступили проти індульгенцій, намагання католицького духовенства контролювати віру і совість на правах посередника між людьми і Богом.

Виходячи з наших українських реалій, слід певну увагу приділити питанню про місце християнства в житті українського етносу.

Однією з перших умов перетворення християнства на світову релігію була відмова від обрядовості. Християнська релігія вкорінилася у той національний ґрунт, на який потрапила, на якому взаємодіяла з національними елементами, нашаровувалась на культуру народів, певною мірою підпорядковувала їх своєму впливу. В результаті такої взаємодії національна культура у більшості народів, що підтримали християнство, набувала релігійного забарвлення. Щодо українського етносу, то християнство протягом останнього тисячоліття формувало духовне життя нашого народу, справляло вагомий вплив на його психологію, виступало силою єднання в національно-визвольному змаганні за відновлення державності. На сучасному етапі довіра до церкви, як свідчать відповіді респондентів за даними опитувань 1998 р., найвища серед усіх соціальних інституцій у державі (48%).

Можна зробити висновок, що виникнення світових релігій є підсумком тривалого розвитку культурних, економічних та соціально-політичних контактів

між різними народами в межах однієї країни та між країнами.

Осмислюючи проблеми релігії та церкви, доцільно виділити таке поняття, як “етноконфесійні процеси”. Його слід тлумачити як сукупність змін, що відбуваються в етнічному та релігійному житті певного народу, його відносинах і зв'язках з іншими релігіями і націями.

В основу етноконфесійних процесів покладені переважно соціально-політичні фактори, зокрема утворення або розпад багатонаціональних держав, перегляд державних кордонів, або меж проживання етносів, які не можуть не позначитися на їх духовному житті, характері релігійних вірувань, церковному устрої етносу та релігійних традиціях і звичаях. Крім того, на етноконфесійні процеси досить вагомо впливають: урбанізація, міграція людей з одного регіону в інший, етнічні та релігійні змішування внаслідок укладання міжнаціональних та міжконфесійних шлюбів. Етноконфесійні процеси можуть відроджуватися чи занепадати або ж послаблювати свої позиції. Вони можуть вести: до етнічної і конфесійної консолідації або ізоляції, до злиття з іншими етносами або розмежування з ними.

З огляду на це досить важливо з'ясувати суть такого поняття, як “етноконфесійна спільність”. Це досить стійке автономне утворення, яке з'являється в результаті тісного поєднання і синтезу певного етносу або його частини з конкретним віросповіданням. Витоки етноконфесійних утворень пов'язані з тривалим існуванням релігій на ґрунті різних історичних типів спільностей людей, починаючи від первісних родів, племін, народностей і закінчуючи сучасними розвинутими націями. Формування зв'язків між ними переростають у етноконфесійні спільності, які є наслідком взаємодії певної релігії з елементами етносу. Взаємодіючи, такі етнічні елементи конфесіоналізуються, а релігія, особливо її культ, набуває етнічного забарвлення. Етноконфесійна спільність найчастіше утворюється в середовищі емігрантів певного етносу, які об'єднуються навколо “своїх” релігії, церкви, що виступають своєрідним засобом етнічної консолідації і перешкоджають асиміляції людей, які потрапили у відмінне етнічне, мовне, культурне, релігійне середовище (наприклад, українська діаспора в Канаді).

Виходячи з релігійного принципу рівності всіх людей перед Богом, доцільно спинитися на понятті “загальнонародський зміст релігійної моралі”, дати психологічну характеристику цього поняття, оскільки це дуже важливо для формування етносвідомості народів.

Релігійна мораль усіх етносів, являючи собою сукупність норм і принципів, що формуються на ґрунті положень будь-якої релігії, вміщує такі моральні настанови, які мають не лише конфесійне, а й загальнонародське значення (не вбий, не вкради, не перелюбствуй, шануй батьків своїх та ін.). Наявність загальнонародського в релігійних моральних системах пояснюється тим, що кожна людина, окрім належності до тієї чи іншої конфесії, живе, спілкується з іншими людьми на основі прийнятих у державі норм, принципів та правових актів. У зв'язку з тим, що релігійна мораль тісно пов'язана з певною релігією, її віровченням і канонами, загальнонародські цінності теж мають конфесійне забарвлення. Морально-етичні норми і принципи відносин між людьми у державі та іншими етнонаціональними групами, міждержавні стосунки складаються історично, деякі з них освячені релігіями, входять у священні книги (Біблію, Коран, Талмуд та ін.). Це створило легенду про те, що релігія є джерелом будь-якої моральності, в тому числі і загальнонародської, хоча, як стверджують психологи, філософи, мораль має земне походження.

Крім того, в кожній релігії поруч з моральними настановами, які подаються від імені Бога, є положення, які не сумісні із загальнонародськими цінностями, оскільки вони сповнені ненависті до інших народів, їх релігій і вірувань. Саме це впливало свого часу на формування серед етносів психології переслідувань інакомислячих, виправданню релігійних війн, міжнародної ворожнечі на конфесійній основі (Ольстер).

Звертаючись до історичних джерел, слід мати на увазі те, що в часи посилення протиборства католицизму і протестантизму, коли на Заході виникла хвиля контрреформації, П.Могіла (якого канонізовано Святим в 1996 р.) проголошує ідеї екуменізму, християнської єдності. Тому на сучасному етапі суспільного розвитку вирішення людством глобальних проблем потребує терплячого, лояльного ставлення віруючих до етносів і націй, що сповідають інші

релігії, тісної співпраці релігійних діячів різних напрямків і течій між собою та зі світськими гуманістами в утвердженні загальнолюдських норм моралі, в противному разі етноси стикатимуться з конфліктними факторами, що можуть завдати великої шкоди міжетнічним стосункам, а також етнічному розвитку людства. Тому досить важливо вивчати конфліктогенні фактори релігійних відносин, щоб сприяти злагоді в суспільстві.

Конфліктогенні фактори релігійних відносин - це сукупність причин, що ведуть до конфліктів на релігійному ґрунті, і мають об'єктивні та суб'єктивні передумови. До об'єктивних передумов належать, передусім, традиційні проблеми канонічного характеру, які простежуються в історичному розвитку як такі, що породжували конфлікти з драматичними і навіть трагічними наслідками для віруючих (Ольстер, Англія). Теза про богонатхненність Святого Письма спонукає протидіяти будь-яким спробам поставити під сумнів однозначність і обґрунтованість як у цілому Старого і Нового заповітів, так окремих їх частин. Поглиблює кризи в релігійних і міжрелігійних стосунках і суб'єктивний фактор, наприклад, претензії окремих релігійних лідерів і конфесій на "єдину віру" та інтерпретацію релігійних канонів.

Напруженість у міжконфесійних стосунках виникає за умов:

- переплетення релігійного фактора національності з політичними і національними факторами - надання тій чи іншій конфесії статусу національної винятковості, клерикалізації суспільного життя, політизації релігії, втягування віруючих у політичну боротьбу;
- прозелітичної діяльності, що ґрунтується на перевагах тієї чи іншої конфесії;
- невирішеність питань належності храмів і культового майна тощо.

В українському суспільстві спостерігається: по-перше, конфесійна нетерпимість, яка полягає в негативному ставленні до окремих осіб, що усвідомлюють свою етнічну і конфесійну спільність, а по-друге, - протиставлення своєї спільності чи окремої групи осіб тим, що належать до інших етносів і релігій.

Нетерпимість, що виникає на релігійному ґрунті, може спрямовуватися також на невіруючих. Витоки нетерпимого ставлення до іновірців сягають своїм

корінням у первісне суспільство і простежуються у суперечливих стосунках між племенами, що відображалися у вигляді релігійних зіткнень між богами.

Пізніше нетерпимість поширилася на етноси, нації й релігії. Далі ця нетерпимість накопичувалася і є характерною для всіх релігій, течій і напрямків, що стало проблемою світового масштабу.

2. Релігійна ситуація в Україні та державна політика щодо релігії

Зараз в Україні нараховується понад 16 тисяч релігійних організацій, які об'єднуються в 75 конфесій, що зареєстровані офіційно. Опікуються проблемами релігійних громад понад 14 тис. священнослужителів. На теренах України діють 184 монастирі (3,3 тис. ченців та черниць), 59 навчальних закладів (здобувають у них освіту 6,6 тис. слухачів), функціують понад 4,6 тис. недільних шкіл, 32 братства, 64 релігійні періодичні видання.

Релігійне життя в Україні визначають такі характеристики: всього релігійних організацій (під релігійною організацією розуміється релігійна громада, монастир, семінарія і т.д.), що офіційно діють, понад 16 000 (з них: у Львівській - 2422, Тернопільській - 1462, Івано-Франківській - 1156, Закарпатській - 1075).

Для порівняння зазначимо, що в Севастополі, наприклад, зареєстровано лише 27 релігійних організацій; у Херсонській області - 218; у Харківській - 255; Миколаївській - 227; Полтавській - 244; Сумській - 294. [16, с.159]. Центр релігійного життя зміщений у західні регіони. Неоднаковою є і роль релігійного чинника у політичних процесах в різних регіонах.

На даному етапі найбільш інтенсивно зростає релігійна мережа в семи західноукраїнських областях (тут зосереджено 50% релігійних громад).

Церква залишається для Західної України невід'ємною складовою способу життя та системи соціальної комунікації. Для Східної - церква ці функції майже втратила.

Міцна інфраструктура традиційних церков регіону, зафіксованість релігійності у ментальності його населення блокують проникнення в регіон новітніх культів і рухів: на Західну Україну припадає лише кожна шоста неорелігійна спільнота.

Більше половини всіх релігійних громад України створено православними, з поміж них понад 70% - громади Української православної церкви (УПЦ); 20% - Української православної церкви Київський патріархат (УПЦ КП); 7% - Української автокефальної православної церкви; 18% загальноукраїнської релігійної мережі складають громади Української греко-католицької церкви (УГКЦ).

Приблизно кожна п'ята громада створена протестантами, але питома вага протестантських громад у релігійній мережі вища, ніж питома вага протестантів у загальній масі віруючих.

Порівняно невелика кількість релігійних громад утворена національними меншинами: реформаторами-угорцями Закарпаття, євреями, кримськими татарами та ін. народами, що проживають на теренах України.

Відчутне етноконфесійне забарвлення мають також римо-католицькі громади (Житомирська, Львівська, Хмельницька, Вінницька, Тернопільська області).

Православне середовище залишається в Україні дуже неоднорідним. Головний розподіл проходить через питання про здобуття українським православ'ям повної канонічної незалежності. Для священноначалля УПЦ автокефалія можлива лише у чітко визначений церковно-канонічним правом спосіб, вона повинна бути проголошеною Помісним Собором РПЦ і визнаною Повнотою Православ'я.

Ієрархами двох православних церков - УПЦ-КП та УАПЦ - самочинне проголошення автокефалії оголошується самодостатнім, таким, що віддзеркалює волю церковного люду. При цьому вони посилаються на складнощах здобуття автокефалії більшістю помісних церков у XIX-XX ст., вирішальну роль в цьому процесі політичного елемента, сумнівні з канонічної точки зору обставини перепорядкування Київської митрополії з юрисдикції Константинопольського патріархату Московському патріархатові у XVII ст., а також на деякі відмінності у погляді на "українську справу" між сучасними Москвою і Константинополем.

Мають місце відмінності у поглядах на проблему автокефалії і в середовищі ієрархії кожної з православних церков.

Проблема українського православ'я постає, як адекватне відображення загальноукраїнської політичної та соціокультурної ситуації, стану національної свідомості, глибини регіональних відмінностей тощо. Для православного середовища Заходу України самочинне проголошення автокефалії стало єдиною реальною відповіддю на вимогу чіткої ідентифікації з боку національно-політичного руху, а також - на виклик бурхливої розбудови УГКЦ. Центр цю ідею сприймав більш-менш реально, але і тут мали місце певні зіткнення поглядів. Для південної і східноукраїнської свідомості далеко не всіма диференціюється "російське" і "українське" - ця ідея виявляється не зовсім прийнятною. До цього слід додати консерватизм релігійної свідомості, заполітизованість релігійного життя і граничну незацікавленість Московського патріархату в унезалеженні православних в Україні. Це теж велика політика, яка потребує мудрих рішень, упередження конфліктів, а вони також мають місце (Мелітополь, 1999 р.).

Досить ілюстративним є відстеження громадської думки щодо належності до релігійної конфесії, яку дають соціологи Н.В.Паніна та Є.І.Головаха (табл. 3) [27, с.85].

Таблиця 3

Належність до релігійної конфесії		1994	1996	1997	1998
Не релігійний	37.2	36.5	34.4	30.2	32.6
Українська православна (Київський патріархат)	25.7	29.6	32.7	33.7	32.2
Українська православна (Московський патріархат)	3.3	8.2	7.3	7.8	9.2
Греко-католицька	6.1	6.5	7.1	7.0	5.5
Російська православна	7.2	-	-	-	-
Українська автокефальна	1.7	0.6	0.5	0.8	1.7
Інша	1.8	3.0	2.4	2.5	2.2
Важко відповісти	16.0	15.2	14.7	17.9	15.9
Не відповіли	0.9	0.4	0.9	0.0	0.7

На запитання: Який рівень вашої довіри до Бога, було отримано такі відповіді (табл. 4) [27, с.85]:

Таблиця 4

Ставлення до Бога (довіра)	1994	1995	1996	1997	1998
Зовсім не довіряю	8.4	7.2	8.9	8.7	7.7
Скоріше не довіряю	5.8	5.8	5.4	4.0	5.4
Важко сказати, довіряю чи ні	21.1	19.0	22	21.5	21.7
Скоріше довіряю	21.4	16.2	17.9	15.5	18.7
Цілком довіряю	39.8	50.8	45.8	50.0	45.2
Не відповіли	3.5	0.9	0.0	0.3	1.3
<i>Середній бал</i>	<i>3.81</i>	<i>3.99</i>	<i>3.86</i>	<i>3.95</i>	<i>3.89</i>

На запитання: Який рівень вашої довіри до церкви та духовенства, респонденти відповіли так (табл. 5) [27, с.86]:

Таблиця 5

Ставлення до церкви і священників (довіра)	1994	1995	1996	1997	1998
Зовсім не довіряю	13.6	14.6	18.1	18.5	16.4
Скоріше не довіряю	13.7	13.3	13.6	13.4	15.7
Важко сказати	32.8	30.1	33.3	31.7	32.7
Скоріше довіряю	18.9	20.2	17.6	19.4	19.3
Цілком довіряю	16.7	21.0	17.4	16.8	14.6
Не відповіли	4.3	0.8	0.0	0.3	1.3
<i>Середній бал</i>	<i>3.12</i>	<i>3.20</i>	<i>3.03</i>	<i>3.03</i>	<i>3.00</i>

Дані моніторингу дають нам зріз громадської думки через опитування, яке проводилось Інститутом соціології НАН України та фірмою "СОЦС" в усіх регіонах України, сукупність складало доросле населення (старше 17 років). Загальний висновок, який можна зробити, осмислюючи дані респондентів: довіра до церкви, стан релігійності в українському суспільстві знаходиться на стабільній межі вище середнього усі п'ять років моніторингового відстежування.

Подальша еволюція православ'я в Україні може розвиватися в різних

напрямах, але кожен із них буде непростим, бо політизація церков вийшла за межі розумного.

Проблема органічного зв'язку українського православ'я у національному контексті не знімає інші гострі внутріцерковні проблеми, які можуть сприяти конфліктності.

Найголовнішою з внутріцерковних проблем є втрата традиційно-обрядової форми християнства в усьому світі. Особливо драматична вона для Православної Церкви, яка повинна лишатися "однією і тією ж самою". Сучасність поставила проблему: подолання відчуження між трьома рівнями Церкви - єпископатом, кліром і мирянами; відновлення апостольської та місіонерської діяльності; утвердження апостолату мирян.

В релігійній політиці України існують вузькі місця, які потребують добре продуманих правових засад. Досвід дії чинного Закону "Про свободу совісті" показав, що правове регулювання в цій сфері має істотні вади. Так, законодавчо не забезпечена рівноправність релігійних організацій різних конфесій перед Законом як суб'єктів цивільно-правових, адміністративних, фінансових та інших відносин, немає чіткого правового регулювання взаємин, зокрема держави й церкви. Особливо гострою є проблема вдосконалення законодавчого регулювання майнових прав релігійних організацій, оскільки на основі чинного законодавства ці питання вирішуються незадовільно, то вони і є базою для міжконфесійних проблемних ситуацій.

Виконання Закону "Про свободу совісті та релігійні організації", реалізація державних пріоритетів України в галузі церковного життя передбачають створення дієвих механізмів, здатних забезпечити відповідні зміни в релігійному середовищі та коригування діяльності виконавчої влади на місцях відповідно з проблемами поточного моменту.

Серед них доцільно виділити:

- розв'язання міжцерковних протиріч у православному середовищі та утвердження в Україні єдиної Помісної православної автокефальної Церкви;
- розв'язання православно-греко-католицького конфлікту (заснування в Україні греко-католицького патріархату);

- забезпечення можливості для задоволення релігійних потреб національними меншинами та релігійних потреб української діаспори.

Проблема оптимізації міжцерковних стосунків в Україні не часто обговорюється засобами масової інформації. Тут даються ознаки наша схильність до самозаспокоєння і надія на розв'язання складних суспільних суперечностей "природним шляхом". Це і позитивно, і обтяжливо, бо проблеми не розв'язуються, а їх кількість зростає.

Було б корисним, щоб релігійні організації брали широкую участь у громадському житті, а також, за бажанням військовослужбовців, у військових частинах здійснювалися богослужіння та релігійні обряди. Згідно з чинним Законом командування військових частин лише надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів [45]. Мова ж про душпастирство лише констатується. Проблема складна і потребує різнобічних, серйозних підходів.

Неорелігії в Україні

Питома вага релігійних організацій нетрадиційних для України орієнталістських, соцієнтистських, неоязичницьких, неопротестанських, теософських, психотерапевтичних культів, течій та рухів, які офіційно зареєстровані в Україні, не дає повної картини про їхній стан на конфесійному просторі.

В Україні діють такі релігійні формування та громади, як Російська вільна православна церква, релігійні громади Євангелічних християн-баптистів, релігійні громади християн євангельської віри поза союзами, релігійні громади мусульман, релігійні громади рідної української національної віри (Р'УН - віра), християнсько-релігійні громади протестанського напрямку, релігійні громади іудео-християн, вірменська апостольська церква, корейська баптистська церква, методистська церква, церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони) та багато інших.

Суперечливий релігійний фактор соціально-політичної обстановки не завжди вписується в існуючі закони, побутові норми і традиції, національну ментальність, що негативно відображається на процесах нормалізації життєдіяльності українського соціуму, людини. Підриває національну злагоду, мир в українському

суспільстві і релігійному середовищі масове поширення нетрадиційних релігій, особливо східного походження. Тому, як справедливо зауважує релігієзнавець О.І.Уткін, - "багато людей в Україні називають їх "чужорідним тілом", що заперечує національні та політичні інтереси українського етносу" [16].

Модернові релігійні утворення, пропагуючи деякі оригінальні ідеї та концепції, нове мислення в оцінці людини, природи і суспільства, зустрічають неоднозначну оцінку своїх акцій як з боку традиційних церков, так і з боку широкої громадськості, значній частині якої не зовсім імпонують неорелігійні віровчення, властиві їм форми і методи активної місіонерської роботи.

Причинами бурхливої активізації неорелігій на теренах України можна вважати загальну орієнтаційну кризу євроцентристської цивілізації, що сприяє синтезу західних релігійних традицій та інтенсифікує релігійні експерименти взагалі; загальна духовна криза, брак стрижневих ідей та загальнозначущих цінностей; розрив у соціальному досвіді і ціннісних засадах між поколіннями; ослабленість історичних Церков і нерозвиненість їхньої місійної структури; потужний тиск закордонних місій, які мають сильні фінансово-організаційні можливості.

Новітні релігії та їх секти інколи пропонують більше ніж державні та громадські соціальні інститути і вказують особі нетрадиційні засоби самопізнання. Даний чинник є досить вагомим, коли проблеми у людини впливають із суспільних відносин, особливо в кризовому стані, що має місце на даному етапі державотворення в Україні.

Аналіз практики діяльності неорелігійних спільнот в Україні в даний період, а також врахування світового досвіду дозволяє формувати політичну лінію стосовно них та відповідне правове поле. Саме на це спрямовує свою увагу українська держава та її відповідні інститути.

Набуття юридичного статусу неорелігійною організацією передбачає ряд процедур їх вивчення, а саме: перевірку особи засновника (чи засновників), яке б включало перевірку її правоздатності, психічної врівноваженості, відсутності претензій з боку правоохоронних органів та інші чинники.

До речі, заснуванню центрів нових релігійних течій має передувати

повідомлення про розгляд цього питання на засіданні колегії державного органу в справах релігійних організацій та культу і встановлення обов'язкового терміну, протягом якого зацікавлені особи могли б надати обґрунтовані свідчення. При заснуванні духовних управлінь нових релігій, які є підрозділами закордонних центрів, слід брати до уваги діяльність цього центру за кордоном. На даному етапі в Україні у цьому плані є проблеми, їх вивчають та вирішують в рамках правового поля.

Функціонування нетрадиційних релігій у багатоконфесійному просторі України породжує конфліктні ситуації, зокрема щодо мирного співіснування та діяльності церков, використання цивілізованих методів спілкування між різними конфесіями, між державою і конфесіями в інтересах утвердження гуманізму та демократизму державно-церковної політики, внутріполітичної та зовнішньополітичної концепції розвитку України. Збільшення кількості неорелігійних утворень, їх активізація не гарантують нормалізації соціальної і політичної ситуації в суспільстві, подолання відчуження між християнами і послідовниками неорелігій тощо.

Спостереження в суспільстві та дослідження, здійснені ученими на теренах України, дозволяють зробити певні висновки стосовно еволюції релігійності в Україні, а саме:

- питома вага осіб, що декларують свою релігійність, зростає;
- показники декларації віри значною мірою скориговані функцією політичної, етнічної, культурної мобілізації;
- декларація віри вікової групи до 20 років є вищою, ніж від 23 до 50 років і поступається лише віковим групам 56 і понад 60 років;
- відмінність рівнів релігійності між західним, південним та східним регіонами України;
- декларують високу релігійність на теренах України представники таких національних меншин, як поляки, румуни, молдовани, татари і слабку білоруси, євреї, росіяни;
- найвищу релігійну зорієнтованість демонструють учні, безробітні, гуманітарна інтелігенція, пенсіонери.

Для позитивного та ефективного впливу на релігійний чинник життя українського суспільства важливо виокремити коло основних пріоритетів нашої держави у церковній сфері. Під ними слід розуміти такі впливи державовладних структур на середовище віруючих та церковні інституції, що вели б до зміцнення української держави, утвердження духовності її громадян та зростанню іміджу України у міжнародному співтоваристві.

Найважливішим пріоритетом України в галузі церковного життя є мінімізація дестабілізуючих впливів церкви на суспільство та усунення грубих порушень релігійних свобод, пов'язаних з втягуванням релігійних організацій у політичну боротьбу. На сьогодні в ряді регіонів України міжцерковні та міжконфесійні конфлікти є одним з джерел постійної напруженості в суспільстві. Україна стала об'єктом критики з боку релігійних міжнародних організацій (Всесвітня Рада Церков, Конференція Європейських Церков) за виявлені порушення релігійних свобод та інколи неправильні дії певних церковних діячів. Тому політика держави повинна бути спрямована на утвердження між віруючими - представниками різних конфесій консенсу, злагоди, мінімізацію міжцерковних конфліктів та мудрого вирішення тих проблемних ситуацій, які мають місце. Якщо взяти до прикладу православно-греко-католицькі протиріччя в Україні, то вони носять природний характер, тому потребують мудрої, виваженої політики щодо їх розв'язання.

Високе напруження у стосунках між церквами на початку 90-х років визначалося і продовжує мати місце з виходом у ГКЦ з підпілля та небажанням ієрархів РПЦ повернути грекокатоликам реквізовані в 40-х роках церковні предмети (утвар), церковні цінності та поступатися зоною свого впливу в Галичині, де російська православна церква утверджувалась, в основному, за допомогою НКВС. Всебічне врегулювання православно-греко-католицької проблеми є однією із складових пріоритету державної політики в церковному житті, над чим працюють відповідні інститути.

Складний характер носить система стосунків внутріправославних церков між церковнослужителями та активістами православної церкви (віруючими-мирянами). Визначальними причинами церковного розколу стали, з одного боку.

неординарність православного середовища у його ставленні до питання автокефалії та зовнішній спротив усамостійненню православної церкви в Україні - з другого. Серед інтелігенції, певного кола урядовців, частини служителів культу визріла ідея єдиної Помісної православної автокефальної Церкви в Україні. Цю ідею підтримує значна частина мирян-віруючих, пояснюючи дану точку зору єдністю та злагодою в суспільстві для вирішення проблем державотворення, виходу України з кризового стану.

Конфлікт у православ'ї поки що не розв'язаний, а лише набув латентних форм, що криє в собі постійну загрозу дестабілізації суспільного життя. Політика держави та ієрархів церков потребує виваженості і зняття напруження та суперечностей, що існують. Якщо ж мати на увазі ідею автокефалії православної церкви в Україні, то вона тісно пов'язана з проблемами незалежності України. Це не лише внутріцерковна проблема. І тому до її справедливого розв'язання повинна долучитися держава, бо так історично склалося в Україні, що завдяки тісному зв'язку релігійного та етнічного чинників у православній церковній доктрині, автокефалія православної церкви досить сильно корелюється з політичною незалежністю нації та України в цілому, з процесом державотворення.

До слова, історичні факти засвідчують, що церква втрачала статус автокефалії із втратою нацією державності і навпаки. Автокефалія православної церкви є однією з атрибутних ознак державності, такою формою церковного устрою, який найадекватніше відповідає статусу незалежної держави. Це складна проблема, проблема світового порядку у православному вимірі церкви. Найдоцільнішим є одержання автокефалії, коли цей статус церкви визнавався вселенським православ'ям. Тільки тоді ця церква набувала відповідної ваги, а держава одержувала додаткові важелі впливу на геополітичні процеси, дипломатичний авторитет тощо. Українській церкві слід домагатися саме легітимного в канонічному плані розв'язання проблем автокефалії, чого домоглися Болгарська, Вірменська, Грузинська та інші церкви.

Проте зовнішні чинники з усіх сил протидіють процесу автокефалії в Українській православній церкві - це Руска і Константинопольська патріархії.

Важливим чинником церковних міжусобиць є відсутність авторитетних сил,

що могли б відіграти роль посередника в переговорному процесі. Такою силою, що змогла б відіграти позитивну роль, повинна бути держава або міжнародні релігійні організації. Історія дає приклади такого рішення; в Україні вони повинні бути виваженими, мудрими з позицій здорового глузду та потреб сьогодення, яке потребує консенсусу та злагоди, щоб утвердити громадянське суспільство. Йдеться не про намагання відкоригувати основи віровчення чи обрядову практику віруючих, а над усе про стабільність та злагоду в українському домі. Для владнання стосунків між православними Церквами в Україні бажано було б створити Всеукраїнську раду Церков, яка б напрацювала модель об'єднання православ'я в Україні. Така рада могла б бути своєрідною організацією "соціального служіння", генератором щодо законодавчих процесів.

Відкидаючи політизацію релігійного середовища, як засіб впливу на результати політичних компаній, український уряд повинен надати церкві можливості максимального духовного сприяння, утвердженню християнської моралі, розвитку милосердної, добродійної діяльності. Це покликані робити і роблять церкви в Україні.

Етноконфесійні спільноти та конфесійні меншини повинні також утверджувати державну політику в галузі Церкви, сприяти згладжуванню гострих кутів у міжетнічних стосунках. Стало очевидним, що нереалізований конгломерат етнічних та конфесійних почуттів може зашкодити і стати причиною конфліктів. Тому державні установи не повинні дозволити етнічному та конфесійному факторам перетворюватися у знаряддя сепаратизму. Мудрість політики держави полягає у тому, щоб вивчати і тримати на контролі етноконфесійний простір, звернути увагу на проблеми гуманітаризації державної політики щодо релігії та церкви. Саме така політика сприятиме відродженню духовності серед громадян та згуртуванню українського суспільства.

Внаслідок витіснення релігійних організацій України з природних для них сфер діяльності за радянського часу, їхня структура стала понівеченою і обмеженою, проблемною. Церква України ще не в змозі в стислі строки виробити реальні богословські відповіді на виклик сучасності, відпрацювати теологію посттоталітаризму. Це потребує спільного пошуку теологів, науковців і віруючих.

Роль Церкви в усьому світі в покращенні моралі, залагодженні міжособистісних конфліктів, внутріособистісних та сімейних проблем і т. ін. лишається малопомітною, не знайшла церква в Україні поки що і власних важелів стосовно цих проблем. В Україні повинен утвердитися процес деполітизації церковного життя. Дана проблема вимагає вдосконалення українського законодавства про свободу совісті та механізму застосування його на практиці (конкретизація ст. 5 Конституції України та Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” (квітень 1991 р.).

Потребує більш суттєвого підходу освітня підготовка та духовно-моральний рівень священнослужителів. Можливо, доцільним було б навчати їх в державних університетах. Від цього виграла б церква (з певних наук фахівці світської освіти набагато сильніші), вузи ж змогли б мати більшу духовну обізнаність і морально-етичні важелі впливу на виховний процес студентів та викладачів.

Найбільшою зоною суспільного напруження в Україні до сьогодні залишається неврегульованість міжцерковних стосунків, де є десятки населених пунктів, у яких міжцерковне протистояння має місце. Агонії войовничого атеїзму сприяли і продовжують сприяти конфліктам на релігійно-духовному ґрунті, вони були просто запрограмовані, щоб люди відходили від церкви, а церква не виконувала функцію духовності в суспільстві.

Існування незалежної від зарубіжних центрів церкви завжди розглядалось як важливий елемент державності. Так було з Руською православною Церквою, яка отримала автокефалію в процесі становлення і утвердження Московської держави (причому не канонічним чином).

Київська православна митрополія в Київській Русі користувалася широкими правами. Коли ж Україна входила до складу інших держав, - Литви, Польщі, Росії, то її становище її церкви було незавидним, залежним.

Україна у прагненні до своєї політичної незалежності зустрічала багато труднощів, а це ускладнювало рух її до автокефалії, який стримувала Руська православна церква, складовою частиною якої була Українська церква. Тому автокефальний рух мав і має як політичний, так і національний характер. Цим частково пояснюється політизація сучасного церковного життя в сьогоднішній

Україні і проблеми взаємовідносин різних конфесій та патріархій.

3. Проблеми міжконфесійних конфліктів

Міжконфесійні конфлікти класифікуються на макроконфлікти (між народами, націями, державами) і мікроконфлікти (між соціальними і релігійними групами, окремими особами). Релігійна ситуація в Україні така: на сьогодні це поліконфесійна держава, в якій діє майже 17 тисяч громад 75-х релігійних течій, напрямків і толків. За останні три роки релігійна мережа України розширилась, збільшилась кількість духовних навчальних закладів, монастирів, місій, братств.

Релігійні осередки проводять сьогодні значну благодійницьку, виховну та просвітницьку роботу як у світі, так і в Україні. В суспільстві все це сприймається позитивно. Однак релігійна ситуація в Україні оцінюється позитивними і негативними процесами і тенденціями.

Найбільшою проблемою життя церков в Україні є конфліктність у релігійному середовищі, як вже згадувалося, в плані міжконфесійних взаємин. Лінії протистояння у релігійному середовищі наступні:

1) православно-католицька - між всіма відгалуженнями українського православ'я з одного боку та римо- і греко-католиками з іншого;

2) міжправославна - між Українською православною церквою, яка перебуває в юрисдикції Московського патріархату, та Українською православною церквою Київського патріархату;

3) внутрішні протиріччя в інших конфесіях, які хоча й не набрали такої небезпечної гостроти, як у православ'ї, але істотно знецінюють перетворюючий потенціал релігійних організацій;

4) зіткнення між традиційними для України релігіями та неорелігіями тощо.

Причини міжконфесійних і внутріцерковних протистоянь досить глибоко коріняться в національному, релігійно-догматичному й історичному контексті. Однак треба визнати, що вони значною мірою підсилені соціально-політичною та економічною ситуаціями в Україні. Живлять їх і невирішені проблеми власності на культові споруди, боротьба за розподіл сфер впливу тощо.

Великий потенціал конфліктності спостерігається в українському православ'ї, яке зараз поділяється на три юрисдикції. Конкуренція між центрами

полягає в тому, щоб виграти змагання за вплив на мільйони православних, закріпити за собою певну територію впливу.

Розглядаючи причини міжконфесійних конфліктів, важливо мати на увазі і зовнішньополітичний чинник - вплив на віруючих різних церков України закордонних релігійних центрів.

Настирливим є тиск на весь посттоталітарний простір неорелігійних організацій, груп, зарубіжних центрів, які використовуючи свої фінансові можливості ведуть активну місіонерську діяльність, нерідко виходячи при цьому за рамки закону й не рахуючись з історичними традиціями, культурою українського народу, громадською думкою. До певної міри цьому сприяють засоби масової інформації недержавної власності.

Для запобігання конфліктам, на наш погляд, слід:

По-перше, необхідне впровадження органами державної влади ефективних заходів, у тому числі законодавчо, спрямованих на реальне відокремлення релігії від політики.

По-друге, серед віруючих доцільно утверджувати розуміння неприпустимості зіткнень на релігійному ґрунті, а в свідомості церковних ієрархів – відповідальність: християнська позиція повинна взяти гору над амбіціями.

По-третє, необхідне об'єднання православ'я України, над цією дилемою слід творчо працювати усім миром.

По-четверте, державі доцільно забезпечити відповідну правову базу, здатну створити сприятливі умови для подолання міжцерковних протиріч тощо.

Тільки на основі поєднання всіх духовних сил суспільства, різних верств населення, незалежно від їх світоглядних орієнтацій, серед яких важливе місце належить релігійним цінностям, формуванню етноконфесійної культури та злагоди.

Міжцерковний конфлікт в Україні давно вийшов за межі кордонів. Він втягнув у свою орбіту і такі зацікавлені зарубіжні релігійні центри, як Ватикан, якому не байдужа доля Української греко-католицької церкви, Москву, яка має безпосередній вплив на Українську православну церкву, релігійно-церковні формування української діаспори.

Міжцерковне примирення в Україні сьогодні дуже важливе, воно варте уваги найкомпетентніших політиків, релігійних та громадських діячів, вчених.

Нинішній етап демократизації та гуманізації суспільства відкриває значні можливості для того, щоб зняти те негативне, що ще має місце в національній свідомості народів. Це дозволить кожному чітко визначити своє ставлення до національних та загальнолюдських цінностей, активно залучати духовенство та віруючих до гармонізації міжнаціональних стосунків та побудови громадянського суспільства в Україні. Світовий досвід цивілізованих країн вчить, що злагода духовна - шлях до миру в державі.

Відокремлення церкви від держави було протиприродним і великою мірою сприяло збідненості української культури як духовної, так і матеріальної, бо саме в лоні церкви жила мова, архітектура, малярство тощо.

Відсторонення релігійних інституцій, як таких, стало причиною неповної інкультурації особи з її подальшими наслідками манкуртства, угодовства тощо. Тому не буде зайвим нагадати стару істину, що культура розпочалася із служіння культові Бога, служіння самовідданого, офірного, що окрасою нашої землі і досі є культові споруди, зведені на честь святих.

Церква є не лише світоглядно-конфесійним феноменом, а й суспільним, а тому її слід розглядати як невід'ємний чинник поступу нації. В цьому є й певне пояснення, чому нині виросла довіра до церкви (про це засвідчили в 1998 р. 47% респондентів).

Християнське віровчення - теоцентричне і антропоцентричне одночасно. В його центрі - Бог і Людина, їхні взаємини та співпраця. Любов до Бога та ближнього визнається християнством рівнозначним. Відповідно до християнського віровчення Людина - це особлива частина творіння, наділена такими якостями, яких не має жодна інша істота. Згідно з цими якостями їй відведена і роль співробітника Бога на Землі щодо вдосконалення його творіння.

Немає нічого поганого в тому, що кожен з нас вірує: саме його розуміння Бога, Святого Письма чи ролі Церкви є правильним, можливо, навіть єдино правильним. Однак погано, коли ми намагасмося наші переконання насаджувати силою, не рахуючись з тим, що інші можуть мати свої уявлення - не менш дорогі

для них, ніж наші.

Релігія в усіх культурах світу була в гущі соціальних та політичних подій, визначала духовну ситуацію часу, відбивалась на сім'ї, навчанні й вихованні. Релігійні діячі нерідко ставали загальноновизнаними лідерами, утверджувалися як суспільні реформатори, державотворці, політики (І.Огієнко, П.Могила, А.Шептицький та ін.)

4. Механізм гармонізації міжцерковних та державно-церковних стосунків

Специфіку церковного життя та взаємин релігії і політики в Україні визначають дві взаємозв'язані тенденції: глибока політизація церковного життя та реалізація політичного процесу.

Щодо політизації церковного життя, то можна стверджувати, що вона обумовлена зростаючим рівнем політичної активності всього населення, пошуками нового, кращого життя у сфері державотворення. Створюється своєрідний стан політизованої побутової свідомості, яка все більше втягує і церкву. Люди прагнуть до спілкування з цих проблем а служителі церкви, відгукуючись на потреби часу, свідомо чи несвідомо втягуються в політику. Спонукає до політизації служителів церкви і те, що священослужителі згідно з законом мають право на участь у політичному житті на рівні з усіма громадянами. Вони самостійно орієнтуються на ті чи інші політичні сили, гасла, програми. Загальна демократична орієнтація суспільного життя заохочує священослужителя до активного волевиявлення своєї політичної позиції, інколи навіть під час служіння в церкві.

Глибока реалізація політичного процесу також має свою обумовленість. Гоніння, переслідування, заборони й покарання "за віру" практикувалися в минулому. Сьогодні люди отримали можливість оприлюднити своє ставлення і відкрито втілювати ідеї Святого Письма в усіх сферах своєї життєдіяльності. Слід відзначити, що політичні лідери, які прагнуть залучитися підтримкою народу, підкреслюють свою причетність до віри, шанобливе ставлення до релігії. Можливо, якби це було насправді, то менше було б корупціонерів в українському суспільстві.

Слід звернути увагу на такий момент: з урахуванням конфесійної розмежованості і наявності в Україні місіонерів від церков західних та східних держав, роль релігійного чинника досить відчутна в таких складових політичного

процесу, як: утвердження незалежності, забезпечення державної цілісності й перспективного розвитку України; утвердження статусу та іміджу України у світовій спільноті; утвердження високої культури міжетнічного спілкування; виховання громадянської позиції особистості; утвердження консенсусу та злагоди в українському суспільстві тощо.

Даючи оцінку процесові політизації церков, бажано виходити з того, що державотворча позиція церков, конфесій, священнослужителів і віруючих є наріжним каменем ролі релігійного чинника у політичних процесах сьогоденної України. Якщо вона конструктивна, то служить державі і Божому покликанню.

Історичні реалії змінилися в Україні, вони вплинули і на релігійне життя. Російська православна церква (РПЦ) спочатку стала на шлях перейменування українського екзархату в Українську православну церкву (УПЦ), а потім надала їй самостійність в управлінні, залишивши в своїй юрисдикції. Однак політика РПЦ щодо України залишилася незмінною. Тому ні перейменування, ні самостійність в плані відносин і напруження не змінилися між українським та російським православ'ям. Згодом виявилось: у контексті незалежності України РПЦ займає деструктивну позицію. Це сприяє політичній розмежованості між віруючими, а інколи доводить справу до зіткнень між ними. Щодо оцінки даного факту, то він негативно впливає на стабільність у суспільстві, сприяє розладу в окремих церквах, загострює міжконфесійні протистояння серед мирян.

Відсутність злагоди між політичними і релігійними лідерами дає можливість урядам і церквам чужих країн втручатися у внутрішні справи України і маніпулювати віруючими з максимальною вигодою для себе. Для Української держави це негативний акт. Духовна атмосфера держави наповнилася антиукраїнською агітацією, західною "культурною продукцією" сумнівної якості. Це не в рамках правового поля і не в інтересах української держави, не сприяє духу громадянства і державного патріотизму.

Демократизація українського суспільства відкрила можливості для легітимної виховної роботи церкви, її покликанню - слугувати духовному оновленню суспільства. Спроба релігійних громад та організацій формувати виховання на християнських, деполітизованих, деідеологізованих,

загальнолюдських морально-етичних нормах заслуговує схвалення. Позитивним у цій спробі є формування толерантності і терпимості особистості, поваги до людини та гуманістичних цінностей. Разом з тим, мають місце порушення чинного законодавства: спостерігається психологічне насильство над особистістю, спроби психічного кодування, створення "Школи завтрашнього дня" (під керівництвом д-ра Дональда Ховарда, 1990 р. у м. Києві), "А.С.Е.", діяльність корпорації "Інтенсивна християнська освіта" та центру "Нове життя", які мають релігійно-сектантську спрямованість. Враховуючи те, що проведення зазначеними корпорацією та центром конференцій, семінарів мали призвести до нівелювання історичних та національних цінностей українського народу, Міністерство освіти вивчало даний стан проблеми і на підставі одержаного аналізу Кабінетом Міністрів України було видано розпорядження: припинити у закладах освіти релігійно-пропагандистську роботу зарубіжних релігійних функціонерів, проти якого виступили більшість громадян. Так же негативно більшість громадян України ставиться до іноземних проповідників через засоби масової інформації. Біда наших засобів масової інформації, що їм найперше - гроші, а Україна потім.

Альою і омегою відносин між державою і релігією, виходячи з основ правового поля, має бути, рівність конфесій, налаштованість на співпрацю. Тому православ'ю в Україні (склалося історично, традиційно) належить особлива роль в цьому. Розбудова в Україні правової демократичної держави та утвердження в ній громадянського суспільства орієнтує на проведення виваженої державної церковної політики, яка б забезпечувала дотримання конституційних норм і чинного законодавства з обох сторін на належному рівні, в інтересах українського суспільства.

Список літератури

1. Андрієвський В. Українське православ'я: втрата самотності // Людина і світ. - 1993. - № 4-5.
2. Бердяев Н.А. Царство духа и царство кесаря. - М., 1995.
3. Бессонов М.Н. Православие в наши дни. - М., 1990.
4. Бондаренко В.Д., Єленський В.Є., Журавський В.С. Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації. - К.: "Логос", 1996.

5. Бондаренко В. Не знаєш як чинити - чини за законом // *Людина і світ*. - 1998. - № 1.
6. Бондаренко В. Релігія і політика // *Людина і світ*. - 1998. - № 2.
7. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. - К., 1988.
8. Вебер М. Соціологія релігії // *Избранное. Образ общества*. - М., 1995.
9. Головащенко С. Феномен українського православ'я // *Людина і світ*. - 1993. - № 6-7.
10. Горський В.С. Святі Київської Русі. - К., 1994.
11. Дністрянський М. Конфесії і етнополітика: український варіант. // *Дзвін*. - 1997. - № 2.
12. Дудко Д. Христос в нашій житті. - М., 1992.
13. Журавський В.С. Бог і Україна. - К., 1997.
14. Журавський А.В. Християнство і іслам: соціокультурні проблеми діалогу. - М., 1990.
15. Журавський В.С. Політика злагод. - К., 1996.
16. Журавський В.С. Україна політична: переступити через прірву. - К., 1995.
17. Здіорук С. Етноконфесійна ситуація в Україні та міжцерковні конфлікти. - К., 1993.
18. Історія православної церкви в Україні. - К., 1997.
19. Кількість релігійних громад в областях України / *Людина і світ*. - 1997. - № 3.
20. Климов В. Законодавчі ініціативи Держкомрелігії: проекти й реалії // *Людина і світ*. - 1998. - № 2.
21. Колодний А., Филипович Л. Походження релігії // *Людина і світ*. - 1992. - № 11-12.
22. Лосский Н.О. Бог и мировое зло. - М., 1994.
23. Любський В.І. Релігієзнавство. - К., 1996.
24. Маринович М. До проблеми релігійної свободи в Україні: місцеві церкви і закордонні місіонери. // *Сучасність*. - 1997. - № 12.
25. Маринович М. Релігійна свобода в Україні // *Людина і світ*. - 1997. - № 5-6.

26. Мокрій В. Церква в житті українців. - Львів, 1993.
27. Паніна Н.В., Головаха Є.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар). - К., 1999.
28. Неправда московських анафем. - К., 1999.
29. Панченко П. Релігійні конфесії в Україні. - К., 1993.
30. Пірен М.І. Основи конфліктології. - К., 1997.
31. Проповіді Патріарха Філарета. - Ужгород. 1997.
32. Религии мира: история и современность. - М., 1982.
33. Релігійні громади і релігійність в Україні // Людина і світ. - 1997. - № 4.
34. Рибачук М.Ф. Релігієзнавство. - К., 1998.
35. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. - К., 1996.
36. Степовик Д. Релігії, культури і секти світу. - 2-ге вид., доп. - К., 1997.
37. Спирин В. Держава не повинна втручатися у справи церкви // Технополис. - 1998. - № 1.
38. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози: В 2-х ч. - К., 1994.
39. Тівольє П. Споконвічні проблеми. - Львів, 1997.
40. Токарев С. Религия в истории народов мира. - М., 1964.
41. Уткін О. Вектор державно-церковної політики // Віче. 1998. № 4.
42. Харишин М.Ф. Історія підпорядкування Української православної церкви Московському патріархату. - К., 1995.
43. Християнство як світова релігія // Людина і світ. - 1997. - № 3.
44. Чемерис В. Голгофа українського православ'я. - К., 1998.
45. Шамрай В.О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти). - К., 1998.
46. Шуба О.В. Міжцерковний конфлікт: Сподівання на мудрість і терпіння // Віче. - 1995. - № 8.
47. Яроцький П. Церква і світ на межі тисячоліть // Віче. - 1998. - № 4.

ЧАСТИНА V. СІМ'Я ТА СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

1. Сім'я, її етнічна специфіка, типологія та функції у суспільстві.

2. Проблеми сім'ї та сімейна політика в Україні на сучасному етапі.

Соціальне сирітство в Україні як національна тривога.

3. Торгівля жінками - грубе порушення прав людини та нехтування етнічною мораллю.

Література.

1. Сім'я, її етнічна специфіка, типологія та функції у суспільстві

Сім'я завжди виступала як берегиня щирості, тепла, турботи, духовності для людини, заклала основи громадянсько-патріотичного світобачення. У світовому політичному контексті загальноприйнято говорити: "Міцна сім'я - міцна держава!" Сім'я, сімейне оточення прищеплює людині почуття рідної землі, роду, патріотизму.

Сім'я - вид соціальної спільноти, важлива форма організації власного побуту, вона заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто на багатосторонніх стосунках між дружиною та чоловіком, родичами та дітьми, братами та сестрами, які спільно мешкають і ведуть домашнє господарство.

Сім'я - це життєдайний осередок, що приводить на світ Божий, плекає найвищу цінність - дітей, цвіт нації, майбутнє народу та його держави, завдяки яким кожен батько і мати мають реальну можливість повторити та продовжити себе в своїх нащадках. Кожна людина - смертна. Але сім'я, рід, родина, народ - безсмертні [21, с.13].

Життя сім'ї характеризується різними матеріальними, морально-етичними, правовими, психологічними, етнічними та політичними процесами. Наука завжди надавала особливого значення вивченню соціально-психологічних проблем сімейних стосунків. Саме в сім'ї змалку людина стає носієм традицій та звичок, соціальних, моральних цінностей тієї нації чи етносу, до якого вона належить від народження.

Сім'я - категорія історична та соціальна. Її типи, форми та функції зумовлені характером існуючих виробничих відносин, а також рівнем культурного розвитку

людського суспільства в цілому та етносів зокрема.

У визначенні поняття “сім’я” немає єдиного критерію, але основні компоненти збігаються, тому можна навести таке робоче визначення сім’ї: це об’єднання людей, зв’язаних спільністю побуту та родинною спорідненістю. Основу сім’ї становить шлюбний союз між чоловіком і дружиною у тих чи інших формах, санкціонований суспільством та формою обряду, залежно від історичних традицій етносу. Як і кожний соціальний інститут, родина має чітку структуру і національну специфіку.

Родинна спорідненість - це зв’язок між людьми, зумовлений спільністю їхнього походження, що виникає на основі шлюбних відносин. Розрізняють два типи спорідненості: природну, визначену генетичною близькістю, та соціальну, визначену соціально-психологічними устоями етносів.

В наш час існують моногамні та полігамні сім’ї. Полігамна сім’я, заснована на багатшлюбності, функціонує в арабських і деяких інших етносів (Пакистані, Єгипті, Південній Індії та ін.) у двох формах шлюбу: полігамному (багатожонство) і поліандрічному (багато чоловіків у дружини).

Найпоширенішим типом сім’ї, у тому числі в Україні, є моногамна, яку залежно від ступенів її історичного розвитку можна поділити на велику і малу. Велика сім’я характерна для Давньої Русі та України раннього середньовіччя, мала - пізнішого походження. Серед народів Середньої Європи велика сім’я не збереглася, хоча деякі її перехідні варіанти залишилися.

Нині існуючі сім’ї можна поділити на два основні типи: просту (малу, індивідуальну, нуклеарну), що складається з однієї шлюбної пари з дітьми або без дітей, і складну (розширену, нерозділену, братську), до складу якої входить кілька простих сімей. Ця типологія цілком відповідає етапам розвитку та структурі української сім’ї. Остаточному розпаду великої сім’ї патріархального типу сприяв розвиток капіталістичних відносин, що утверджувалися у світі нерівночасно та нерівномірно.

Нині найпоширенішим типом є сім’ї нуклеарного типу (від слова “ядро”), до складу такої сім’ї входять дві послідовні, кровно споріднені генерації: батьки та неодружені діти. Разом з тим, серед українців досить міцно зберігався принцип не

залишати батьків самотніми. Цей принцип був своєрідним оберегом престарілих людей і сприяв злагоді та вірності у родині.

Відносна незалежність жінки-українки пов'язана з традицією, яка склалася через вимушену відсутність чоловіків. Адже на Україні тривалий час відбувалась визвольна боротьба, формувалося козацтво - все це відволікало чоловіків від домівок. За таких обставин жінка брала на себе функції забезпечення життєдіяльності сім'ї, що не могло не позначитись на особливостях її поведінки та рисах характеру. Певне рівноправ'я подружжя, що історично склалося, стало важливою запорукою міцності сім'ї. Громада негативно ставилася до "незаконних шлюбів" - тих, зокрема, що укладалися без дотримання шлюбного ритуалу та весільної обрядовості, яка на Україні міцно утвердилася упродовж тривалого часу, існує й донині.

Розлучення через незлагодженість відносин, як правило, засуджувалось громадою, бо "законним" вважалися лише ті розлучення, що були викликані неможливістю мати дітей або серйозною хворобою одного з подружжя. В таких випадках подружжя розходилося мирно, часом дотримуючись усталених ритуалів. Вони полягали в тому, що чоловік та дружина просили одне в одного пробачення, дякували за спільно прожиті роки і бажали щастя в новому шлюбі. В цілому серед українців розлучення в минулому траплялись рідко. Наприклад, на початку ХХ ст. їх рівень становив 0,5 на 1 тис. шлюбів. Як говорилося в народі: "Господарство тримає сім'ю". Так воно і велося. Маємо право на роздуми, можливо, процеси приватизації, ринкових умов позитивно вплинуть на стабільність родинно-шлюбних відносин у сучасній сім'ї в Україні.

За радянської влади сімейно-шлюбне законодавство утвердило принцип найменшого юридичного обмеження. Рівень розлучень в Україні зріс. У 20-х роках він становив 1,7 на 1 тис. шлюбів, у 50-х роках - 1,1, у 70-х - 1,3, в середині 80-х - 3,9. Це і добре, і зле. Добре, оскільки зростає соціальна роль жінки, спостерігається егалітаризація (рівність) подружніх взаємин, вдосконалення правових норм. Негативно - послаблення соціального контролю та зв'язків між поколіннями, традиційної системи спілкування, ускладнення долі жінки, поява розпусти, а за нею - пониження моралі та духовності в системі суспільних відносин.

Сучасна українська родина за своїм складом переважно нуклеарна: 64% становлять нуклеарні сім'ї, 19% - подружжі, 17% - складні.

Слід зауважити, що з-поміж геніальних винаходів в історії людства одне з провідних місць займає сім'я. "Від родини йде життя людини", "Без сім'ї нема щастя на землі" - говорять українці. В цьому - житейська істина.

В суспільно-історичному процесі сім'я покликана виконувати відповідні функції. Функції сім'ї надзвичайно благородні та різноманітні: відтворення та продовження роду людського; виховання дітей; організація домашнього господарства і побуту; забезпечення і передача новим поколінням духовних і матеріальних цінностей та життєвого досвіду, трудових умінь і навичок; підготовка молоді до сімейного життя та ін. Людина - це витвір природи і дар Божий - жити, трудитись, бути в колі близьких, любити і шанувати їх. За Біблією любов між рідними, між людьми є вища за найглибші знання. У "Толковій Біблії" коментатори пояснюють це так: "...любов вище всього тому, що вона - божественна. Про Бога не можна сказати, що Він вірить і надіється, проте можна сказати, що Він любить. Любов належить самій суті Його" [14, с.5]. Сім'я завжди пов'язана з любов'ю до коханої дружини, чоловіка, дітей, родичів та родини в цілому.

Психологія етнічних стосунків в різноетнічних сім'ях. Україна поліетнічна держава, де кожна 5-та сім'я багатонаціональна. Вивчення етнопсихології етнічних стосунків потребує специфічного підходу. По-перше, вивчення впливу національно-психологічних особливостей на характер міжособистісних стосунків між подружжям, дітьми та іншими членами сім'ї під час повсякденних стосунків, спілкування, вироблення спільних рішень; специфіку виховних та інших взаємин. По-друге, національні різниці, реально присутні в традиціях і шляхах формування національно-ідентифікованої особистості у мовно-і різноетнічних сім'ях з характерними для них моральними та етичними цінностями, формами поведінки, діяльності, специфічним світосприйняттям та світорозумінням. По-третє, для етнопсихологів важливо знайти специфіку взаємовідносин в різноетнічних сім'ях через знання їх традицій, побут, віри, культури тощо. Врахування фактора наявності національно-змішаних сімей в етнополітиці держави важливо на всі часи.

2. Проблеми сім'ї та сімейна політика в Україні на сучасному етапі

Зміни в сім'ях народів України зумовлюються наявними суспільно-політичними нішами Української держави. Вони відбуваються як у процесі державотворення, так і через родинні обставини, бо соціально-економічний та моральний стан сім'ї досить погіршився, що серйозно деформує процеси модернізації сім'ї відповідно до вимог часу, потреб побудови нової, демократичної Української держави, утвердження у всіх її сферах, громадянських норм і принципів. Все це проходить складно, проблемно, конфліктно.

Невпинно зростають сирітство та дитяча безпритульність, збільшується кількість бездітних пар, які не бажають мати дітей з огляду на соціальні, матеріальні, або ж, психологічні проблеми. Особливу стурбованість викликає низька культура регуляції народжуваності: в даних соціально-економічних та політичних умовах народжуваність в Україні знизилась до рівня, який не забезпечує простого відтворення поколінь, поглиблюється процес старіння трудових ресурсів, катастрофічно зменшується кількість населення. Ось проблема українців, яка потребує серйозно осмисленої державної політики - зберегти потенції української держави та української політичної нації.

Тому політикам слід мати на увазі, що під загрозою перебуває інтелектуальний та морально-духовний потенціал нації. Це тривожний симптом в сімейних відносинах та в сімейній політиці Української держави.

Молодь завжди уособлювала майбутнє нації, людства, намагаючись брати повнокровну участь у житті суспільства, бо, з одного боку, вона намагається якнайшвидше вписатися в існуючий порядок, соціалізуватися, а з іншого - виступає, як основний людський ресурс розвитку країни, нації, етносу. Молоді люди виконують роль рушійної сили, що тяжіє до перетворень усталеного порядку, є провідниками соціально-політичних змін, економічного розвитку та технічного прогресу, прогресу людства взагалі.

Особливої уваги при розгляді державної політики з проблем сім'ї заслуговує стан сім'ї на селі. Саме сільська родина була тут і є головним постачальником продуктів харчування для країни. Сільська родина є до певної міри більш

консервативною ніж міська, вона зберігає етнічні ознаки й інтереси, духовну культуру, мову, традиції й передає все це прийдешнім поколінням. Проте і сама сільська родина, перебуваючи у сфері макросоціальних зв'язків і відносин, засвоює суспільну й соціальну культуру довкілля та макропланетарну культуру народів світу.

Українська сім'я пройшла складний шлях, що характеризується на даному етапі специфічними та спільними матеріальними, моральними, духовними й культурними ознаками, але водночас наближає її до найбільш цивілізованих країн світу. Це пояснюється значною трансформацією й вільною інтеграцією культур народів світу завдяки різноманітним формам спілкування і ділових зв'язків (туризм, навчання, праця, торгівля, преса, культура та ін.), особливо після розпаду СРСР, коли суспільства стали відкритими.

Згідно з традиціями шлюбно-сімейної ментальності 88,6% українського населення проживає сім'ями. Кількість сімей в Україні становить понад 14 млн [18, с. 10].

Труднощі перехідного періоду, які переживає українська держава, її народ ускладнюють адаптацію молоді, жінок, сім'ї до нових умов життя. Зазнає ускладнень демографічний потенціал шлюбно-сімейної структури населення України щодо його відтворення. До найбільш гостропроблемних деформацій і структурних порушень у шлюбно-сімейній сфері, які є і проявами демографічної кризи в Україні, відносяться такі:

- зниження рівня показників шлюбності, підвищення розлучуваності та овдовіння;
- в умовах загального регулювання народжуваності, планування сім'ї має місце поширення бездітності та безшлюбного материнства;
- розповсюдження офіційно не оформлених статевих та шлюбно-сімейних стосунків, збільшення кількості дітей-сиріт;
- зростання питомої ваги неповних сімей та інші проблеми, яких у минулому було набагато менше.

Ці фактори негативно впливають на традиційну стабільність та понижують

морально-духовну сферу нації, негативно впливають на міжнародний імідж України. Деформації функцій сім'ї, які проходять в останні десятиріччя у всьому світі, як наслідок проведення нових соціальних та культурних реформ та надмірний прагматизм, до якого вдалася молодь, призвели до порушення зв'язків та функцій сім'ї. Особливо це позначилося на виховній функції, що проявляється у відчуженні батьків і дітей, національному нігілізмі та духовному зубожінні молоді. За даними досліджень більшість дітей виховується в материнських розлучених сім'ях і тільки до 10% з них - в батьківських або в сім'ях родичів.

Багато з "проблемних сімей" неспроможні повною мірою справлятися з функцією виховання власних дітей. До такої групи належать і сім'ї, де один чи обидва батьки зловживають алкоголем, вживають наркотики, схильні до кримінальних дій, асоціальної чи аморальної поведінки. Причинами цього є не тільки соціально-економічні негаразди, а й недостатня психолого-педагогічна підготовка молоді до створення сім'ї. Для профілактики таких негативних проявів в державі повинна бути продумана теоретично і експериментована психологічно державна політика сім'ї та молоді з вивченням вітчизняного і світового досвіду.

До прикладу, соціо-психологічними дослідженнями доведено, що 90-97% неповнолітніх дітей-правопорушників - вихідці із неблагополучних сімей. Кожна п'ята дитина хвора або страждає невротами внаслідок того, що перенесла розлуку з батьками, 60% відстаючих у навчанні - ростуть в сім'ях без батька, 80% - у сім'ях з ненормальною моральною атмосферою. В нинішньому українському соціумі - проблема деградації нації і неефективності соціально-економічної державної політики одна з найскладніших. Молода Українська держава повинна знайти стрижень, який би впливав на світогляд молоді, стимулював патріотизм, любов до родини, рідної землі, яка нас годує. Таким чинником, на думку психологів, соціологів і політиків, повинна бути цивілізована національна ідея, в якій би проблеми сім'ї та молоді мали солідне наукове осмислення, продумані шляхи та форми роботи з молоддю, а також прорахована політика соціального забезпечення молоді сім'ї з боку держави та багатих людей України.

За останній період спостерігається скорочення народжуваності у світі в цілому [20]. Скорочення народжуваності спостерігається і в Україні. З одного боку,

це є підтвердженням світової тенденції, зумовленої впливом політичних, економічних, соціально-психологічних, біологічних, екологічних та інших чинників. З іншого - це наслідок складної ситуації, що склалася саме в Україні, та тих демографічних змін, які передували протягом кількох попередніх десятиліть (табл. 6-9):

Таблиця 6

Зареєстровано	1985	1990	1995	1996	1997
Шлюбів, тис.	489.9	482.8	431.7	307.5	345.0
На 1000 чоловік населення	9.6	9.3	8.4	6.0	6.8
Розлучень, тис.	183.4	192.8	198.3	193.0	188.2
На 1000 чоловік населення	3.6	3.7	3.8	3.8	3.7

Таблиця 7

Кількість новонароджених на 1000 чол. населення	1985	1990	1995	1996	1997
	15.0	12.7	9.6	9.1	8.7
Кількість померлих на 1000 чоловік населення	12.1	12.1	15.4	15.2	14.9

Таблиця 8

Рік	Всього зареєстровано розлучень, тис.	В тому числі за тривалістю шлюбу, років					
		До 1	1-4	5-9	10-14	15-19	20 і більше
1985	183,4	4,8	62,1	51,7	27,2	15,7	21,9
1990	192,8	8,6	63,1	48,9	29,4	18,5	24,3
1995	198,3	10,5	63,3	54,0	30,1	19,1	21,3
1996	193,0	8,8	58,4	53,8	30,4	19,1	22,5
1997	188,2	6,7	55,1	53,7	30,7	19,2	22,8

Таблиця 9

Рік	У відсотках до загальної кількості розлучень					
	До 1 року	1-4	5-9	10-14	15-19	20 і більше
1985	2,6	33,9	28,2	14,8	8,5	12

1990	4,5	32,7	25,3	15,3	9,6	12,6
1995	5,3	31,9	27,2	15,2	9,6	10,8
1996	4,6	30,3	27,9	15,7	9,9	11,6
1997	3,5	29,3	28,5	16,3	10,2	12,2

Результати численних опитувань свідчать, що молодь пояснює свою низьку репродуктивну поведінку передусім матеріальними нестатками, невпевненістю в майбутньому.

Прикладом цього можуть бути факти відстежування тенденцій розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.) Н.В.Паніною та Е.І.Головахою [11,с.25]. Відповіді респондентів подано у процентах. Якщо подивитися крізь призму оцінок респондентів на рівень життя, то половина громадян України знаходиться у важкому стані.

На запитання про матеріальні умови сім'ї (Як Ви оцінюєте характер змін, які відбулися у Вашому житті за останній рік?) було одержано такі відповіді (табл. 10) [11, с.27]:

Таблиця 10

Умови життя	1994	1995	1996	1997	1998
Значно погіршилися	50.2	46.8	47.1	47.8	50.7
Трохи погіршилися	22.6	27.9	24.5	25.3	23.4
Лишилися такі ж	17.6	18.9	21.3	21.9	20.3
Трохи поліпшилися	5.8	5.4	5.3	4.1	4.6
Значно поліпшилися	1.3	0.7	1.0	0.8	0.6
Не відповідали	2.5	0.4	0.8	0.1	0.5
<i>Середній бал</i>	<i>1.82</i>	<i>1.85</i>	<i>1.88</i>	<i>1.85</i>	<i>1.81</i>

На запитання: "Який рівень життя: обсяг заробітної платні (стипендії, пенсії) за останній місяць?" респонденти відповідали так (табл. 11) [11, с.27]:

Таблиця 11

Рівень життя	1994	1995	1996	1997	1998
В середньому (доларовий еквівалент)	13.9	22.3	37.1	41.1	40.8

Обсяг заробітної платні надзвичайно низький, він не може задовільнити навіть сім'ї середнього достатку. Саме тут і криється корінь наших бід: бездуховності, старіння нації, девіантна поведінка, сімейні негаразди.

На запитання: Чи вистачає Вам коштів на придбання найнеобхідніших продуктів? Було одержано такі відповіді (табл. 12) [11,с.34]:

Таблиця 12

Відповідь	1994	1995	1996	1997	1998
Не вистачає	-	52.8	53.9	53.3	60.6
Важко відповісти, вистачає чи ні	-	18.8	21.1	19.7	18.2
Вистачає	-	24.3	23.1	22.5	19.4
Не цікавить	-	3.1	1.9	1.8	1.0
Не відповіли	-	0.9	0.0	0.7	0.8

Чи можна вести мову про фізичне та психічне здоров'я нації, коли 60,6% респондентів заявляють про те, що коштів на придбання продуктів харчування не вистачає? Це надзвичайно тривожний синдром для майбутнього держави. Чи можна задовольнити потреби громадян у харчуванні, коли 46,9% респондентів заявляють, що на даному етапі безробітні? Вихід один: треба піднімати виробництво, зробити так, щоб багаті свої гроші вкладали не в іноземні банки, а у власні, українські підприємства. Інакше можемо дожитися до того, що у своїй державі будемо рабами, чужинцями. На запитання: "якою мірою на даний час Ви задоволені своєю роботою загалом" респонденти відповіли так (табл. 13) [11, с.39]:

Таблиця 13

Рівень задоволеності роботою	1994	1995	1996	1997	1998
Зовсім не задоволений	10.5	8.8	11.9	12.8	12.4
Скоріше задоволений, ніж незадоволений	13.0	13.5	11.8	12.9	14.1
Важко сказати задоволений чи ні	16.0	14.5	12.4	11.8	11.2
Скоріше задоволений	16.3	16.6	14.0	11.8	13.1
Цілком задоволений	4.5	6.0	5.1	3.1	2.1
Зараз я не працюю	-	40.3	44.7	47.5	46.9
Не відповіли	39.6	0.2	0.0	0.2	0.2
Середній бал	2.86	2.96	2.79	2.61	2.59

Процеси, що відбуваються сьогодні в Україні, матимуть досить тяжкі демографічні наслідки як у коротко-, так і в довгостроковому плані. До всього проілюстрованого, за психоаналізом, можна відзначити і те, що існує істотний розрив між реальним добробутом та тим, на який нині претендує молода людина. Даний розрив повинен осмислюватися також молоддю і про це повинні вести мову батьки, вчителі та політики, служба інформації. В народі є мудре прислів'я: "Претендуй на те, що заробив". Інакше кажучи: "Думай спочатку про працю, а не про її вартість".

Спостерігається цікава тенденція: в сільській місцевості в молодих сім'ях народжуваність вища, ніж у міських поселеннях, по всіх регіонах України. Менші відмінності між міськими та сільськими показниками притаманні розвинутих промисловим областям, де сільська родина значною мірою сприйняла міський спосіб життя і відповідно змінилися дітородні показники. Максимальний розрив у рівнях народжуваності спостерігається у західних та деяких центральних областях із більшою часткою сільського населення: Вінницькій, Закарпатській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях.

Взагалі репродуктивна діяльність жінок України майже на 80% припадає на період від 15 до 28 років. У зареєстрованому шлюбі народжується 60-90% дітей. Молоді жінки частіше народжують дітей поза шлюбом, а віком від 25 до 28 років - значно рідше [13, с. 10].

Формування, становлення і розвиток сучасної сім'ї відбувається в складних, суперечливих умовах. До сьогодні українське суспільство та наука не позбулися старих підходів до оцінки суспільної ролі сім'ї. Це зумовлює потребу нової державної політики щодо осмислення проблем сім'ї, виховання в ній дітей, її зв'язків із соціальним середовищем, врахування етнічних стереотипів, осмислення історичного досвіду української родини та тих народів, що проживають на теренах України, формування в ній оригінальної й самобутньої сімейної педагогіки, яка завжди позитивно впливала б на процес виховання в молоді духовності, моралі, працьовитості.

Як бачимо із сучасних реалій життя, однією із болючих проблем в Україні є економічна нестабільність сім'ї, соціальна незахищеність та підвищена

психологічна вразливість. Все це створює стресові ситуації і приводить до сімейних конфліктів та нестабільності.

На жаль, в нашій країні відсутня ефективно діюча система служб підтримки сім'ї, що в свою чергу, відбивається на соціальній роботі серед молоді. Однак, слід відмітити, що певні зрушення є: існує мережа соціальних служб для молоді. Нині вона налічує 375 центрів соціальних служб, зокрема: Український державний, Республіканський (Автономна Республіка Крим), 24 обласних, Київський та Севастопольський міські, 217 районних, 113 міських та 17 районних у містах центрів соціальних служб для молоді. Головним завданням них є надання молодим громадянам безкоштовної кваліфікованої юридичної, психолого-педагогічної, медичної, інформаційної допомоги та профілактики правопорушень, боротьби з негативними явищами в молодіжному середовищі, опікування молодими інвалідами, дітьми-сиротами тощо. Проте ця робота потребує коштів, а їх замало. Програма "Молода сім'я" реалізується практично всіма соціальними службами України. Кращими тут стали програми таких центрів: Житомирського ("Щастя бути разом"), Закарпатського ("Молода сім'я"), Івано-Франківського ("Сота"), Луганського ("Молода сім'я"), Чернівецького ("Молода сім'я. Жіноча молодь: підготовка до сімейного життя"), Черкаського ("Щастя бути разом") та ін.

Стійкість шлюбу та сім'ї - це стійкість системи взаємовідносин між шлюбними партнерами, ефективність і результативність їх взаємної діяльності, спрямованої на досягнення як взаємних цілей, так і індивідуальних потреб. Якщо основні цілі та проблеми сімейних потреб пов'язані з задоволенням різноманітних потреб шлюбних партнерів, то їхніми результатами будуть певною мірою стабільність шлюбу і сім'ї.

Найбільш розповсюджені конфліктні ситуації, які виникають у шлюбному житті, породжені незадоволеними потребами, такі:

- конфлікти в цінності і значущості свого "Я", порушення почуття гідності з боку іншого партнера, його зверхне, зневажливе ставлення, образи, безпричинна критика, що виявляє акцентована особистість (один із членів сім'ї).
- конфлікти, що проявляються через психічні напруження на базі

незадоволених сексуальних потреб одного або обох партнерів. Для їх виникнення можуть бути різні причини.

- психічні напруження, депресії, сварки, які виникають через незадоволені потреби одного або обох партнерів у позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги і розуміння.
- конфлікти, сварки на ґрунті потягу одного з членів подружжя до спиртних напоїв, наркотиків, азартних ігор та інших гіпертрофованих потреб.
- фінансові суперечки, що проявляються особливо в кризові періоди розвитку суспільства, і відбиваються на сімейних стосунках.
- сварки, що породжені незадоволеними потребами партнерів у харчуванні, одязі, відпочинку тощо.
- конфлікти на ґрунті потреби у взаємодопомозі та співробітництві з домашніх проблем. Їх у більшості проявляють жінки, бо на них у більшості лягає сімейний “тягар” - виробництво, робота вдома, виховання дітей.
- конфлікти на ґрунті різних потреб і інтересів у проведенні дозвілля, різних хобі тощо.

Протягом ХХ ст. жінки стали нарівні з чоловіками брати участь у всіх сферах суспільно-політичного життя, отримали економічну самостійність, можливість утримувати себе, дітей та сім'ю. Професійна діяльність виявилася для жінки не тільки економічною, а й соціально-психологічною цінністю. Змінився психологічний тип жінки, весь її духовний світ. Одне слово, у сімейно-шлюбних стосунках відбулася певна еволюція, що приводить до нового типу стосунків та вимагає особливо в державах посттоталітарного простору нової державної політики, яка б поєднувала не тільки соціально-економічні, правові, а й морально-етичні, гуманістичні чинники. Про ці речі бажано писати не тільки вченим, впливати через різні канали і найбільше через засоби масової інформації.

Таким чином, проблеми, з якими стикається українська сім'я в сучасному житті, є досить важливими і складними в політиці нашої держави. Від того, наскільки повно і ефективно вони вирішуються та реалізуються, багато в чому залежать темпи виходу із кризового стану України, побудови демократичної

держави й утвердженні в ній принципів і норм громадянського суспільства, паростки якого уже проявляються останнім часом. Тому державна сімейна політика має бути виваженою; матеріально, соціально і морально обґрунтованою. Саме така політика допоможе українському народові посісти гідне місце в світовій спільноті.

Що ж діється в системі сімейних стосунків у світі? Наведемо для прикладу короткий аналіз родинного життя у Великій Британії, де воно також зазнало значних змін [26, с.103].

Девід Аттінг дає дозвільну вибірку змін на сучасному етапі. Такими змінами є:

- Рівень укладення шлюбів є найнижчим за останні 150 років.
 - Спільне життя до моменту укладення шлюбу набуло поширення з 6% до 60% за останні 25 років.
 - Час прийняття рішення про народження дитини збільшується: 24,7 років у 1961 році і 27,7 років тепер.
 - 31% народжень відбувається поза шлюбом порівняно з 6% 30 років тому.
 - Шестикратний зріст розлучень порівняно з 1962 роком, коли від цього потерпали 40% шлюбів.
 - 21% родин очолює один батько порівняно з 8% у 1971 році.
 - Падіння рівня народжуваності з 2,9% до 1,8% у повоєнні роки.
 - 1 з 12 неповнолітніх дітей мешкають у притомних родинах.
3. Соціальне сирітство в Україні як національна тривога

Соціальне сирітство як феномен виникло починаючи з 50-х років ХХ ст. Для України це нове явище, проте має активну тенденцію до поширення.

ООН прийняла Конвенцію про права дитини, яку Україна ратифікувала в 1991 р. Конвенція визнає пріоритет інтересів дитини у суспільстві, наголошує на недопущенні дискримінації дитини за будь-якими ознаками чи мотивами, і, що головне, - на необхідності особливої турботи держави та суспільства про соціально-невлаштованих дітей: сиріт, інвалідів, біженців, правопорушників.

Які ж основні причини зростання кількості соціальних сиріт? Основні з них: асоціальна поведінка батьків, поширення алкоголізму та наркоманії, а також

причини, зв'язані з кризовим станом у суспільстві (інфляція, безробіття, економічна нестабільність, зростання злочинності, бідність, несвоєчасна виплата заробітної плати та ін.).

За станом на 1 січня 1998 р. в Україні існує 73 будинки сімейного типу, де виховується 614 дітей-сиріт. На кінець 1997 р. в Україні налічувалося 39 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у яких утримувалося 10723 дитини. В 50 дитячих будинках системи Міністерства освіти України перебувало 4076 дітей, 43 будинках дитини системи Міністерства охорони здоров'я України - 4620 дітей. Проблема сирітства в Україні зростає, тому і потреба державної політики з даної проблеми дуже актуальна. Це загальнонаціональна тривога, вона повинна бути в полі зору державних службовців і суспільства в цілому.

Що ж ми вкладаємо в поняття сирітство?

Сирітство - це соціальне явище, виникнення якого обумовлено наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без опіки в результаті позбавлення батьківських прав або визнання батьків в установленому порядку недієздатними, або через їх відсутність з невідомих причин [3, с.10].

Хто зобов'язаний виявляти дітей-сиріт і дітей, які є при живих батьках стали сиротами і потребують захисту? Обов'язки на виконання цього завдання державою покладено на органи опіки та піклування місцевих органів виконавчої влади. Тому майбутні державні службовці повинні бути готовими допомагати таким дітям. Безпосереднє виконання функцій по виявленню таких дітей, запровадженню і оформленню над ними опіки та піклування покладається на управління освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, у справах сім'ї та молоді, служби у справах неповнолітніх. Загалом усе суспільство повинно задуматися над цією проблемою і робити висновки щодо трагічної долі дітей.

Соціальне сирітство - явище, зумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини [3,с.11].

Якою є політика нашої держави щодо дітей-сиріт в Україні?

Важливою формою утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, в Україні є сімейне виховання в чужій родині, а стосовно дитини - її другої родини. За даними Державного комітету статистики України на 1 січня 1998 р. на вихованні у сім'ях громадян та під опікою перебувають 53712 дітей та підлітків віком до 18 років і 62449 усиновлених осіб. За період з 1 січня 1997 р. по 1 січня 1998 р. у сім'ї громадян прийнято під опіку 12296 дітей, усиновлено - 5441. Таким чином, піклування про дітей сиріт досить активно здійснюється в Україні, незважаючи на економічні проблеми більшості населення.

Основними нормативними актами, які регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, є: Конституція України, Кодекс про шлюб та сім'ю України, Закони "Про освіту", "Про державну допомогу сім'ям з дітьми". Указом Президента України від 17 жовтня 1997 р. №1153 затверджено заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт, які залишилися без піклування батьків тощо.

Міжнародний досвід роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківської опіки та піклування ряду розвинених країн (Канада, Великобританія), свідчить про поступову відмову від утримання дітей у спеціальних закладах та орієнтацію на формування системи прийомних сімей, як такої, що найкращим чином враховує необхідні умови життя та виховання.

Починаючи з 1998 р. в Україні розпочато активну роботу по створенню нових сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт - інституту прийомної сім'ї. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 р. № 241 у Запорізькій області розпочато експеримент із сімейним утриманням та вихованням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

4. Торгівля жінками - грубе порушення прав людини та нехтування етнічною мораллю

Проблема боротьби з насильством щодо жінок актуальна для нашої держави. Саме тому її включено у різних аспектах до Національного плану дій на 1997 - 2000 рр.

Уряд України поставив завдання - створити мережу спеціальних закладів (центрів) дівчат і жінок, які стали жертвами насильства, з метою надання їм медико-психологічної, правової допомоги. З 1999 р. починається її державне

фінансування. В ряді регіонів і міст України розпочато роботу по створенню громадських центрів, телефонів довіри, пунктів для надання допомоги. В Мінюсти зареєстровано Міжнародний жіночий правозахисний центр "Ла Страда - Україна", єдину спеціалізовану організацію, що займається запобіганням торгівлі жінками.

Проблему запобігання насильству над жінками, торгівлі та вивезення їх за кордон з метою сексуальної експлуатації Держкомітет з питань сім'ї та молоді вважає однією з пріоритетних і постійно тримає її в полі зору, як державна структура, найбільш зацікавлена в її соціальному вирішенні.

Проблема торгівлі жінками вперше була піднята на початку ХХ століття, коли більшість держав тодішньої Європи підписали в 1904 році в Парижі міжнародну угоду, спрямовану на боротьбу з цим соціальним злом.

У 1937 р. Ліга Націй прийняла відповідний проект, направлений на боротьбу з білим рабством. В 1949 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію "Про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами". Конвенція ратифікована колишнім СРСР 15 листопада 1954 р., набрала чинності в Україні 15 лютого 1955 р. і працює до цього часу.

Конвенція проголосила злочином сексуальну експлуатацію особи та використання проституції у секс-індустрії, а також затребувала від держав-учасниць оголосити злочинцями звідників, осіб, що використовують проституцію, та власників будинків розпусти.

Конвенція також містила вимоги щодо гарантування медичного забезпечення жінкам, які стали жертвами торгівлі, зобов'язувала держави-учасниці переглянути національне законодавство з метою налагодження механізмів міжнародної співпраці та протидії явищу торгівлі живим товаром.

Що ж становить собою проблема торгівлі жінками на сучасному етапі?

Торгівля жінками - це вербування та перевезення жінок у межах однієї держави або за кордон з метою залучення до роботи у секс-бізнесі, шляхом погрози чи насилля, зловживання повноваженнями, через боргову залежність, обман та іншими формами залякування.

Серед урядовців - це корумповані службовці поліції (міліції), службовці еміграційних служб та амбасад, представники місцевих властей різного рівня.

Торгівля жінками з метою секс-експлуатації - це особлива форма порушення прав людини і, тому вимагає принципової, всебічної та зваженої відповіді на цю проблему. Необхідні такі заходи, як вибір відповідної політики та суворе покарання торгівців, захист жертв, інформування потенційних жертв, а також введення на законодавчому рівні та розвиток необхідних положень по боротьбі з торгівлею жінками.

Ситуація в Україні теж не ординарна, особливо через відсутність загальнонаціональних статистичних даних про масштаби розповсюдження цього явища. В засобах масової інформації з'являються повідомлення про діяльність окремих осіб або груп, які займаються "постачанням" українських дівчат за кордон для роботи офіціантками, танцівницями, в масажних кабінетах тощо. При проведенні аналізу місць проживання таких "дівчат", з'ясовано, що основними постачальниками "живого товару" для секс-індустрії є міста Луганськ, Дніпропетровськ, Донецьк, Херсон, Чернівці, Тернопіль, Черкаси.

Проблема складна, національно-трагічна, потребує вирішення на міжнародному, державному та регіональному рівнях. Велику користь у профілактиці цього зла можуть принести згуртування громадських організацій, засоби масової інформації, сімейне виховання, відновлення та віднайдення форм виховного впливу в системі освіти та інші форми роботи з молоддю. Проведення продуманої роботи правових органів, Інтерполу теж сприятиме запобіганню цього зла як у світі, так і в українському суспільстві.

На підставі зробленого аналізу стану сім'ї в Україні можна зробити висновок, що соціально-психологічні проблеми становища сім'ї в Україні загострилися через масове безробіття, низький рівень забезпеченості товарами широкого вжитку, медичним обслуговуванням, службами побуту, соціальної допомоги, надійним транспортом, дитячими садками, школами, перенавантаженістю хатньою роботою жінок (особливо у сільській місцевості), зростанням злочинності неповнолітніх, збільшенням захворюваності тощо.

Негативно відбивається на сім'ї високий відсоток розлучень, зростання кількості неповних сімей та дітей-сиріт за живих батьків, відсутність єдиної системи підготовки молоді до шлюбу та сім'ї, значна частина хворих дітей,

зростання алкоголізму, наркоманії та проституції. Ці тривожні симптоми хворого українського суспільства викликають тривогу за майбутнє нації, її мораль та бездуховність суспільства.

Стабілізація сімейних відносин в Україні вимагає виваженої державної політики, спрямованої на реалізацію матеріально підкріплених заходів економічного, правового, виховного, медико-генетичного та психологічного впливу, інакше наше майбутнє не має перспективи.

У новому аспекті перед сім'єю в Україні постала проблема гуманізації стосунків у сім'ї через здійснення заходів щодо гармонійного спільного проживання та взаємодопомоги батьків і дітей з метою передачі дітям моральних, світоглядних цінностей та настанов, що завжди було характерними для української сім'ї, а також розширенню державного та суспільного впливу на сім'ю. В основі державної політики по регулюванню сімейно-шлюбних відносин має бути політика, спрямована на посилення ролі сім'ї як соціального інституту, створення умов для формування економічних, духовних, морально-етичних, правових основ сімейної стабільності та цілісності її розвитку. Важливими складовими такої політики має стати соціальне партнерство сім'ї та держави.

Список літератури

1. Азаров С.П. Семейная педагогика. - М., 1985.
2. Буянов М.Й. Ребенок из неблагополучной семьи. - М., 1988.
3. Волинець Л.С., Комарова Н.М. та ін. Соціальне сирітство в Україні: Експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. - К., 1998.
4. Говорун Т., Шарган О. Батькам про статеве виховання дітей. - К., 1990.
5. Жубрицька А.С. Молода сім'я. - К., 1995.
6. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. - К., 1997.
7. Кравець С.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. - К., 1966.
8. Лолер Дж. Коэффициент интеллекта, наследственность и расизм. - М., 1987.
9. Молдован Л.В. "Зайнятість сільських жінок та проблеми безробіття у

сільській місцевості" // Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення. - К., 1998.

10. Нойберт Р. Новая книга о супружестве. - М., 1969.

11. Паніна Н.В., Головаха Є.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар). - К., 1999.

12. Пономарев А.М. Развитие семьи и брачно-семейных отношений в Украине: Этносоциальные проблемы. - К., 1994.

13. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1997 року). - К., 1998.

14. Ткачук Д. Український націоналізм. - Прага. 1941.

15. Русский Эрос и философия любви в России. - М., 1991.

16. Сипченко В.І. Молодим батькам про спадковість: Соціальна робота з молодію сім'єю. - К., 1995.

17. Сицанож А.Н. Подготовка к семейной жизни. - Минск, 1989.

18. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України. - К., 1998.

19. Соціальна робота з молодію сім'єю. - К., 1995.

20. Статистичний щорічник України. - К., 1998.

21. Старович Л. Секс в культурах мира. - М., 1991.

22. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. - К., 1992.

23. Сысенко В.А. Устойчивость брака: Проблемы, факторы, условия. - М., 1981.

24. Фромм Э. Искусство любить: Исследования природы любви. - М., 1990.

25. Херсонський Б.Г., Дворняк С.В. Психология и психопрофилактика семейных конфликтов. - К., 1991.

26. Черепанова Е. Психологический стресс. - М., 1996.

27. Якубова Ю.М., Антонова-Турченко О.Г., Святенко Г.В., Московка М.М. Проблеми сім'ї: діти і батьки. - К., 1998.

28. Янкова В.А. Мужчины и женщины в семье. - М., 1983.

**ЧАСТИНА VI. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ - СТРИЖНЕВА
ПЕРШООСНОВА ВИХОВАННЯ ТА ЗЛАГОДИ В
УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІЕТНІЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

1. Національна ідея як чинник формування особистості та виховання громадянської позиції.

2. Сучасна українська еліта та її роль в політиці націотворчих процесів.

3. Проблеми відродження кримсько-татарського народу в контексті української національної ідеї.

4. Національна ідея і процеси міграційної та імміграційної політики в Україні.

5. Міжетнічні конфлікти: проблеми, передбачення та вирішення.

Література

1. Національна ідея як чинник формування особистості та виховання громадянської позиції

Національна ідея - це система поглядів, ідей стосовно комплексу питань, які пов'язані з існуванням та розвитком суспільства, нації, всього народу, що живе у даній країні.

Творення української національної ідеї відбувалося в європейському контексті, в якому на той час, особливо під впливом розпаду феодального суспільства, політичним апогеєм якого була Велика французька революція, почали інтенсивно утворюватися державні системи, побудовані не лише на соціально-економічному, а й національному ґрунті, що знайшло теоретичне осмислення у вченні німецького філософа Й.Гердера про національні джерела розвитку цивілізації.

Національна ідея вже при своєму виникненні мала певну єдність її об'єктивних і суб'єктивних творців, оскільки вона відображала ідентичність частини людності, яка дістала назву "українство". У цій ідентичності зосередилися історія, фольклор, мова та література українства, його політичний потенціал. Вже в "Історії Русів" (1846 р.) та інших історичних документах політичного змісту пізніших часів, українська національна ідея, виражала спільні політичні інтереси українців.

Сам процес становлення і розвитку української національної ідеї аж до широкого розгортання українського національно-визвольного руху на початку ХХ ст. був поміркований і непослідовний у досягненні мети - українського відродження. Упродовж ХІХ ст. це була творча праця інтелігенції, її спроба втілення ідеї українського самовизначення серед широких верств населення, подолання відмінностей підходів щодо незалежності між Східною і Західною Україною. Тому завданням національної ідеї було єднання народу України на політичній основі.

Прагненню до єдності могла слугувати українська соборність. Саме державна самостійність та соборність України - це два важелі української національної ідеї. Інакше українство як нація в історико-цивілізаційному процесі просто не відбулося б.

Визначаючи загальне спрямування національної ідеї, слід пам'ятати, що вона є плодом самосвідомості нації, відбиває найголовніші, найзаповітніші сподівання нації, формується на тому рівні самосвідомості, якого нація досягла на певному етапі свого розвитку. Вона змінюється і розвивається разом з удосконаленням суспільних відносин та світовими процесами взагалі.

Національна ідея - концентрований вираз свідомості народу, нації. Вона повинна визрівати у суспільній свідомості поступово, природним шляхом.

У процесі розвитку суспільств досить важливе значення мають пануючі в них ідеї, тому будуючи в Україні демократичну державу та громадянське суспільство, мусимо дбати, щоб ті ідеї, які працюють і можуть працювати в рамках правового поля, відповідали гуманним, позитивним критеріям, спрямованим на консенсус та злагоду. На жаль, історія розвитку людського суспільства знала падіння і злети, внаслідок чого політики, а за ними і народи, піддавалися химерним ідеям - нацизму, расизму, більшовизму, які сіяли ворожнечу між людьми, приводили до насильства, протистояння, локальних та світових війн.

Вникаючи в суть структури української національної ідеї, ми повинні і можемо послуговуватися думками видатних мислителів світу. Такий досвід допоможе зрозуміти себе і проблеми, з якими щоденно стикаємось. Найдосконаліше животної ролі ідеї ("абсолютного духу") висвітлив Гегель. В

його філософській системі саме абсолютний дух є творцем усіх суспільних реалій, в яких він матеріалізується. Відомий російський історик і філософ В.Соловйов у лекції “Русская идея” визначив такі головні її складові:

- осмислення існування країни у даний час;
- усвідомлення ідеального принципу існування країни;
- чітке бачення нового, про що повинні думати, осмислювати, говорити народ і держава стосовно розвитку суспільства.

Вчений чітко сформулював, що незважаючи на всю абстрактність, “ця ідея діє у всіх випадках буття моральної істоти.”

Досить повчальним з даного приводу є думки іншого російського мислителя І. Львіна, який в трактаті “О грядущей России” вказував, що національна ідея повинна бути саме національною, відбивати своєрідність нації, те, що їй вже властиве і становить її силу, що вона має особливого порівняно з іншими народами.

За радянських часів і думки не могло бути, щоб обґрунтувати національну ідею народу (етносу) через принцип пролетарського інтернаціоналізму.

Складові сучасної української національної ідеї.

В науково-політичній літературі виведено такі складові національної ідеї, а саме:

1. Наявність у державі демократичної ієрархії, яка б повністю скасовувала будь-яку дискримінацію, надавала усім громадянам рівні можливості для розвитку і реалізації своїх здібностей.

2. Досягнення високого ступеня ефективності насамперед у діяльності, пов’язаній із задоволенням інтересів, прав і свобод кожного члена суспільства.

3. Створення умов для розвитку здорового інтелекту людей українського суспільства, через стимулювання науки і освіти і вихованого впливу.

4. Забезпечення гарантій безпеки демократичного розвитку суспільства та життя людей в ньому (через безпеку політичну, правову, соціальну, екологічну, медичну, освітянську, геополітичну, військову).

5. Вивчення, передбачення та керування соціальних процесів на основі демократичних засад.

Розвиваючи національну ідею в наш час, вчені повинні враховувати, як справедливо наголошує В.Медведчук у роботі “Сучасна українська національна ідея і питання державотворення”, ось що:

- українська національна ідея має відображати етнічні особливості сучасного українського суспільства;
- відображати головні проблеми життя народу та його духовний світ;
- національна ідея сама по собі ніколи не повинна культивувати шовіністичні, расові та націоналістичні ідеї;
- національна ідея повинна об'єднувати усі етноси до злагоди та соборності;
- національна ідея повинна сприяти самоусвідомленню нації, яка повинна побудувати демократичну державу та утвердити в ній громадянське суспільство;
- національна ідея повинна вносити певну ідеологічну упорядкованість, яка в той же час не заперечує існування різних поглядів щодо національного розвитку в поліетнічному суспільстві.

Українська національна ідея - це стрижнева основа українства щодо власного економічного, соціально-політичного та духовного життя народу України, його стосунків з іншими народами через цивілізовано продуману етнополітику. Тому має бути розроблена структура сучасної української національної ідеї, до якої були б включені українська філософія, економічна наука, культурологія, політологія, соціологія, психологія та ін. Причому кожна з цих наук повинна мати у структурі теоретично осмислену характеристику витоків того знання, яке вона творить з урахуванням реальності і нашої ментальності. В Росії ще в 1995 р. така концепція національної ідеї була розроблена і затверджена Думою під назвою “Современная Русская идея и Государство”.

Українська національна ідея повинна мати свою методологію, тобто суму основних політичних положень, які мають конструктивний характер щодо аналізу української національної органіки, той метод дослідження, який здатний максимально розкривати історію і сьогодення українства, як національного неповторного соціального явища. Причому повинно бути “зібрано” все те, що має сьогоднішнє українство і відновлено, замовчуване протягом бездержавного періоду.

Виховання особистості громадянина належить до актуальних проблем державотворення і є стрижневою основою сучасної української національної ідеї в процесі державотворення.

При політико-психологічному аналізі становлення особистості необхідно враховувати тісний зв'язок цього процесу з явищами соціально-історичними, політико-економічними, що надають різного змістовного звучання поняттю "громадянськість".

Інтерес до проблем громадянського становлення особистості на сучасному етапі розбудови Української держави дедалі зростає як у теоретичному, так і в практичному значенні. Ми йдемо до громадянського суспільства, основними рисами якого є пріоритет прав і свобод людини, підпорядкованість держави інтересам людини і суспільства, соціально орієнтована ринкова економіка, політичний і економічний плюралізм, демократія і соціальна справедливість.

Нелегко відповісти на запитання: чому значна частина громадян України, як свідчать соціологічні дослідження, на жаль, не почувуються громадянами Української держави, не відносять себе до української нації, є байдужими, а то й вороже ставляться до державотворчих процесів?

Стає очевидним, що багатолітнє перебування українського народу в національній і соціальній неволі зумовило глибинні деформації в психіці та поведінці людей. "Головна криза - це криза людини" - пише Євген Сверстюк у книзі "Блудні сини України".

Проблема долі України, національної ідеї в ній, завжди виступала як значний фактор у вітчизняній та політичній традиціях.

Великі українські мислителі І.Франко, М.Драгоманов, М.Грушевський, С.Дністрянський, В.Липинський, В.Старосольський визнавали необхідність існування національної ідеї у державотворчому процесі.

Цивілізованість державотворення в Україні дедалі більше залежатиме від множинності думок і розмаїття національних форм, ідей, їхньої здібності використовувати загальнолюдські цінності та світовий досвід суспільного розвитку.

Кожна національна ідея повинна бути відкритою для національних і світових

досягнень. Суспільство не терпить штучного будівництва в ім'я партійних ідеологій, бо це протиприродно. Кожна ідея повинна розглядатися у контексті поточного і перспективного розвитку національної державності України, її особливостей.

Потреба в узагальненні західного досвіду вивчення етнонаціональних етнополітичних проблем різних країн спричинена тими непростими реаліями, що їх висуває економічна, державотворча, етнополітична ситуація в Україні. Основні положення західної теорії етнополітики є базою для розроблення національної політики в Українській державі для формування максимально оптимальної моделі взаємин між етносами та націями у світовому контексті.

Українські соціологи відстежують психічний стан особистості через задоволеність життям. На запитання: "чи задоволені Ви своїм життям загалом?" респонденти відповіли так (табл. 14) [21, с.110]:

Таблиця 14

Рівень задоволеності життям	1994	1995	1996	1997	1998
Зовсім не задоволений	16,8	24,4	32,5	32,5	36,2
Скоріше не задоволений	31,9	33,4	31,3	31,3	34,1
Важко відповісти, задоволений чи ні	27,6	20,2	19,7	19,7	16,1
Скоріше задоволений	20,5	18,7	14,6	14,6	12,0
Цілком задоволений	2,5	2,9	1,9	1,9	1,5
Не відповіли	2,60	0,4	0,0	0,0	0,1
Середній бал	0,6	2,42	2,22	2,22	2,08

Як видно з таблиці, починаючи з 1994 р. рівень задоволеності особистістю своїм життям загалом падає, на 1998 р. 36,2 % респондентів заявили, що "зовсім не задоволені", а ще 34,1 % відмітили, що "скоріше незадоволені". Отже маємо картину - 73 % населення України в стані "трансу", життя їм не мило, а це означає, що українське суспільство не тільки в економічній кризі, а і в кризі емоційно-психічній. Це і є надзвичайно тривожний чинник, причини якого зародилися при тоталітарному режимі і який спонукає до дій виховного впливу, психічного оздоровлення суспільства, нації в цілому.

Сформувався особливий тип - "гомо советікус" - людини безвідповідальної,

аморальної, безініціативної, емоційно нерозвиненої, споживача готових матеріальних та інтелектуальних благ. У свідомості такої людини переважають матеріальні інтереси і прагнення до зовнішнього комфорту.

На думку Є.Сверстюка, “ми стали зустрічатися з таким повсюдним явищем, як охлялість - фізична і моральна, заляканість, зацькованість, зубожіння, і - самозахисна агресивність, запобігливе пристосуванство” [27, с.102].

Якщо говорити про місце особистості в суспільстві та її соціальне самопочуття, то спостерігається теж досить тривожна картина. Вивчаючи громадську думку з цього приводу, Н.В.Паніна і Е.І.Головаха дають нам відповідний зріз даних соціологічних досліджень для роздумів.

Так, на запитання: “Чи задоволені Ви загалом своїм становищем у суспільстві на теперішній час”? - респонденти дали таку відповідь(табл. 15) [21, с.88]:

Таблиця 15

Задоволеність соціальним статусом	1994	1995	1996	1997	1998
Скоріше не задоволений	62,4	62,2	63,4	71,8	75,5
Важко відповісти, задоволений чи ні	24,8	25,2	25,3	19,6	15,2
Скоріше задоволений	12,6	12,3	11,3	8,5	7,0
Не відповіли	0,3	0,3	0,0	0,2	0,3

Такий високий рівень незадоволеності 75,5 % та ще 15,2 % респондентів, які заявили, що їм “важко відповісти на запитання, задоволені вони чи ні, то це теж тривожний сигнал для українського уряду.

В українському суспільстві є багато причин: не спрацювали реформи, не знайдено свій власний шлях розвитку в країні, відсутній дух патріотизму та соціальної відповідальності уряду за стан самопочуття своїх громадян, які місяцями не отримують заробітну плату. Це до певної міри національний сором, коли з України в іноземні банки “відпливають гроші”, а уряд з протягнутою рукою випрошує іноземні інвестиції, прирікаючи майбутні покоління на борги. Ось де бездуховність можновладців, коріння зла нації та негараздів.

Коли соціологи поставили запитання про соціальну винагороду особистості суспільством, то відповіді виявилися досить строкатими (табл. 16) [21, с.88]:

Таблиця 16

Ступінь задоволеності соціальною винагородою	1994	1995	1996	1997	1998
Скоріше не задовольняє	65,1	66,2	64,7	70,2	77,3
Важко відповісти, задовольняє чи ні	28,4	26,9	28,6	24,7	18,0
Скоріше задовольняє	6,0	6,0	6,7	5,0	4,3
Не відповіли	0,4	0,2	0,0	0,2	0,3

Як видно з таблиці, 77,3 % респондентів заявили, що “скоріше не задоволені” тим, що отримують від суспільства. 18,0 % респондентів заявили, що їм “важко відповісти, задоволені вони, чи ні”, а 4,3 % вказали, що їх скоріше задовольняє. Оті 4,3 % - це люди високого статусу, або “великих можливостей” для себе, які можна пояснити беззаконністю та слабкою роботою міліції, суду і прокуратури в Україні. В протонародді уже сміються, що в Україні “закон для бідних”, багаті мають “право недоторканості”, для інших - своє розуміння недоторканості.

Ось і тема для роздумів: як формувати громадянську позицію в державі, щоб утвердити в ній громадянське суспільство?!

У даному контексті мудрою є постановка проблеми про соціальну затребуваність. На запитання: “Якою мірою Вас задовольняє те, що Ви даєте суспільству” ? респонденти дали наступні відповіді (табл. 17) [21, с.83]:

Таблиця 17

Відповідь	1994	1995	1996	1997	1998
Скоріше не задовольняє	26,7	29,0	29,9	33,0	35,9
Важко відповісти, задовольняє чи ні	55,8	49,1	51,6	49,8	47,5
Скоріше задовольняє	15,7	21,5	18,6	16,6	15,9
Не відповіли	1,8	0,4	0,0	0,6	0,8

Якщо проаналізувати громадську думку щодо стану соціальної затребуваності, то вона вища, ніж соціальна винагорода суспільством особистості. Проте, особистість чесно усвідомлює свою не повну віддачу суспільству. Разом з тим серед частини людей нашого суспільства ще панують споживацькі настрої, а також схильність до красивого життя “за рахунок іншого”, “пошуком легкого хліба”. Молодь більше хоче отримати від суспільства, ніж вкладає і ніж на даний

час воно може дати. Така психологія потребує виховного впливу (повернімість до духовності), тоді буде і відповідна віддача. Ніхто за нас цього завдання не зробить. Виховний ідеал національної ідеї на це спрямовує суспільні ніші. Такий процес мав місце в багатих народів світу теж.

В цьому плані виникає проблема самооцінки. Соціологи запропонували відповідним респондентам уявити собі, що на щаблях якоїсь драбини розташовані люди з різним суспільним становищем: на нижчому щаблі - ті, хто має найнижче становище у суспільстві, а на вищому - ті, хто має найвище становище. Було задано питання в семицифровому статусі: "На який із цих щаблів Ви поставите себе"? Відповіді були такими (табл. 18) [21, с.90]:

Таблиця 18

Щабель	1994	1995	1996	1997	1998
1	19,4	20,7	22,6	25,0	23,9
2	25,3	22,2	22,2	20,6	28,1
3	32,3	33,6	33,0	32,0	32,7
4	18,6	19,4	18,1	19,6	13,2
5	2,2	2,9	2,6	2,2	1,2
6	0,4	0,5	0,5	0,3	0,4
7	0,4	0,4	0,5	0,4	0,5
Не відповіли	1,4	0,3	0,7	0,0	0,0

Аналіз відповідей респондентів дає досить критичну картину самоаналізу, що їх становище з досить низьким соціальним статусом, на перших трьох місцях знаходиться майже 75 % населення, на високих близько 2 %. Виникає запитання: "Що ж то за суспільство, якщо людина в ньому нічого не значить? Куди ми йдемо? Напевне наш шлях "лежить манівцями"!

Після розпаду СРСР змінилася соціальна структура суспільства, змінився і рейтинг статусів соціальних груп. На запитання: "Як Ви вважаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у державному будівництві в Україні"? - відповіді були такими (табл. 19):

Таблиця 19

Рейтинг соціальних груп	1994	1995	1996	1997	1998
Робітники	23,4	22,2	17,2	19,1	18,7
Селяни	20,9	19,0	14,1	15,9	15,8
Інтелігенція	16,3	12,8	10,8	9,9	11,3
Підприємці, бізнесмени	24,2	24,5	21,7	25,2	25,4
Працівники держапарату, посадові особи	29,1	26,2	27,4	25,1	29,3

("чиновники")					
Пенсіонери	1,9	2,2	1,3	1,7	2,3
Політики-демократи	10,2	9,9	10,8	8,1	9,2
Політики-комуністи	11,6	9,4	8,3	6,9	10,6
Політики-націоналісти	10,3	9,4	8,2	6,6	7,1
Військові	6,6	8,5	6,0	5,5	5,7
Працівники міліції, служби безпеки	7,9	11,0	7,3	8,9	10,6
Мафія, злочинний світ	33,9	41,9	37,3	42,0	42,7
Інші	0,7	0,7	0,8	0,5	1,4
Ніхто не відіграє	4,2	3,9	4,3	4,6	3,6
Важко відповісти	17,4	15,2	18,8	18,3	14,1
Не відповіли	0,2	0,2	0,0	0,0	0,2

Ось такі проблеми виховання людини-патріота, людини з новою психологією, людини з громадянською позицією.

Причин невдоволення у нас багато. Тому декому так важко зробити вибір, а інколи, практично, майже неможливо зробити вибір між добром і злом, між цінностями, ідеалами справді гуманними, демократичними, які слугують збереженню та зміцненню духовних начал особистості, народу, нації, спрямованими на увічнення реалій "кривих дзеркал", котрі закладають основи неокapіталізму, а звідси - провокують спустошення особи, знедолення суспільства, нації, держави. Тому і сьогодні актуальними є слова І.Франка, який, звертаючись до молоді, писав: "Вона витворить з величезної етнічної маси українського народу українську націю, ... здвигнення нашої національної будови в усій її цілісності".

Національно свідомі громадяни - патріоти України, незалежно від етнічного походження - готові брати активну участь у розбудові держави, іноді поступаючись навіть власними інтересами. За таких умов у державі панує мир і злагода, оскільки всі чи, бодай, більшість громадян усвідомлюють, що держава може стати надійним гарантом самовиявлення, самореалізації як особистостей, так і суспільства, нації загалом.

Масштаб і динаміка соціальних процесів в Україні ставлять нові вимоги до виявлення особистістю таких рис, як громадянський обов'язок, патріотизм - громадянськість. Громадянськість як риса особистості виявляє всі аспекти

соціального буття людини: виробничо-економічну, соціально-політичну, культурно-побутову. Питання формування громадянськості у сучасних умовах вимагають нових дослідницьких підходів як з теоретичної, так із практичної сторін.

Змістовна характеристика громадянськості насамперед вимагає чіткого усвідомлення індивідом своєї приналежності до певного народу, країни та її державної організації. Актуалізується потреба у формуванні мотивів його поведінки і діяльності, які і були передумовою закріплення таких якостей особистості, як патріотизм, громадянський обов'язок, соціальна відповідальність, честь та гідність. Отже громадянська позиція, громадянськість передбачає ціннісно-мотиваційну основу поведінки особистості.

Громадянськість як риса поведінки формується в процесі активної соціальної взаємодії, в якій реалізуються суспільно важливі цілі та цінності, норми й еталони. Саме така взаємодія допомагає індивідові ідентифікувати себе з певним типом громадянина, усвідомити своє місце і роль в суспільстві, особливо в перехідні періоди розвитку суспільств.

Одним із важливих завдань громадянського виховання є сприяння зближенню інтересів особи та суспільства, подолання чи послаблення суперечностей між ними.

В особистості, у якій розвинена національна самосвідомість, гармонійно поєднуються такі моменти, як здатність усвідомлювати сутність нації, з якою вона себе ідентифікує; усвідомлення того, як ставляться до неї, до її нації інші національні спільноти; усвідомлення того, що кожна нація є джерелом розвитку й збагачення усіх інших націй, що складають людство. Саме це і властиве сучасній національній ідеї в українському суспільстві.

На думку українського психолога М.Й.Боришевського розвиненій національній свідомості особистості властиві такі складові, як:

- національна самоідентифікація;
- знання типових особливостей рис етносу, нації, до яких людина себе відносить, інтерес до етнічних, національних особливостей, що характерні для інших національних спільнот;

- усвідомлення спільності історичного минулого, сучасного та майбутнього свого етносу, нації;
- чіткі уявлення про територіальну спільність нації;
- усвідомлене й дієве ставлення до духовних та матеріальних цінностей нації, потреба особистою працею збагачувати такі цінності, що найголовніше, орієнтуватися на ці цінності у своїй життєдіяльності;
- усвідомлення власної національної гідності та відповідальності за долю нації, її теперішнє й майбутнє [2, с.13].

Усвідомлення особистістю таких складових сприяє високій ефективності громадянської позиції особистості.

Осягнення особистістю сенсу свого життя, потреба в розумінні його сенсу, пошук відповіді на питання про своє життєве призначення - одна із найскладніших завдань в системі "людина і політика". Цей складний процес охоплює всі суспільні ніші. Життя людини і людина - найбільші цінності; сенс життя має бути виражений у самій політиці життя.

О.Довженко в своєму "Щоденнику" чітко сформулював власний сенс та своє призначення в житті: "Я народився і жив для добра і любові... Мені нічого не треба, мені треба принести народу радість у мистецькому своєму творі" [5, с.404]. Ось його політика! Щастя для народу. А чи закарбовано у світогляді наших політиків-урядовців такий сенс політики? М.Бердяєв з цього приводу писав: "Я пережив світ, увесь світовий історичний процес, усі події мого часу, як частину мікрокосмосу... На містичній глибині все, що відбувалося зі світом, відбувалося й зі мною" [1, с.18]. То ж у своїй політиці життя подумаймо: "Які проблемні стани людей України полегшувати своїм розумом, діями, вчинками!?"

У роздумах над своїм життям, у пошуці його сенсу та свого життєвого призначення ризиковано зупинятися на півдорозі. Важливим аспектом мотивації сенсу життя є реалізація потреби в самоактуалізації (А.Маслоу), яка знаходить свій вираз у ствердженні людиною своєї індивідуальності, соціального престижу й авторитету, цінностей і пріоритетів, в оцінці оточуючих "значущих інших". Ці світоглядні засади ми повинні вміти утвердити в політиці державотворення.

Мистецтво жити і поводитись по-людські - теж політика високого рангу!

В умовах тоталітарного режиму життя громадян піддавалося всебічному контролю з боку держави та її інститутів. Це в більшості людей стимулювало феномен "подвійного життя". Суспільство, яке ґрунтується на демократичних принципах, визнає право кожної людини на вільне життєздійснення в рамках людської моралі і честі. І це повинно бути закладено в людині процесом виховання і соціальної відповідальності. Народна політика життя вчить: "Живи так, щоб мав честь, сім'ю, свою Батьківщину - ось твої Земні Боги!" Моральна зрілість та стійкість особистості - підвалини, на яких тримається держава. В святій книзі (Талмуді) записано: "Лише тоді народ можна перемогти, коли повалені його Боги!" Сьогодні для українського поліетнічного суспільства важливо побудувати державу і утвердити в ній норми життя.

В усі часи й етапи, в усіх цивілізованих країнах найважливішим завданням суспільства було виховання громадянина.

Громадянське самовизначення особистості має особливе значення в механізмі самовизначення особистості - соціальної, життєвої, особистісної, сімейної, рольової. Громадянське самовизначення тісно пов'язане з формуванням громадянської позиції особистості як його результативної сторони - йдеться про готовність особи виконувати громадянські обов'язки перед державою, суспільством, нацією.

Академік АПН України О.В.Киричук обґрунтовує такі індикатори громадянського самовизначення особистості:

- базові життєві цінності: а) істина (у пізнанні), користь і доцільність (у праці), любов (у спілкуванні); б) добро у ціннісно-орієнтаційній за змістом і спільній за формою діяльності; в) творчість у загальній життєдіяльності;

- типи самовизначення особистості: а) прагматичне; б) моральне; в) самоактуалізація;

- характер смислоутворюючих мотивів: а) самореалізація, самовираження, самоствердження; б) моральна саморегуляція; в) гармонізація свого життя, взаємин особи і Космосу;

- духовні інтенції та життєві настанови людини: а) віра; б) нація; в) любов

[10, с.11].

Національна ідея - шлях до реалізації національного ідеалу. Однак формальне вживлення національної ідеї в державне тіло буде малоефективним, якщо не співпадатиме з інтересами широких верств населення. Бо, як кажуть на Близькому Сході, тисяча нових храмів не гарантує й на сантиметр наближення людини до Бога.

Особливе місце в активізації народу (етносу) щодо реалізації національного ідеалу належить "етнічній еліті", серед якої пальма першості відводиться гуманітарній інтелігенції. Вона найбільш спроможна збудити етнополітичну активність. Національна еліта є провідною духовною, культурною, політичною та державотворчою силою. Нищення національної еліти (як це було з українською) позбавляє націю перспективи. Втрата національної еліти може відбутися або через її деградацію (корупцію, пияцтво, аполітизм...), або через її фізичне знищення при тоталітарних режимах, або шляхом купівлі (привілеями, чинами). Все це добре зберігає для нас історична пам'ять, яка і стоїть на варті, щоб інтелігент не був манкуртом, а пам'ятав свій рід, історичне коріння і не зраджував духу предків, бо в такому разі інтелігенція несе погібель прийдешнім поколінням.

Національна еліта завжди відповідальна перед своєю нацією.

Проте слід пам'ятати, що в національну одягу одягається "квазіеліта" (не обов'язково краща частина суспільства).

Виховання громадянської позиції передбачає цілу систему виховних впливів сім'ї, школи, громадських організацій, державних інститутів, а також заходів, спрямованих на розвиток внутрішньої потреби в самовихованні громадянських якостей. Це безперервний процес, що починається від народження дитини і триває все життя. Такий процес формування громадянських рис повинні виховувати всі освітянсько-політичні ніші, якщо ми хочемо побудувати нове суспільство.

Таким чином, національна ідея є легітимізуючою основою захисту інтересів людини, нації, держави. Вона є сполучною ланкою між минулим, сучасним і майбутнім нації.

Національна ідея є формою громадянської, соціальної, національної самоідентифікації особистості.

Українська національна ідея в сучасних умовах постає водночас і як результат переосмислення смисловожиттєвих вартостей на посттоталітарному етнополітичному просторі України, і як проект майбутнього розвитку нації.

Базуючись на національних та етнічних домінантах, національна ідея увібрала настанови на згуртування у вирішенні таких проблем:

- гармонійний зв'язок з природою, землею, приватна власність на землю та родинний принцип її успадкування;
- найвища цінність - Україна як спільна батьківщину всіх громадян, що проживають на її території;
- соборність, збереження існуючих кордонів і захист територіальної цілісності держави;
- юридична рівність громадян України;
- духовна та культурна цілісність і самобутність, що є важливим чинником самоствердження та консолідації нації;
- самодостатня особистість, національна символіка, патріотично орієнтовану діяльність як спосіб самовираження особи;
- культурна, психологічна і політична терпимість до прогресивних надбань інших етносів, націй.

2. Сучасна українська еліта та її роль в політиці націотворчих процесів

Слово *еліта* (від франц. elite - краще, добірне, від лат. eligo - вибираю), - меншість суспільства, що становить собою достатньою мірою самостійну, вищу відносно привелійовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними та політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

В сучасній науці не існує однозначного тлумачення цього поняття. Найчастіше цим терміном наділяються люди, що оволоділи найбільшою кількістю певних політико-патріотичних та духовно-інтелектуальних якостей (влада, багатство, культура, духовність, сила волі, компетентність) та займають панівні або найбільш впливові позиції в суспільній ієрархії. Найбільш послідовне обґрунтування її знаходимо у працях Конфуція, Платона, Макіавеллі, Т.Карлейля,

Ніцше. На сучасному етапі, відповідно вимог нашого часу, проблеми теорії еліт розроблялися В.Парето, Г.Москою, Р.Міхельсом. Суть їх полягає в тому, що основу належності до еліти становлять особливі індивідуальні та організаторські здібності, а також матеріальна та інтелектуальна переваги. Значного поширення на Заході набули також демократичні теорії еліт (Р.Даль, С.Ліпсет, Л.Зінглер та інші), які розглядають еліту не лише як групу, здатну до управління, а й як силу, покликану оберігати суспільство від неконтрольованого натиску й невірноваженості мас.

Суттєвим внеском до теорії еліт є обґрунтування еліти відповідно до потреб національного державотворення, здійснене українським політологом В.Липинським. Його концепція “національної аристократії” полягає у тому, що ні етнографічна (етнічна) маса людей, як така, ні мова, ні окрема територія автоматично не творять нації. Це здійснюється активною групою цієї нації, на ґрунті культурних, моральних і політичних цінностей якої й формується нація.

Наявність еліти як невід’ємної, духовно-органічної частини народу, що упредметнює засобами культури його духовні основи, формує концепцію національної самоідентичності, є невід’ємним фактором повноцінного життя нації. Через еліту нація усвідомлює себе як така. Але не тільки. Через еліту вона пізнає закони навколишнього світу, виробляє орієнтири в ньому. Вивчає існуючі цивілізації, їх форми існування та суть, переваги і недоліки. Знаходить в них своє місце.

Нація за допомогою еліти стає дієвою, вона виробляє свою концепцію світу, своє світобачення та світосприйняття.

Правдиве усвідомлення себе і свого місця у світі, людської долі, устремління до правди як людського наближення до істини є умовою виведення національною елітою України як держави у світ. Щоб українцям правильно орієнтуватися у світі, треба знати правду про світ і про себе (через повернення народів історичної пам’яті).

Як держава Україна починає творити з чистого папірця. Вона відкриває і себе світові і світ собі.

В Україні завжди мала місце проблема національної політичної еліти,

здатної розв'язувати складні державотворчі завдання у конкретній історичній ситуації. Такі визначні постаті української політичної думки, як В.Липинський, В.Кучабський, Д.Донцов, пояснювали причини поразок українських національно-визвольних змагань відсутністю національної політичної еліти. Дане твердження справедливе, якщо брати до уваги те, що політична еліта може сформуватися в умовах національної держави, коли політика є важливою сферою етнопатриотичного життя. Короткочасний період боротьби за українську державу і нетривале існування держави в історичному проміжку часу були недостатніми, щоб зародилася і визріла повноцінна національна політична еліта.

Комуністичний режим знищив не тільки національні прошарки, а й соціальні групи для відтворення національної еліти, здатної патріотично мислити і діяти. Роль еліти в тоталітарному суспільстві виконувала номенклатура, риси якої значною мірою не відповідали сучасній, демократичній елітарній моделі, яка мала і має місце в демократичних країнах.

Історія України - це історія жорстокого нищення національної еліти. "Еліта", що дісталася нашому народу з радянських часів, не відповідала своєму призначенню, не є вона і проукраїнською, виходячи з тієї мети, яку виконувала радянська влада в Україні. Та і сьогоднішні представники певних кіл еліти теж слабо інтелектуальні, їхня духовність без високого рівня патріотизму.

Сучасна соціально-політична ситуація в Україні неоднозначна, нестабільна, суспільство слабо структуроване, йде боротьба за виживання та сфери впливу. Все це засвідчує, що в суспільстві має місце проблемність, заперечення старого і пошук нового.

Якою є еліта в Україні? Нова еліта формується, але ж залишаються і ті, хто перебував на верхніх щаблях влади попереднього суспільно-політичного ладу. Вони є носіями застарілого, консервативного, але є у них корисне, особливо щодо управлінського досвіду. На запитання соціологів: "Еліта - це...?" 42% респондентів відмітили - "ті, хто обіймає високі посади"; 15% - "здібні люди, відомі у своїй галузі".

Респондентам було представлено 15 соціальних категорій людей і запропоновано визначити, з якою з них передусім асоціюється слово "еліта". Перші

місця посіли: Президент (41%), міністри (31%), народні депутати (32%), бізнесмени (31%), керівники банків (21%), письменники (5%), актори (7%), керівники політичних партій (7,5%), військово керівництво (2,5%), науковці (12%), лідери злочинних угруповань (14%).

На запитання: “Чи змогли б Ви в майбутньому опинитися в числі правлячої еліти?” 44,3% заявили, що такої мети не ставлять; 44,0% - що “туди пускають тільки своїх”, а ще 55,2% - “впевнений, що цього ніколи не трапиться”. А ось і приклад “інтелігентної корупції” в Україні. Коли було поставлене запитання: “До кого Ви сьогодні більш прислухаєтеся, коли намагаєтеся зрозуміти, де правда, а де неправда в нашому суспільстві?” Тих, що прислухаються до правлячої еліти, виявилось 1,9% [31, с.54]. Взагалі рейтинг довіри до правлячої еліти різного спрямування дуже низький, особливо політико-управлінської.

На запитання: “У чому ж причина зневіри людей до правлячої еліти?” відповідь однозначна: “Ті, хто отримав владу, перестають піклуватися про людей, дбаючи лише про себе” - відзначили 68% респондентів [31, с.54]. Цей факт наводить на роздуми: якщо дії національної еліти йдуть врозріз з цінностями суспільства, це значить, що вони протирічать національним інтересам країни. То якому народові вона служить?

Цікавий штрих: значна частина еліти, котра прийшла до влади, нині має привілеї незрівнянно більші, ніж її попередники. Отже, для нової еліти є велика загроза, як це не парадоксально, теж перетворитися якщо не в тоталітарну, то в усякому випадку набути рис деспотизму. Тому досить важливо, щоб у суспільстві утвердилася на основі національної ідеї інтегративна суспільна ідеологія на основі гласності, політичного плюралізму, свободи слова, відкритості суспільства.

Правляча еліта в Україні на даному етапі суспільного розвитку та націєтворення виявилася неспроможною до швидких, комплексних перетворень, про це засвідчує те, що:

- еліта склалася здебільшого з вихідців соціально-класових та кланових груп, які бояться втратити владу;
- не володіли кадрами (і поки що так і є), які б відзначалися високою активністю, рішучістю і сучасною управлінською компетентністю;

- еліта зазнавала сильного спротиву з боку антидержавних і антиреформаторських сил;

- розлад механізмів соціального контролю призвів до поглиблення моральної деградації частини її представників, які “потонули” чи “припливли” до корупції, нарцисизму, клептоманії.

Правлячій еліті не протистоїть серйозна реформістська опозиція, що має місце в демократичних країнах.

Українську еліту нашого часу скоріше всього можна назвати квазіелітою, оскільки їй не вдалося провести рішучих і комплексних соціальних перетворень, витримати випробування на моральну зрілість.

Загалом формування національної еліти й лідерів сучасного парламентського типу тільки розпочалося. Воно вимагає часу, знань, практики, правового поля і правових засад.

Відчувається, що в Україні триває процес відтоку інтелектуальної еліти до інших країн, бо у себе вона залишилась незазваною. Посередності залишаються, бо: одні притерлися до уряду, прихопили владу і власність, забезпечили свою сім'ю, влаштували дітей вчитися за кордоном (їхнє майбутнє вирішене) а інші - “пішли на базар” і так заробляють собі на прожиття. Невелика кількість мислячих і патріотично налаштованих шукає шлях, як зберегти “розум нації та її майбутнє” через альтернативні вузи або державні ніші.

3-поміж найскладніших проблем сьогодення визначальним є формування національної самосвідомості еліти, особливо молоді її генерації. За даними Українського НДІ проблем молоді, майже кожен другий у разі можливості готовий нині смігрувати до будь-якої іншої країни “близького” чи “далекого” зарубіжжя. Молодь втрачає національні корені.

Якщо в розвинених країнах кількість людей, зайнятих у науці, подвоюється кожні 10 років, то в Україні їх кількість за 5 років скоротилася вдвічі, а обсяг фінансування науки за цей час зменшився у 10 разів. 600 тисяч вчених покинули Україну.

Серед інтелігенції та політиків України мають місце різні оцінки стану національної еліти. Існуючі “офіційно-елітарні” ніші, заповнені “заслуженими

діячами”, “академіками”, “лауреатами” та ін., але це не завжди еліта, бо основні елітарні функції в цих нішах не реалізуються. Для цього достить подивитися, які парадокси діються на даний час в Україні з освітою, мовою, духовністю, охороною здоров’я, виробництвом.

Такий стан із структуризацією української еліти не означає, що носіїв високого патріотизму, честі, духовності, національної відповідальності немає. Вони є, але розпорошені, проблема в тому, що існує необхідність того, що процес переходу із хаотичного стану до структурованого, функціонально скоординованого завершився. Майбутнє України нам бачиться не таким вже прикрим. Український народ сам зможе висунути на владний Олімп людей, які чесно і ефективно робитимуть свою справу на його користь та світовий імідж.

Цікавою проблемою є формування нової української еліти, її спроможності не просто самореалізовуватися, а бути корисною Україні, її народові, особливо в наші дні, коли Україні потрібні бездоганно мислячі люди, молоді, творчо-пошукові патріоти. Які змогли б сприяти злагоді і запропонувати шляхи виходу з кризового стану та створення прогресивного національного іміджу серед країн світу.

В сучасному світі не достатньо лише мати успіх - необхідно його продемонструвати, акцентуючи на ньому увагу міжнародного співтовариства. Ось чому необхідно на державному рівні організувати інфраструктуру засобів масової інформації для подачі світовому співтовариству аргументованих даних про розвиток в Україні демократії та побудову громадянського суспільства. Для того, щоб інформація про Україну стала відомою, вкрай необхідно ухвалити цілісну концепцію “Імідж сучасної України у міжнародному співтоваристві”. Таку концепцію повинна продумати наша сучасна українська еліта і бути готовою демонструвати гідний імідж держави, нації через творчу думку, достойні справи, які б звеличували народ України, державу. Дана концепція повинна пропагувати реальні політичні, соціально-економічні, міжетнічні відносини в українському суспільстві та специфіку й унікальність України в царині культури, духовності, спорту.

Світ уже сприйняв Україну і вона має знайти й посісти своє чільне місце в міжнародному розподілі праці серед передових країн.

3. Проблеми відродження кримськотатарського народу в контексті української національної ідеї

Сучасна українська національна ідея - це духовна першооснова, джерело національного та особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу народу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, які населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико - політичну долю, орієнтацію на майбутнє.

Національна ідея згідно до демократичних світових традицій повинна ідеологічно обґрунтувати розвиток держави і народів у ній, застерігати від національного знеособлення її етносів, визначити їх характер і перспективу розвитку саме в українській державі.

У цьому плані, існує надзвичайно багато проблем, які потребують свого вирішення. Найважливіша з них - депортовані народи, які повернулися на свої місця, звідкіля вони ганебно були переселені сталінським режимом.

Визначаючи роль української національної ідеї в процесі реалізації відродження кримськотатарського народу, вона має бути позбавленою будь-яких шовіністичних зазіхань і спрямована на максимальний синтез, поєднання загальнодержавного, загальнонаціонального та особистісного інтересів. Більш того, таке гуманістичне розуміння національної ідеї в її геополітичному, соціологічному, духовному вимірах багато в чому випереджає свій час і відіграє значну роль для подолання негативних політичних дій.

Квінтесенцією української національної ідеї в системі проблем етнодержавознавства є такі підвалини нашої духовності, завдяки яким, за словами В.Липинського, незалежно від національного походження всі громадяни країни мали б "честь носити ім'я Українця", тобто представинка української держави в більш широкому розумінні.

Українська національна ідея завжди була пов'язана з синтезом національного й соціально-демократичного визволення, пошуком нових форм співіснування особи й суспільства, етносу і нації.

Національна ідея повинна працювати на формування демократичного мислення. Але для цього вона потребує розвитку та оновлення. Вона не може бути "вчорашньою", вона завжди орієнтована на майбутнє, завжди історична, бо випереджає час.

Вона є результатом політичної творчості еліти. Якщо національна ідея не збагачується новим змістом, то і політична поведінка позбавлена внутрішнього стрижня.

До Кримської Автономної Республіки повернулося і проживають кримських татар - близько 250 тисяч осіб [3, с.126-127]. І цей процес триває і досі. До примусової депортації кількість цього народу у Криму становила 22,5%. Процес повернення ускладнився і через економічну кризу в Українській державі.

Умови життя родин кримських татар не прості: понад 200 населених пунктів і мікрорайонів компактного проживання репатріантів не електрифіковані, а більше 65% - не забезпечені водою. 127 тис. кримських татар (48% сімей) не мають власного житла. Досить проблемно і те, що в багатьох регіонах етнічна специфіка в одних випадках свідомо ігнорується як "несуттєва", а в інших - просто не помічається. Такою є правда на місцях в Криму.

Що ж до уряду України, то ці проблеми вивчаються, про них знають відповідно реагують, але кризовий стан в державі не дає зробити дії більш ефективними.

Для розв'язання соціально-економічних, політико-правових, гуманітарних та етнічних проблем урядом України прийнято понад 20 постанов та нормативних актів (2). Однак, проблеми мають місце.

Через відсутність громадянства України більшість кримських татар не змогли виконати своє громадянське та конституційне право - обирати і бути обраними. Вибори Верховних Рад України та Криму, місцевих органів влади ще раз довели, що для репатріантів, які не мають можливості компактного проживання, повинні бути певні квоти, які слід продумати і ввести у правове поле.

За час повернення кримськотатарського народу з місць депортації на свою історичну батьківщину - в Крим, у культурному житті народу відбувся ряд позитивних змін. Зокрема у 1998 р. в школах Криму було введено

кримськотатарську мову і літературу. З 1997 р. вивчення

була відкрита перша школа з кримськотатарською мовою навчання.

У 1997-1998 рр. у 15 школах Криму 3830 дітей мали змогу навчатися рідною мовою (двомовні школи, вивчення мови як предмета). З 1998/1999 навчального року існує 6 шкіл із кримськотатарською мовою навчання.

Забезпеченням підручниками шкіл з кримськотатарською мовою навчання займається Кримське навчально-педагогічне видавництво. Але, на жаль, в Криму не випущено жодного підручника з української мови як державної для шкіл із кримськотатарською мовою навчання.

Розв'язується питання розширення кількості робочих місць та працевлаштування представників кримськотатарського населення в галузі освіти. Кримськотатарську мову та літературу в загальноосвітніх школах викладає 561 учитель кримськотатарської національності [1, с.19].

Поряд з позитивними заходами в системі освіти мають місце чимало проблем, які осмислюються відповідними організаціями, а саме:

- розвиток мережі освіти на основі реальних потреб в конкретному населеному пункті;
- організація роботи курсів інтенсивного вивчення української мови педагогічними працівниками;
- передбачення виділення цільових позик дня оплати праці педагогічних працівників та ін.

Закладаючи основу правової безпеки етнонаціональної політики, українські законодавці ґрунтовно використали міжнародний досвід захисту прав меншин, у першу чергу міжнародні пакти, які орієнтують на запобігання будь-яких несправедливостей у ставленні до інших етносів.

Усвідомлення значущості прав усіх людей, конкретно кримськотатарського народу, знайшли втілення в українському законодавстві.

Однак мають місце певні порушення на практиці. Наприклад, відповідно Закону про держслужбу не мають права бути прийняті на роботу у відповідні органи негромадяни держави. Для вирішення проблеми необхідно законодавчо оформити процес повернення та облаштування депортованих народів, зокрема

Закон України “Про реабілітацію та забезпечення прав осіб з числа національних меншин, які зазнали репресії та були депортовані з України”.

Фактично права депортованих відстоює Меджлис, який був обраний Курултаєм, однак цей орган, що існує майже в усіх районах і селищах Криму, де мешкають кримські татари, поки що не має юридичного статусу в Україні. Л.Д.Кучма вніс гідне рішення, (травень 1999 р.), про підвищення юридичного статусу Меджлису, зробивши його дорадчим органом при Президенті. Проблемно і те, що жоден кримський татарин не був обраний до ВР Криму і лише 2 (від Народного Руху України) до парламенту України.

Відсутність громадянства України не дозволило репатріантам отримати майнові сертифікати, паї на землю, безкоштовно приватизувати садові та гаражні ділянки. Це повсякденні сімейні проблеми громадян України - кримських татар.

З огляду на сьогоднішній день, проблеми політичного інтересу до Криму країн близького зарубіжжя (Росії, Узбекистану) і далекого зарубіжжя (Туреччини, Болгарії, Румунії, країн Середнього і Близького Сходу) ускладнюють процеси стабільності і вирішення проблем кримськотатарського населення, політизуючи сам хід продуманого правового їх вирішення.

Отже, завдання інтеграції в українське суспільство кримськотатарського народу, здійснення заходів для їхньої політичної, правової, соціальної і культурної реабілітації, утвердження в міжетнічних відносинах атмосфери толерантності, дружби, взаємної довіри, поваги до мови, культури, традицій, звичаїв і релігії стоять дуже гостро.

Щодо кримськотатарського народу варто визначити основні принципи державної політики, наголосивши на таких проблемах:

- повага до етнічної, культурної та релігійної самобутності;
- охорона пам'яток історії та культури;
- розвиток системи освіти кримськотатарською мовою;
- офіційне визнання національних свят кримськотатарського народу;
- право використання поряд із державною власної символіки та ін.

Усе це потребує розробки правових документів: “Концепції етнонаціональної політики української держави”; “Концепції державної політики

щодо корінних народів”; Закону України “Про статус кримсько-татарського народу” та інших документів, які б чітко визначили життєдіяльність кримсько-татарського народу в рамках правового поля. Саме цьому повинна сприяти сучасна українська національна ідея державотворення.

Нова соціально-культурна ситуація, що склалася в 90-х роках в Криму, визначається багатьма факторами, серед яких пріоритетне значення мають такі: політичний, економічний, правовий, культурологічний, національний. Всі вони тією чи іншою мірою відбилися на житті кримськотатарського народу.

До прикладу, втішним є те, що відроджується мистецтво кримських татар. Так, відбулися гастролі кримськотатарського фольклорного ансамблю “Крим” в Узбекистані, Таджикистані, Білорусії. В день святкування першої річниці Конституції України колектив приймав участь у святковому концерті в Києві. Важливим напрямком роботи бібліотек Криму є відродження, збереження і розвиток культури народів, що населяють Крим, проведення днів, тижнів, декад національних культур спільно з національними культурно-просвітницькими товариствами, творчими організаціями і спілками. Серед читачів популяризуються свята, традиції, звичаї народів Криму. Така робота згуртовує, об’єднує народ, сприяє утвердженню високої культури міжетнічного спілкування. Це і показник зародження нових взаємин цивілізованого суспільства, яке буде сьогодні поліетнічна Україна.

Осмислюючи те позитивне, чим живуть етноси Криму, промовистою є доля українського музично-драматичного театру. У 60-ті роки, театр був центром української культури в Криму, але згодом втратив колишню славу.

Важливою проблемою для кримчан є створення української школи, що тісно пов’язано із забезпеченням її кваліфікованими вчителями. На даному етапі в Криму не вистачає спеціалістів з української мови та літератури. Сімферопольський університет має українське відділення, однак малочисельне (50 чоловік набір). Під українське відділення пристосували гуртожиток, а помпезні партійні будівлі, що збудовані на народні кошти зайняли комерційно-мафіозні структури.

На нашу думку, міжнаціональну стабільність в Криму може утвердити тільки рівноправність мовної культури всіх етносів Криму, однак доцільно

особливо виділити мовну культуру трьох основних етнічних груп: росіян, українців, кримських татар, врахувати те, що кожний етнос, який там проживає, має рівні права. Такий принцип мовної культури в поліетнічному українському суспільстві на сучасному етапі закладено в українській національній ідеї розбудови громадянського суспільства. Українці на власному досвіді пережили кілька геноцидів, депортацію, понад 200 указів та постанов про лінгвістичну уніфікацію та нищення рідної української мови, тому не може дозволити утисків щодо інших, особливо тепер, коли основою етнополітики є відродження усіх етносів, які проживають на теренах України, зокрема, в Криму. Саме такі принципи повинні сьогодні в Україні культивувати: сім'я, родина, школа, вуз, державні інституції, державні службовці у них.

В Україні усі її громадяни повинні пам'ятати "філософію серця" Г.Сковороди та П.Юркевича: "Якщо хочеш злагоди і миру, якщо хочеш, щоб тебе поважали, то поважай когось так, як самого себе!". Така філософія, яка поєднана зі своєю історичною пам'яттю, є традиційною стежиною до розуму і серця інших народів, до загального добра і злагоди.

4. Національна ідея і процеси міграційної та імміграційної політики в Україні

Українська національна ідея повинна мати своє розуміння щодо проблем міграції, які здійснює Держкомітет України у справах національностей та міграції.

Міжнародний і міждержавний рух населення - процес природний, він існує завжди. Міжнародні міграційні процеси широко розповсюджені на усіх континентах і є світовим феноменом. За даними ООН, майже 100 млн жителів Землі проживають не в тих країнах, де вони народилися.

Інтерес до міграційної тематики в українській науці та публіцистиці виник з початком масового виїзду українців за океан наприкінці XIX - початку XX ст., який охопив майже 20% населення. Процес еміграції із західноукраїнських земель складно було дослідити, бо частина земель входила до складу Польщі, Румунії, Чехословаччини. У Східній Україні, яка перебувала у складі СРСР, з огляду закритості суспільства, еміграції майже не було. У повоєнні роки міграційні

процеси пояснювали пошуком шляхів вирішення проблем зайнятості та господарського розвитку певних галузей і територій з використанням переміщень населення (згадаймо освоєння цілини, будівництво в Сибірі, БАМ тощо). Міграція сприймалася як зміна місця докладання праці, а її мета - як забезпечення рівноваги між потребою і пропозицією робочої сили.

Наприкінці 80-х - початку 90-х років умови змінилися, з'явилися досить цікаві підходи дослідження теми з науковим аналізом раніше закритих документів, що стосуються репресивних переселень і депортацій часів тоталітаризму. Науковці оприлюднили вражаючі цифри людських втрат, яких зазнала Україна.

Міграційні потоки, які спостерігалися в Україні протягом останніх років, умовно можна поділити на дві групи - пише О.Малиновська [16, с.3]. До першої з них слід віднести масову репортацію українців та вихідців з України інших національностей після проголошення незалежної держави, повернення на батьківщину репресованих та депортованих у тоталітарні часи. До другої групи віднесемо ті міграційні потоки, які означені включенням України до світових міграційних процесів і виникли внаслідок демократизації та лібералізації режиму кордонів, більшої відкритості України до світу, що стало можливим на початку 90-х років. Це еміграція в Україну, транзитна міграція через її територію численних іноземців, еміграція громадян України у так зване далеке зарубіжжя.

Розпад СРСР, утворення на його теренах незалежної Української держави, міжетнічна напруженість, військові конфлікти у деяких пострадянських державах, економічна криза, соціальні проблеми стимулюють міграційні процеси.

Рушійною силою міграції є пошук сприятливих умов життя, а також примусові та насильницькі переселення (населення України зазнало масових висилок і депортацій). За етнічною ознакою - депортовані кримськотатарський народ, німці, поляки, болгари, греки, вірмени, українці із західних областей України та ін.

Масові переміщення людей, руйнація традиційних національних, культурних, особистих зв'язків була для існуючого режиму одним із засобів забезпечення свого панування. Щорічний обмін населенням між Україною та іншими республіками СРСР сягав понад півтора мільйона осіб.

У другій половині 80-х років з наростанням міжетнічних протиріч у ряді регіонів СРСР з'явився новий вид емігрантів - біженці. Взимку 1988-1989 рр. перша хвиля біженців прибула з Вірменії та Азербайджану. У 1990 р. на Півдні України і в Донбасі з'явилося майже 3 тис. турків-месхетинців з Узбекистану. За період між 1979-1987 роками чисельність українців в Україні збільшилася на 930 тис. чоловік або на 2,4%, в той же час, як білорусів, росіян - на 8,3%, молдован - на 10,5%. Очевидним тут є вплив міграції та природного приросту. Понад 60% прибулих з інших республік СРСР оселилися в містах. Пенсіонери-північани, військові пенсіонери приїздили в Україну і отримували житло, що сприяло процесу старіння населення України.

У перші роки незалежності Української держави спостерігалось збільшення питомої ваги українців серед в'їжджаючого в Україну населення і зменшення - серед виїжджаючого. Однією з причин, що зумовили значний міграційний приріст на початку 90-х років було сподівання на кращі умови життя в Україні, бо на перших порах вона була найбільш соціально і політично стабільним регіоном. Поряд з репатріантами-українцями, а також вихідцями з України інших національностей, передусім татарами і німцями, відбувається міграція в Україну представників народів тих країн, на територіях яких були війни, виникає загроза життю і власності людей. Йдеться про вірмен, азербайджанців, грузинів, таджиків, значення вимушеної міграції зростає.

Різномісний вплив міграційних процесів, у яких беруть участь десятки і сотні тисяч людей, в умовах глибокої економічної кризи та падіння життєвого рівня населення стає особливо відчутним, суттєво позначається на соціально-економічній і політичній ситуаціях, міжетнічних стосунках в Україні. За даними соціологічних досліджень в Україну хотіло б повернутися майже 40% українців, які проживають в Киргизії, 10% представників української діаспори в Росії зорієнтовано на прийняття українського громадянства, такою є картина у неслов'янських республіках. Однак проблеми соціально-політичного плану стримують міграційні процеси.

Серед міграційних проблем найгострішою є повернення депортованих. Наприклад, до Криму повернулося понад 240 тис. кримських татар і 12 тис.

депортованих інших національностей.

Держава прагне допомогти їм, виходячи із можливостей. Вже сформовано майже 300 селищ та мікрорайонів, для переселенців побудовано понад 400 тис. кв.м. житла [16, с.24]. Болочою є і проблема працевлаштування.

Складною в процесі державотворення є проблема біженців. Перші біженці прибули в Україну взимку 1988-1990 рр. з Вірменії, Азербайджану, Узбекистану. Найбільш масовим приплив біженців був улітку 1992 р., коли внаслідок воєнних дій у Придністров'ї понад 60 тис. осіб шукали притулку у південноукраїнських областях. У 1993 р. Верховна Рада України прийняла Закон "Про біженців". Україна не приєдналася досі до міжнародної Конвенції 1951 р. про статус біженців та протоколу 1967 р., бо не готова виконувати передбачені цими документами зобов'язання.

Біженцям Закон гарантує право вільно обирати місце проживання, пересуватися по території країни, працювати або займатися підприємницькою діяльністю. Вони мають право на медичну допомогу, отримання грошової допомоги, пенсій, інших соціальних витрат, освіти, вільне відправлення релігійних обрядів, недоторканість особи та житла, судовий захист, участь в легалізованих громадських організаціях тощо. Протягом 1993 р. місцеві обладміністрації та Червоний хрест надали допомогу 14 тис. осіб, що прибули в Україну з різних точок СНД. У 1994 р. було зареєстровано понад 8 тис. [16, с.24].

Відповідно до соціальних постанов уряду України, надається притулок і допомога біженцям з Абхазії (з моменту дії постанови від 22 червня 1996 р. зареєстровано близько 1 тис.) та Чечні (за 1995-1996 рр.) зареєстровано близько 2 тис. біженців). Загалом, біженцями є біля 10% осіб, які прибули в Україну останніми роками. Кількість біженців з колишніх радянських республік в Україні становить майже 150 тис. осіб.

В Україні перебувають біженці із країн далекого зарубіжжя. Це колишні студенти, робітники, які через різні причини не можуть повернутися у свої держави (афганці).

Відповідно до Закону України "Про біженців" з лютого 1996 р. органи міграційної служби почали розгляд заяв про надання статусу біженця в Україні. На

1 липня 1997 р. статус біженця надано 1835 особам, з них 1543 афганці, решта - вихідці із 28 країн Європи, Азії та Африки.

Має місце в Україні і проблема захисту прав іноземців, які шукають притулку в Україні, а також запобігання нелегальній міграції. Завдяки "прозорості" кордонів на східному напрямку, в Україну потрапляють транзитні мігранти, які намагаються через її територію дістатися на Захід. Щорічно прикордонниками затримуються майже 10 тис. нелегальних мігрантів.

Для українського суспільства це є становить небезпеку бо нелегальна міграція зростає кількісно і не маючи законних засобів до існування, нелегальні мігранти вдаються до правопорушень, злочинних дій. Нелегальна міграція тісно пов'язана з організованою злочинністю за кордоном і в Україні, несе і нетипові для України хвороби, не виключено також загострення міжетнічних взаємин. Маючи у своєму розпорядженні значні валютні кошти, вони купують обходячи вдало правові обмеження, витісняють місцеве населення в сфері дрібнооптової торгівлі, викликаючи цим невдоволення.

Протягом 1995-1998 років тільки в Києві зафіксовано 111 тис. порушень Закону України "Про правовий статус іноземців" та виявлено 7585 іноземців-нелегалів, які незаконно перебували у місті. До адміністративної відповідальності притягнуто 63,7 тис. іноземців з дальнього зарубіжжя, 7,4 тис. громадян з країн СНД, 28,8 тис. осіб з кавказького регіону. За сприяння іноземцям у порушенні діючого законодавства до адміністративної відповідальності притягнуто понад 2000 посадових осіб та 600 окремих громадян України [16, с.34].

Це наочно підтверджує потребу в зміні державної політики до розв'язання міграційних проблем.

Певне місце в міграційних процесах України належить еміграції. За часів СРСР люди виїздили нелегально, використовуючи для цього відрадження, туристичні поїздки та інші шляхи. Еміграція мала здебільшого етнічний характер. Оскільки близьких родичів за кордоном мали євреї, вірмени, німці, греки. Помітно збільшилася еміграція в 70-ті роки. Під тиском світової громадськості радянський уряд був змушений дещо послабити еміграційні заборони. Так, лише з України до Ізраїлю виїхало більше 2 тис. осіб (від закінчення 2-ї світової війни до 70-х років),

а в 70-ті - майже 81 тис. Серед емігрантів-євреїв із СРСР вихідці з України посідали провідне місце і через це Україна понесла відчутні втрати, бо кожен четвертий мав вищу освіту. Еміграція негативно вплинула на професійний і віковий склад населення.

Україну залишило 3 тис. німців, емігрував кожен десятий представник німецької національної меншини.

З 1987 р. почала діяти інструкція про оформлення виїзних документів.

У 1991 р. виїзд з України до далекого зарубіжжя дещо зменшився. Простежується тенденція, що громадяни України після проголошення незалежності свої надії на краще не підкріпили ділом, тому еміграція з етнічної специфіки перейшла на економічну (в США, ФРН, Канаду та інші економічно розвинені країни). Якщо простежити регіональний чинник, то найбільше емігрували із Одеської, Житомирської, Київської, Чернівецької областей.

Кількість емігрантів після чорнобильської катастрофи зростає. Поряд з постійною еміграцією поширеними стали тимчасові виїзди громадян України до далекого зарубіжжя. Такі поїздки здійснювалися до сусідніх країн у бізнесових справах (в Польщу, Югославію, Румунію, Угорщину, Словаччину). В 1993 р. постановою Кабінету Міністрів громадянам надано право вільного виїзду за кордон, а в 1994 р. було прийнято Закон України "Про в'їзд і виїзд в Україну". Заробітки за кордоном через торгівлю та шляхом працевлаштування стали для багатьох українських сімей важливим засобом виживання в умовах економічної кризи. Українська робоча сила виявилася досить конкурентоспроможною на ринку праці за кордоном. Однією з основних її переваг є дешевизна. Слід враховувати, що дешеві українські робітники водночас досить кваліфіковані, а мета їхня - заробити в найкоротший термін і повернутися на батьківщину. Тому вони не зорієнтовані на постійну імміграцію.

З метою комплексного вирішення міграційних проблем, створенню міграційної служби в Україні повинна відповідати Концепція державної міграційної політики, над якою працюють фахівці.

В системі міграційної політики України неабияку роль відіграє правильно продумана політика міжнародного співробітництва. З 1993 р. Україна має статус

спостерігача у Міжнародній організації з міграції.

Словом, міграція перетворилася на предмет великої політики, якою займаються уряди, провідні партійні лідери, міжнародні організації.

Ігнорування проблем біженців може стати основою расової нетерпимості, ксенофобії.

Нерідко іммігрантів сприймають як загрозу культурним надбанням держави, розвиткові національної мови, культури, традицій. Хоча такі побоювання не можуть бути причиною негараздів, а навпаки - сприяти внесенню нових елементів до культури корінного населення та її збагаченню, посиленню взаємообміну культурними цінностями.

В розбудові міграційної політики Україна зробила лише перші кроки, проблем багато, досвіду мало. Становлення міграційної служби потребує кадрової та матеріальної підтримки. Засоби масової інформації, міграційна статистика, наукове осмислення - все це повинно працювати на державну міграційну політику в рамках правового поля.

5. Міжетнічні конфлікти: проблеми, передбачення та вирішення

Складність етнополітичної ситуації в Україні полягає насамперед в об'єктивних умовах, що склалися через багаторічну імперську політику, примусову депортацію народів, а також русифікацію під гаслами "єдиної, неділимої" або пролетарського інтернаціоналізму. Розпад тоталітарного режиму викликав нечуване піднесення національної свідомості й притяг до пошуків нових форм національної самоорганізації, зокрема в сфері державотворення, відродження культури, релігії та ін.

Державна політика України у сфері регулювання міжетнічних відносин в цілому орієнтована на підтримку мови, культури, традицій, вірувань національних меншин.

Під етнічним конфліктом сучасна політологія розуміє конфлікт з певним рівнем організованої політичної дії суспільних рухів, масових безпорядків, сепаратистських виступів, або навіть - до громадянської війни, де протистояння проходить по лінії етнічної спільноти. За характером і формою протікання етноконфлікти - різні за видом, змістом та проявом. Етноконфлікти бувають

гострими та латентними, їх можна також структурувати за часом протікання - короткотермінові і тривалі. Як правило, короткотермінові бувають гострі етноконфлікти, в той час як латентні тяжіють до тривалості.

Водночас поняття "етнічний конфлікт" цілком умовне, бо інколи його можна вважати етнічним чинником. Як етнічні чинники, можуть виступати відмінності між етнічними та державними кордонами, в державному та правовому статусі народів, етнічних груп, різне співвідношення чисельності етнічних груп, що контактують та проживають в одному регіоні та нерівноправне ставлення до них титульного етносу.

Мотивом, що сприяє конфлікту, може бути страх втрати національної самобутності, асиміляція меншого етносу в межах чисельнішого.

Однією з граней кризи, яку переживає Україна, є недостатня національна самоідентифікація. Український соціум поки що не відчуває себе усвідомлено українським, а тому для частини її жителів національна незалежність України не є пріоритетною цінністю. Колективне "я" нації надто слабке, щоб утворити емоційно цілісну спільноту; темпи формування політичної нації надто повільні. Це те ж серйозна проблема для міжнаціональної злагоди.

Як підтверджують факти, в ідеалі національна ідентичність є для людини джерелом гордості, бо усвідомлення належності до певної нації створює відчуття захищеності, є джерелом патріотизму та утвердження громадянської позиції. Значна частина населення перебуває у стані своєрідної етномаргінальності. Двокультурна ідентичність з переважною орієнтацією на російську систему цінностей особливо дається взнаки в містах сходу і півдня України. Кризу самоідентифікації можна подолати лише через певний час, залежно від того, наскільки впевнено просуватиметься країна по шляху формування демократії та дієздатного громадянського суспільства.

Міжетнічні конфлікти досить трагічні, причини появи їх різні. Вони можуть виникнути тоді, коли долаються перепони, котрі певні сили ставлять на шляху розвитку нації. Часом національні форми набирають проблеми, що виникають на економічному, політичному, ідеологічному чи релігійному підґрунті. Трапляються випадки виникнення міжнаціональних конфліктів через політичні спекуляції

окремих політиків. Але, незважаючи на те, що форми прояву конфліктних ситуацій різні, їх треба своєчасно спрогнозувати з метою запобігання.

Українська національна держава будується усіма політичними силами: націоналістами, соціалістами, комуністами, але кожна із них під національною проблемою розуміє своє, тому перед урядом України стоїть проблема облаштування етнополітичних потреб етносів, спрямування їхніх потенцій на вирішення не тільки соціально-економічних проблем, які є і будуть мати місце в суспільстві, а й стежити за своєчасним вирішенням потреб національних меншин у задоволенні їх культурно-духовного розвитку.

Група американських вчених ще в 1977 р. попереджала політиків, що "етнічні відмінності є єдиним найважливішим джерелом великомасштабного конфлікту всередині держав".

За прогнозами західних учених черговий цикл етнонаціонального вибуху відбудеться вже на початку XXI століття. Сьогодні майже кожний етнос намагається побудувати свою власну державу, забезпечити собі участь на найвищому державному рівні з метою створення найкращих умов для власного існування. Справжня безпека власної етнічності може бути досягнута лише на шляхах пошуку консенсусу і гарантування безпеки кожній із етнічних спільнот, які проживають в поліетнічній державі, що насамкінець повинно привести до збереження стабільності в країні, регіоні і світі.

Забезпечення етнополітичної стабільності максимально можливе завдяки врахуванню і задоволенню інтересів етнічних спільнот, досягнення їх балансу з інтересами інших етносів, а також із загальнонаціональними і загальнодержавними інтересами [9, с.12].

Міжетнічні конфлікти, в основі яких лежить рефлекс міжплемінної ворожнечі, охопили весь посткомуністичний простір від хорватського Дубровника до російських Курил, певною мірою однаково виявляючи себе серед етносів, різних за географією та культурно-історичною традицією. "Розгорнувся процес етнічної солідаризації та конфронтації за принципом "свій - чужий". Племінна ознака "свійськості" злотовує соціум сильніше за будь-яку ідеологію" [12, с.41-42].

Хвиля міжетнічних конфліктів, що прокотилася по Радянському Союзі

протягом останніх десяти років його існування (грудень 1986 - Алма-Ата, 1988 - початок карабахського конфлікту, 1989 - Тбілісі, 1988-1990 - Прибалтика, 1990 - Таджикистан, 1989-1991 - Молдавія - Придністров'я), продемонструвала, що рушійною силою розвитку конфліктів були інтереси національних еліт. Ці інтереси мали етнополітичний характер.

Ситуацію, що склалася на теренах колишнього СРСР у сфері міжетнічних відносин, можна визначити як наслідок грубого втручання колишніх політичних режимів у природний процес етногенези та не цілком адекватної етнополітики новітніх незалежних держав.

Розпад СРСР відкрив широкі можливості для культурного та політичного самовизначення етносів. Проте виявилася певна дисгармонія між етнічною самобутністю, інтеграцією. Їх внутрішня структура, родоплемінні, конфесійні уподобання тяжіли над етнонаціональною самоідентифікацією. Загрозливою стала деетнізація. В результаті державного розмежування розірваними виявилися "масиви", "тіло" багатьох етнічних спільнот.

Держави, що утворилися при розпаді СРСР, не мали традицій демократичного здійснення етнополітики, не змогли в перші дні забезпечити належний регулюючий вплив на перебіг етносоціальних та етнокультурних процесів, а в окремих випадках відходили від демократичних принципів їх здійснення.

На теренах пострадянського простору почали спалахувати або загострюватися міжетнічні конфлікти.

Міжнаціональна напруженість в Україні загострюється за рахунок втручань світових та "діаспорних" політико-громадських інституцій. Зрозуміло, що міжнародні демократичні принципи і стандарти повинні бути мірилом.

Характерною ознакою людського розвитку в наш час є актуалізація щонайменше трьох аспектів його життя - етнічного, релігійного та міграційного.

В Україні, як і в більшості інших країн, серцевиною цього взаємозв'язку є державна політика міжетнічних відносин. Ця проблема є надзвичайно важливою у державотворчому процесі. Вона може стати або цементуючим фактором суспільних відносин, або навпаки - призвести до важких соціальних потрясінь і

навіть розпаду (колишня Югославія). Стан міжетнічних стосунків здебільшого впливає і на розвиток міждержавних відносин.

Що ж до українських етноконфліктогенних проблем, то можна згадати про конфліктний потенціал певної частини української інтелектуальної еліти, орієнтованої на традиційні етнополітичні та національно-культурні цінності, такі як самостійність і державна незалежність, націокультурне відродження і розвиток, з одного боку, та представниками російськомовної радянської еліти, яка бачила українську перспективу у своєму руслі. Слід мати на увазі, що ця проблемна ситуація носить латентний характер і має своє історичне підґрунтя. Хоча, якщо оцінювати громадську думку, то в більшості випадків відчутною є російськомовна проблема.

Дискримінації щодо росіян майже не відчувається: про це засвідчують дані вивчення громадської думки (табл. 20) [21, с.77]. В той час, вищим є показник не завжди толерантного ставлення до українців в Україні, ніж до інших етносів в Україні. Це норма, титульна нація має інколи поступатися заради миру і злагоди.

На запитання: "Чи доводилось Вам за останній рік стикатися з випадками дискримінації (порушення прав та інтересів) по відношенню до росіян?" - респонденти відповіли (табл. 20) [21, с.77]:

Таблиця 20

Відповідь	1994	1995	1996	1997	1998
Так	7,2	6,0	6,8	4,1	5,2
Ні	86,0	93,5	92,7	95,3	93,4
Не відповіли	6,8	0,5	0,5	0,5	1,4

На запитання: "Чи доводилось Вам за останній рік зустрічатися з випадками дискримінації (порушенням прав та інтересів) щодо українців?" - було одержано такі відповіді (табл. 21) [21, с.77]:

Таблиця 21

Відповідь	1994	1995	1996	1997	1998
Так	6,8	7,2	9,2	6,6	9,6
Ні	88,1	92,5	90,4	93,1	89,6
Не відповіли	5,1	0,3	0,4	0,3	0,9

Існують залишки колишніх проблемних ситуацій між українцями та євреями.

У радянські часи він мав здебільшого латентний характер у вигляді побутового антисемітизму. У середині 60-х років - кінці 80-х з'являється антисемітизм офіційного гатунку, що спровокував масовий від'їзд євреїв за кордон. Тому, якщо на побутовому рівні цей конфлікт мав швидше характер "конфлікту етностереотипів", то на офіційному - це був конфлікт влади і етнічної громади, що відчувала дискримінацію за етнічною ознакою.

На сьогодні українсько-єврейські етнічні відносини змінилися на краще. Ознак антисемітизму не спостерігається не тільки в діях влади, а й на побутовому рівні, за рідкими винятками.

Про це неодноразово заявляли й самі лідери Європейського національного конгресу та міжнародних Європейських організацій в Україні. Якщо звернутися до громадської думки, то в процесі відстеження цієї проблеми з 1994 по 1998 рр., 93,4% респондентів заявили про те, що дискримінації євреїв не відчувається (табл. 22) [21, с.77]:

Таблиця 22

Відповідь	1994	1995	1996	1997	1998
Так	7,2	6,0	6,8	4,1	5,2
Ні	86,0	93,5	92,7	95,3	93,4
Не відповіли	6,8	0,5	0,5	0,6	1,4

Мають місце проблемні ситуації всередині титульного етносу, що носить теж здебільшого латентний характер і пов'язаний з мовно-культурною та етноконфесійною ідентичністю, а також проблемні ситуації між регіонами (Галицький, а тепер Кримський).

Одним з чинників конфліктності є проблема Закарпаття, пов'язана з частиною еліти закарпатських русинів та владою, через те, що русини вимагають визнати за ними офіційний етнонім "русин" та надання права національно-культурної автономії. Сучасні етнологічні, психолінгвістичні та історичні дослідження не отримали підтвердження.

Що ж до проблемних ситуацій конфліктологічного спрямування, то вони не мають суттєвого змісту (табл. 23) [21, с.77].

На запитання: "Чи доводилось Вам за останній рік стикатися з випадками дискримінації (порушення прав та інтересів) по відношенню до інших

національностей? ” - було одержано такі відповіді (табл. 23) [21, с.77]:

Таблиця 23

Відповідь	1994	1995	1996	1997	1998
Так	4,5	6,3	6,2	4,5	5,9
Ні	83,5	92,3	92,2	92,8	91,5
Не відповіли	12,0	1,4	1,6	2,7	2,6

Головні чинники консолідації українського суспільства

1. Важливим фактором консолідації суспільства є загальновизнаний авторитет лідера.

2. Єдина державна ідеологія - “суспільна ідеологія”. Вона поки що відсутня.

Нова єдина ідеологічна концепція повинна відображати інтереси всіх верств нашого суспільства. Серйозним підґрунтям такої ідеї може бути концепція “багатої нації”. Вона сьогодні може поєднати національний і соціальний чинники і бути перспективною в часі.

3. Консолідуєчий чинник - релігія, церква, єдиний Патріарх, єдина православна помісна Церква в Україні.

4. Приватизація приведе до остаточного визнання громадянства, змусить задуматися - де його справжня батьківщина. Люди будуть об’єднані не тільки ідеями, а й матеріальними чинниками.

5. Загальновизнані герої нації.

6. Добрі сусіди та розумне ставлення до них.

7. Спільна історична пам’ять та її осмислення.

8. Консолідуєчий чинник – мова державна і демократичне ставлення до інших мов.

9. Єдина структура громадянського суспільства тощо.

Насправді, етнічні чинники розділяють людей дужче, ніж економічні, соціальні та ідеологічні. Людина може змінити свій світогляд, свій економічний, соціальний статус, проте свою етнічну належність не міняє. Саме, коли ця різниця накладається на проблеми статусу, економічного плану та ін., утворюється сильний заряд соціального напруження.

Досить проблемним питанням у системі державної етнополітики є етноконфлікти на міграційному ґрунті. Вчені такі конфлікти вважають як деконструктивними, так і деструктивними. Якщо ж конфлікт вирішує перспективні, еволюційного плану проблеми, то їх вважають рушійною силою еволюційного розвитку. Суспільне буття в жодному разі безпроблемно розвиватися не може.

В царині етнічних і соціальних конфліктів закладені умови для боротьби за життєвий простір, культурні і соціальні надбання. Конфронтація за “моє” і “твое” біовиживання - це одвічна природна і соціальна проблеми. Конфліктогенність у природі і в соціумі - універсальне біокомунікативне явище, яке забезпечує збалансованість зв'язків, відносин, обміну ресурсами, протистоянь, міграції, закономірної селекції і циркуляції між закритими екосистемами. Конфлікт існує як в макро-, так і мікробутті, наповнює земний світ конкурентними формами співжиття.

Порушення прав людини і міжетнічні конфлікти все частіше стають причиною як масових міграційних процесів, так і переміщення населення всередині країни.

Нинішні потоки біженців все частіше набувають форми масової втечі під тиском воєнних, політичних, релігійних, морально-психологічних обставин з місць їх традиційного помешкання в інші місця чи держави з метою врятування від етноциду. Захист від етноциду є головним мотивом, завдяки якому етнічна група перетворюється на етнічних біженців. Як правило етнічні біженці є жертвами політики державного шовінізму чи ксенофобії, а приводом до цього слугують кризові явища в суспільстві.

Цілеспрямоване впорядкування міграційних потоків, подолання негативних наслідків і неконтрольованих процесів міграції, забезпечення умов для реалізації прав мігрантів, захисту шукачів притулку, біженців.

В системі сучасних етнополітичних проблем набуває свого суттєвого осмислення конфлікту, під яким розуміють неспівпадіння інтересів певних етносів між собою, або між етносами і державою та між державами.

Нескінченний процес зародження і розвитку етнополітичних конфліктів

вимагає врахування їх невідкладності і здатності легітимізувати чи делегітимізувати політичну систему та політичний режим поліетнічного суспільства. Слід мати на увазі і те, що від розвитку етнополітичних конфліктів залежить стабільність і безпека окремих поліетнічних держав, регіонів (Косово).

Стосовно України, то нескінченний процес зародження і розвитку етнополітичних проблем впливає на стабільність і безпеку українського поліетнічного суспільства, а також на хід усіх реформ і перетворень. Правильним буде твердження про те, що етнополітичні конфлікти виступають і рушійною силою суспільного розвитку, тому важливо оволодівати мистецтвом їх управління та врегулювання. Тому з'явилася наука - етнополітична конфліктологія, яка ставить своєю метою дослідження етнічних конфліктів, розробку понятійного апарату, аналіз причин конфліктності в етнополітичній сфері, пошуки ефективних шляхів і методів прогнозування, контролю і управління конфліктами тощо.

Етнополітичні конфлікти виникають між політизованими етносами в процесі їх виходу на арену політичного життя, протистояння і боротьби між собою за збереження чи зміну статусу, за контроль над територією, ресурсами, за вплив на органи влади тощо.

Словом, етнополітичні конфлікти завжди мають соціальну природу, виникають в суспільстві, серед людей і їх спільнот. Тому перерахувати всі ймовірні причини, детермінанти, чинники, передумови виникнення етнополітичних конфліктів практично неможливо. Але в суспільному житті вони завжди будуть мати місце. Суспільні науки і соціальна політика повинні мати певний теоретичний і практичний досвід та потенціал для нейтралізації негативних явищ. На превеликий жаль, поки що в Україні ґрунтовних наукових розробок щодо використання різноманітних суспільних механізмів у практичній діяльності не має.

Однак в загальному вигляді для запобігання етнічних конфліктів важлива роль повинна бути відведена національному законодавству.

Виходячи з того, що людство - динамічна, самоорганізуюча система, то історична практика вчить, що суспільство не може нехтувати симптомами назріваючих конфліктних ситуацій, а запобігає ним. Корисним є досвід національної політики інших держав, де досягнуто взаєморозуміння і злагоди.

При вивченні передумов, причин, розвитку, наслідків етнополітичних конфліктів застосовуються різні методи соціологічних та психологічних досліджень залежно від мети та завдань. Найчастіше соціологи використовують метод опитування, насамперед, таку його форму, як анкетування. За допомогою його можна узнати думку різних соціальних груп, спільнот, окремих індивідів стосовно етнополітичних проблем в суспільстві, виявити найбільш гострі проблеми в етнічному середовищі, що можуть стати причиною непорозумінь у майбутньому.

Поряд з методом опитування застосовують спостереження, головною особливістю якого є безпосередній зв'язок з об'єктом. Головною перевагою його є оперативність інформації, конкретність даних тощо. Досить ефективно дослідники використовують контент-аналіз з метою вивчення періодичних видань. Психологи використовують відповідно метод тестів.

Для попередження і вирішення етнополітичних конфліктів необхідна наявність відповідного механізму, важливим компонентом якого є функціонування сильної правової держави. Така держава виступає гарантом цивілізованого суспільства, якому слугує держава, забезпечує права особи, етносу, нації.

Кожен суспільний механізм має свою специфіку, що тісно пов'язана з особистістю і суспільством, тому бажано нейтралізувати негативний вплив один на одного.

Запобігання міжетнічним конфліктам - складова дієвої етнополітики в державі

Найважливішими діями можуть бути:

- вироблення програми (заходів) щодо прогнозування та запобігання конфліктних ситуацій;
- забезпечення національним меншинам доступу до політичного впливу в усіх сферах суспільного життя;
- утвердити справедливе представництво етносів у виборчій системі;
- сформувавати правові відносини, зорієнтовані на забезпечення рівності прав усіх громадян;
- використати систему економічних пільг (регіональні інвестиції, субсидії,

регіональні програми);

- забезпечення облаштування і соціальної адаптації осіб, що повертаються з місць депортацій;
- розв'язання нагальних соціальних проблем біженців і іммігрантів;
- періодична модернізація механізму державного регулювання етнонаціональних процесів на різних рівнях;
- створення інформаційної системи етносоціального і етнодемократичного моніторингу прогнозування і оцінка розвитку етнополітичних та міжетнічних проблем, розробка інструментарію їх завчасного попередження та ін.;
- уникнення вирішення міжетнічних протиріч за допомогою військових формувань.

Міжетнічні проблеми на сучасному етапі набули характеру феномена перехідного періоду. Науковий підхід до їх вивчення потребує розробки певної методології.

Така методологія повинна визначати шляхи і форми роботи по вивченню даної проблеми, а також і сам процес ставлення дослідників і політиків до усього феномену. Від цього залежить розуміння законів конфліктогенного процесу, обрання шляхів регулювання конфліктної поведінки та вирішення конфліктних суперечностей.

У вирішенні міжетнічних, міжнаціональних проблемних ситуацій в Україні важливе місце повинно належати утвердженню стабільності, прийнятті правових актів, досягненні консенсусу та злагоди.

Задля миру і спокою в суверенній Україні, злагоди в міжетнічних стосунках, нормалізації етнополітичної ситуації в країні має посідати розробка ефективно працюючої технології управління сферою міжетнічних процесів, створення надійно діючого механізму попередження негативних явищ, прогнозування етнополітичних процесів.

Список літератури

1. Бердяев Н.А. Самопознание (опыт философской автобиографии). - М., 1995.
2. Боришевський М.Й. Національні цінності у структурі громадянської

свідомості та самосвідомості особистості // Ціннісні орієнтації в громадянському становленні особистості. Збірн. наук.-метод. статей учасників Всеукраїнської наук.-практич. конференції. 30 вересня-2 жовтня 1998 року. - Київ - Дрогобич, 1998.

3. Возгрин В.Е. Исторические судьбы крымских татар. - М., 1992.

4. Горобей Т.І. Освіта кримських татар: шляхи подолання труднощів. // Відродження, 1999. - №1.

5. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденник. - К., 1985.

6. Журавський В., Кучеренко О., Михальченко М. Політична еліта України: теорія і практика трансформації. - К., 1998.

7. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. - К., 1993.

8. Зінченко Ю. Кримські татари. Історичний нарис. - К., 1998.

9. Картунов О., Кремень В., Маруховська О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань // Віче. 1998. - № 6.

10. Киричук О.В. Індикатори та показники громадянського самовизначення особистості // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ століття. - Київ - Чернівці. 1997.

11. Кремень В., Маначинський О. Кримськотатарська проблема і шляхи її вирішення. // Розбудова держави, 1993. - №1.

12. Кресіна І. У пошуках власної моделі самоствердження // Віче. 1997. - №7.

13. Кримські татари: 1944-1994 рр.: Статті. Документи. Свідчення очевидців. - К., 1997.

14. Культура народів Причорномор'я. // Наук. журн. - 1997. - № 2.

15. Кухта Б.Л., Теплоухова Н.Г. Політичні еліти і лідерство. (Навчальний посібник). - Львів, 1995.

16. Малиновська О.А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні. - К., 1997.

17. Медведчук В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. - К., 1997.

18. Міграційні процеси в сучасному світі. - К., 1998.

19. Новік В. Державна імміграційна політика України//Командир.-1999.-№2.

20. Основи етнодержавства. Під ред. Ю.Римаренка. - Л., 1997.
21. Паніна Н.В., Головаха Е.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1998 рр.). Соціологічні показники (Таблиці, ілюстрації, коментар). - К., 1999.
22. Петрова Т. Механизм миграционного обмена: методы исследования. - К., 1992.
23. Пірен М. І. Цивілізована національна ідея – основа етнонаціональної злагоди в українському суспільстві. // Вісник УАДУ, 1997. - №3-4.
24. Полішук І. Друге дихання національної ідеї // Віче. - 1998. - № 7.
25. Попович М. Національна культура і культура нації. - К., 1992.
26. Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. - Вид. 2-ге. - К., 1998.
27. Сверстюк Є. Блудні сини України. - К., 1993.
28. Сміт Етоні Д. Національна ідентичність. - К., 1994.
29. Федоров Б.Г. Патриотизм и демократия. - М., 1995. .
30. Франко І. Я. Одвертий лист до української галицької молодезі. Зіб. тв.: У 50-ті т. - Т.45. - К., 1986.
31. Шульга М. Правляча еліта // Віче. - 1997. - № 8.

ПРОБЛЕМНО-ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ З ЕТНОПОЛІТИКИ

1. В чому суть державної етнополітики?
2. Що слід розуміти під національною ідеєю?
3. Як слід розуміти співвідношення етнічних, національних, державних та світових цінностей.
4. В чому суть співвідношення: права людини та права нації.
5. Які Вам відомі національні товариства в Україні та яка їх роль в національному відродженні?
6. Що Вам відомо про народну медицину етносів?
7. Яка роль національної еліти в системі життєдіяльності етносів?
8. Що слід розуміти під поняттям "етнократія", чи має вона місце в сучасній Україні?
9. Хто такі бандерівці, петлюрівці, махновці? Якою була їх політико-етнічна позиція?
10. Хто такі маргінали, яка їх психологія?
11. Що слід розуміти під тезою "нищення україномовної культури" та як, і коли це мало місце?
12. В чому суть проблем сучасної україномовної політики в Україні?
13. В чому і як проявляються проблеми україномовної політики в регіонах?
14. В чому проявляється нігілізм молоді щодо національно специфічного?

15. Які концепції мають місце в науково-політологічній літературі щодо теорії нації?
16. Яку роль відіграють релігія та церква в етнопонаціональному житті?
17. Що може стати причиною міжетнічних конфліктів в Україні?
18. Які основні форми та методи роботи можна запропонувати державним службовцям для подолання конфліктних ситуацій, запобігання і профілактики міжцерковних конфліктів?
19. В чому суть та проблеми демографічної політики в Україні.
20. Етика висвітлення етнокультурного життя засобами масової інформації.
21. Етнічно-змішані сім'ї: позитивні і проблемні сторони їх життєдіяльності.
22. Етнотериторіальні конфлікти: суть, генеза, типи.
23. Виділіть суть національної ідеї по працях вітчизняних авторів.
24. Проблеми формування державницької психології в особистостях того чи іншого етносу.
25. Проблеми громадянств у депортованих народів України.
26. Проблеми біженців в Україні.
27. Проблеми соборності України і сьогодення.
28. Проблеми формування етнополітичної культури в Україні.
29. Регіональні особливості державної політики в міжетнічних відносинах.
30. Роль національних товариств в процесі національного відродження.
31. Що слід розуміти під поняттям деетнізація і які її причини на сучасному етапі?
32. Ментальність, її суть та етноспецифіка.
33. Нова специфіка, особливості та шляхи формування національної психології.
34. Цивілізована національна ідея - основа етнопонаціональної злагоди в українському суспільстві.
35. Суть, форми та шляхи національного виховання.
36. Яка роль сучасної української еліти в політиці націотворчих процесів в державі?

ПІСЛЯМОВА

На теренах колишнього СРСР утворилися самостійні держави, які прагнуть творити демократичну етнополітику. Саме це стимулює вчених різних галузей і напрямків осмислювати етнонаціональні процеси з огляду найкращих світових, політичних напрацювань, відповідно потреб сьогодення та власної історичної долі для сучасної практики етнонаціонального розвитку.

Пропонуючи певний доробок, автор не претендує на вичерпність розглянутих проблем, навпаки, буде вдячна тим, хто внесе свій вклад в розвиток етнополітики, рекомендуючи їх праці до відповідних тем та прагне донести їх досвід до розуму і серця студентів та слухачів, державних службовців, щоб через їх щире розуміння, доброзичливість, творчість на межі тисячоліть, етноси України отримали можливість для розквіту мов, культур, економіки, духовності, утвердження високої культури міжетнічного спілкування.

Автор посібника сподівається, що читач сприйме дану працю, як скромний доробок і певний етап щодо удосконалення цієї складної, неоднозначної, але корисної і потрібної для державотворчого процесу і практики науки - етнополітики. Тому й не будемо категоричними, бо історія етнополітики Української держави твориться і пишеться народом України.

КОРОТКИЙ ЕТНОПОЛІТОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Аболіціонізм, *лат.* - (скасування, знищення) - суспільний рух, націлений на припинення дії якогось закону, на відміну або скасування певного урядового рішення, на усунення когось з керівної державної посади.

Автаркія, *грец.* - (самозадоволення) - політика самоізоляції, замкненого, самодостатнього господарювання, відокремлення від держави зовнішнього світу і відмова від економічних, політичних, культурних зв'язків з іншими державами.

Автономія, *грец.* - прагнення і здатність суб'єкта політика до самоврядування на підставі власного законодавства, до більшої самостійності в межах існуючого підпорядкування без остаточного відокремлення. Автономія - право населення націо-територіальної одиниці самостійно визначати і здійснювати власний розвиток, управляти процесами суспільного життя.

Автократичність, - владність, схильність людини до використання недемократичних методів впливу на людей у формі наказів, розпоряджень, вказівок, покарань і т.ін.

Автохтонний, *грец.* - корінні жителі певної території, країни (тубільці, аборигени).

Акт проголошення незалежності України (прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р.) - політико-правовий документ, спрямований на здійснення Декларації про державний суверенітет України. Він виходив із права на самовизначення народів, передбаченого Статутом ООН та ін. міжнародно-правовими документами.

Аксіологія етнополітична, *грец.* - система критеріїв аналізу й оціночних підходів до місця і ролі в політиці народу як етноісторичної спільності.

Акультурація, *англ.* - явище часткової асиміляції.

Анексія, *лат.* - (привласнення) - насильницьке приєднання, загарбання державою всієї або частини території іншої держави. Вважається грубим порушенням сучасних норм міжнародного права, зокрема самовизначення націй.

Антропологія, *грец.* - наука, яка досліджує походження, еволюцію та особливості фізичного типу людей.

Апокаліпсис, *грец.* - прозріння. - Прозріння Йонна, одна із книг Нового Завіту. Апокаліпсис вміщує пророчества про кінець світу, про боротьбу між Христом і антихристом, про Страшний суд, Царство Боже.

Асиміляція етнічна, *лат.* - вид об'єднуючого етнічного процесу. Супроводжується втратою народом основних етнічних ознак в іноетнічному середовищі. Кінцевий етап А.Е. - зміна етнічної самосвідомості особистості, етносу.

Архетип, *грец.* - спосіб зв'язку образів, які переходять від покоління до покоління. Відповідно К. Юнгу, архетипи являють собою структурні елементи людської психіки, які приховані в колективному несвідомому, спільному для всього людства. Вони наслідуються подібно тому, як наслідується будова життя. Архетипи задають загальну структуру особистості і послідовності образів, які виявляються у свідомості при пробудженні творчої активності, тому духовне життя особистості несе на собі архетипічний відбиток.

Б

Безгромадянство - різновид правового статусу особи, що являє собою відсутність у людини громадянства будь-якої держави. Осіб без громадянства називають апатридами, або аполідами.

Білінгвізм, *лат.* - стан одночасного володіння двома або кількома мовами (полілінгвізм), двомовність.

Бюрократія, *франц.* - (бюро, канцелярія) - система врядування, яка спирається на розгалужену та ієрархізовану структуру чиновницького апарату, діяльність якого є формалізованою й підпорядкованою інструктивній регламентації.

В

Вотум, лат. - (воля, спільна думка) - прийняте шляхом голосування рішення якогось колегіального органу, представницьких зборів про ставлення до політичних структур чи посадових осіб одного з ними рівня.

Г

Гегемонізм, грец. - (керівництво, панування) - переважання, панування, провідна роль якоїсь політичної сили у суспільстві, країні, у міжнародних відносинах.

Геноцид, грец. - (убивати) - знищення роду, племені, повне або часткове знищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними ознаками.

Громадянська непокоря - опір населення політиці влади, здійснюваний насильницькими засобами у межах конституції та чинного законодавства, у формі відмови пересічних громадян виконувати якісь рішення влади, бойкоту, обструкцій.

Громадянство - формальний політико-правовий статус особи, який визначає приналежність до певної держави, підпорядкованість її законам (підданство), надає людині певні юридичні, політичні, економічні права тощо.

Д

Декларація, лат. - (заявляю, сповіщаю) - офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, міждержавними організаціями головних принципів діяльності, програмних позицій, повідомлення про суттєву принципову зміну в їхньому статусі.

Депортація, лат. - (вигнання, вислання) - примусове виселення, переміщення з місця постійного проживання або навіть вигнання за межі держави особи чи груп осіб, навіть частини населення, які визнані правлячим режимом як "соціально небезпечні", "небажані".

Діаспора, грец. - розселення народу за межами свого основного етнічного масиву.

Дискримінація, лат. - (розрізняю, розділяю) - навмисне позбавлення або обмеження прав окремих громадян, певних соціальних груп чи громадських

організацій, здійснюване за ознаками расової, національної або державної приналежності, майнового стану, політичних чи релігійних переконань, статі тощо.

Догмат, *грец.* - означає в релігії затвержене вищими церковними інстанціями положення віровчення, оголошене церквою істиною, яка не підлягає критиці. Систему догматів мають християнство, іудаїзм, іслам, буддизм.

Е

Етнічність, *грец.* - це сукупність суспільних відносин, котрі зв'язують особу як носія етнічних ознак з її етнічним середовищем, родичами, близькими тощо.

Етнонація - етнічна група, яка намагається досягти в країні гідного політичного статусу та задоволення своїх особливих прав.

Етно-націогенез - походження народу, первісний момент етнічної історії, коли формуються головні структуро-утворюючі етносу, які визначають його самобутність, оригінальність і несхожість на інші етноси. (Вперше був введений М. Марром у 20-х роках ХХ ст.)

Етнічна асиміляція - розчинення самостійного етносу, або однієї з його частин у середовищі іншого - як правило, більш великого - етносу, або групи етносів.

Етнічна група - усвідомленість людиною своєї причетності до соціальної та етнічної спільноти, котра для неї є найбільш цінною.

Етнолінгвістика - науковий напрям, сформований на перетині етнографії та лінгвістики з метою вивчення взаємовідносин між етносом і мовою.

Етнічна консолідація - об'єднання й навіть злиття кількох споріднених за культурою і мовою етнічних одиниць у нову спільність в ту, сильнішу, в яку зливаються.

Етнографічна група - це локальна частина етносу, яка має спільну з ним етнічну самосвідомість, але відрізняється деякими рисами традиційно-побутової культури. В Україні є декілька етнографічних груп: гуцули, бойки, лемки, поліщуки та литвини тощо.

Етнос, *грец.* - народ, стійка спільність людей, яка історично склалася на певній території, має відносно стабільні особливості культури (включаючи мову) і психіки, а також етнічну самосвідомість.

Етнополітика - сфера суспільного життя в поліетнічних державах, до якої відносяться політичні взаємовідносини титульного етносу (нації-держави) з етнічними групами всередині держави, а також етнічних груп між собою. Вперше термін увійшов в науково-політичний обіг в 60-х роках ХХ ст. з етнічним ренесансом країн Європи і Америки. Етнополітика як феномен суспільного життя спрямований в бік пошуку моделей гармонійно-демократичних відносин в державі і між державами.

Етнополітологія - наука про сутність, характер, форми існування й розвитку етносів, їх роль і місце в історії людської цивілізації та політичному житті суспільства, про їх взаємовідносини з державою. На Заході Е. давно вже є однією з основних, самостійних, авторитетних дисциплін.

Етнічна територія - ареал основного масиву територіального розміщення народу.

Етнічні процеси - зміни ознак етносу й етнічних спільностей загалом в ході історичного процесу.

Етноцентризм - це світоглядний принцип, представники якого вважають той етнос, до якого вони належать, таким, що має певні переваги перед усіма (або багатьма) іншими етносами.

Етнічна дискримінація - це утиски, які здійснює панівний етнос, щодо не панівного (або певної кількості таких етносів).

Етнічна батьківщина - це природа загалом: сукупність особливостей ландшафту, клімату, флори й фауни в їхній власній історії, які позначилися на формуванні певного етносу й на тлі яких відбувалися найважливіші доленосні події процесу цього формування в оболонці різноманітних соціально-економічних, духовно-культурних, військово-політичних та інших внутрішніх і зовнішніх стосунків та відносин.

Етнічна мораль - це сукупність традиційно закріплених духовних цінностей, норм, правил, вимог, історично вироблених певним етносом і призначених регулювати вчинки, дії та діяльність як окремих етнофорів, так і їх груп.

Етнічні маргінали - це етнофори, які значною мірою вже втратили ознаки

своєї колишньої етнічності, проте ознак нової етнічності достатнім чином або й зовсім не набули.

Є

Євангеліє, грец. - ранньохристиянські твори про земне життя Ісуса Христа, ділиться на канонічну - Марка, Матфія, Луки, Йоанна (включені церквою в склад Нового Завіту) і апокрифічні; частина Біблії. Церква приписує авторство Євангелій апостолам або їх учням. Напевне, Євангелії уклалися в кінці I - початку II ст.

З

Звичай - установлений спосіб людської діяльності, який передається від покоління до покоління.

І

Ідентичність, лат. - в етнічному контексті тотожність зі своїм народом, усвідомлення належності до певного етносу.

Інтеграція (міжетнічна), лат. - вид об'єднавчих етнічних процесів. Полягає у взаємодії різних етносів, яка супроводжується формуванням у них спільних культурно-побутових ознак. І.М. не викликає змін етнічної самосвідомості та утворення нових народів.

Ідентизм - прагнення до об'єднання частин одного народу, розколотого між різними державами (наприклад: курди).

Історична пам'ять народу - це найважливіший компонент його духовної сфери, який дозволяє підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність народного досвіду, передавати накопичене багатство національних цінностей наступним поколінням. Значення І.П.Н. особливо актуалізується в переломні періоди, кризові часи, коли буття етносів терпить серйозне випробування.

К

Компроміс, лат. - (угода, згода) - один із принципів демократичного суспільства, згідно з яким учасники політичного процесу зобов'язані йти на поступки, жертвувати часткою своїх інтересів заради згоди у головному.

Консенсус, лат. - (згода, однастайність) - спосіб, процедура відпрацювання й прийняття колегіальних рішень шляхом узгодження позицій сторін, досягнення

погодженості думок, віднайдення прийнятих для всіх формувань.

Консолідація, *лат.* - (внутрієтнічна) - вид об'єднувачих етнічних процесів, який характеризується внутрішнім згуртуванням народу, нівелюванням відмінностей між його етнографічними групами. Супроводжується зміною етнічної самосвідомості.

Корупція, *лат.* - (підкуп) - підкупність, продажність й хабарництво державних посадових осіб, політичних й громадських діячів, урядовців та високопоставлених чиновників. Законодавство багатьох країн визначає корупцію як кримінальний злочин.

М

Маргінали, *лат.* - люди, представники різних етносів, які опинилися відірваними від своєї, бувшої соціально-культурної системи, середовища в наслідок міграційних процесів, які так і не змогли включитися в існуюче нове середовище, тому їх статус носить пограничний характер. Вперше теорію маргінальності розробив америк. вчений Р.Е.Парк ("Маргінальна людина", 1937 р.).

Мегаетнонім, *грец.* - назва етнічних спільностей, які сформувалися (народностей, націй).

Метаетнічні спільності, *грец.* - групи народів, які мають загальні риси культури і спільну етнічну самосвідомість, наприклад: слов'яни.

Міграція, *лат.* - переселення, переміщення народів (етносів), населення; має природний, соціальний та політичний характер.

Міжетнічна інтеграція - формування певної культурної спільності у кількох етнічних одиниць, котрі відрізняються оновленими традиційними культурними параметрами.

Менталітет, *англ.* - соціально-психологічний стан суб'єкта - етносу, нації, що втілює в собі (не "в пам'яті народу", а і його підсвідомості) результати тривалого й усталеного впливу етнічних, природно географічних і соціально-економічних умов проживання.

Мікроетнонім, *грец.* - назва субетнічних груп, окремих частин народу з визначеною етнічною самосвідомістю, наприклад: бойки, лемки, подоляни тощо.

Н

Народ - це біологічна єдність, група, поєднана кровними, біологічними зв'язками: з сім'ї виросла родина, з родини - рід, рід перетворився на плем'я, а плем'я на народ.

Термін "народ" може бути синонімом корінного етносу певної країни, або синонімом розпорошеного по світі етносу (наприклад, "вірменський народ", "єврейський народ"). В широкому розумінні слова народ - це все населення певної країни або держави (наприклад, "український народ"). На буденному рівні під поняттям народ мають на увазі людей, що соціально відокремлені від пануючих або керуючих верств суспільства.

Національна свідомість - одна із форм групової свідомості, система поглядів, ідей, уявлень етнічної групи, що виникають на основі взаємодії з іншими етнічними спільнотами та відображають їхні знання про них, ставлення до них, а також стан і форми самоусвідомлення ролі і місця своєї етнічної спільноти.

Національні меншини - групи, які відрізняються своєю національною приналежністю від більшості населення певної країни.

Національність - належність людини до тієї чи іншої етнічної спільноти. Національність формується в процесі соціалізації особистості ще в дитячому віці і протягом життя, як правило, не змінюється. Зміна Н. найчастіше спостерігається у 2-3 поколіннях людей, що проживають у іноетнічному оточенні та втратили зв'язок із своїм етносом.

Національність не фіксується у паспортах та інших документах, оскільки може бути використана і, як свідчить історія, неодноразово використовувалась для дискримінації людей за етнічною ознакою. В Україні теж в паспорті не фіксується.

Націоналізм - це світоглядний принцип найбільшою мірою притаманний передовим представникам (передусім інтелігенції) того народу, який виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне створити націю.

Національні відчуття - складний комплекс багатосторонніх, спрямованих не тільки на свій власний, але й на інші народи, специфічних проявів людської психіки, що змінюються залежно від характеру суспільного буття та проявляється в переживаннях людини.

Нейтралітет, *лат.* - (нічийний) - міжнародно-правовий статус держави, яка не бере участі у війні, що відбувається між іншими державами, зберігає зі сторонами, що воюють, мирні відносини, не надає жодній з них якоїсь допомоги. Постійний нейтралітет - політика невтручання у чужі суперечки, у боротьбу між собою інших держав чи сторін.

О

Обряди - колективні символічні дії, здійснювані з нагоди найважливіших подій у житті людини, сім'ї, колективу.

Окупація, *лат.* - (загарбання, оволодіння) - тимчасове захоплення збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави.

Опозиція, *лат.* - (протиставлення, заперечення) - сукупність політичних сил, які виражають незгоду і чинять офіційному державному курсу, політиці, яку проводить партія, що перебуває при владі. Опозиція є невід'ємною складовою демократично улаштованого суспільства. Має місце у всіх демократичних країнах.

П

Плебісцит, *лат.* - (рішення, постанова) - усезагальне опитування громадян з метою виявити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного й значущого питання. Вперше плебісцит був проведений 1791 р. при розв'язанні питання про приєднання Авіньйону до Франції.

Політичний процес - це сукупність подій та акцій, з яких складається взаємодія людей, суспільних груп і політичних інституцій один з одним.

Політична діяльність - це вся сукупність дій, вчинків, акцій щодо здійснення політичної взаємодії в суспільстві.

Р

Ратифікація, *лат.* - (затвердження) - затвердження верховним, представницьким органом державної влади міжнародного договору, який після цього набуває юридичної сили для цієї держави.

Раса - відносно стабільна біологічна група людей, що склалася історично і пов'язана єдністю походження, котра проявляється у спільних спадкових морфологічних та фізіологічних ознаках. Антропологи виділяють чотири великі раси: європеїдну (білу), монголоїдну (жовту), негроїдну (чорну), американоїдну

(червону).

Репатріація, лат. - (повернення на батьківщину) - повернення до держави її громадян, що з якихось причин раніше її покинули: військовополонених, біженців, емігрантів (з поновленням у правах громадянства, якщо вони були його позбавлені).

Референдум, лат. - (те, що має бути повідомлене) - спосіб прийняття законів та інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

С

Самосвідомість нації - виникає тоді, коли те, що оточує націю, стало частиною самої нації.

Секта, лат. - релігійна група, яка відокремилась від пануючої в державі церкви.

Сепаратизм, франц. - прагнення до відокремлення, відособлення. У багатонаціональних державах прагнення національних меншостей до відокремлення і створення своєї держави чи автономії, області.

Субетнос, грец. - частина народу (етносу) зі специфічними рисами культури, що виникла внаслідок територіального відособлення, наприклад: лемки, бойки, гуцули та ін.

Супернація - термін, що пов'язується з уявленням про надзвичайні властивості певної нації. Ознаками такої С. можуть бути досягнення у сфері науки, економіки, військової справи, демографії та ін. Прикладом С. для нашого часу в економіці є США, в царині технологій - Японія, в демографії - Китай, Індія.

Це також нації, що вбирають в себе багатонаціональну структуру як єдина нація США, Бразилія, Аргентина, Мексика.

Т

Терор, лат. - (страх, жах) - розправа з політичними супротивниками шляхом насильства й фізичного знищення, репресій, залякування.

Традиції, лат. - процес позабіологічної передачі від покоління до покоління усталених культурно-побутових особливостей, норм, принципів, обрядів, звичок.

Х

Храм - культова будівля для виконання релігійних обрядів. Будівництво храмів розпочалося в стародавні часи - стародавні східні, античні храми та ін. Основні типи храмів: християнська церква, мусульманська мечеть, буддійський храм, іудейська синагога.

Церковне свято на честь святих, на честь відкриття (побудови) церкви.

Ц

Церква, грец. - божий дім - являє собою певний тип релігійної організації, об'єднання послідовників релігії на основі спільності віровчення і культу.

У вузькому розумінні церква - це споруда для відправлення релігійного культу, що має приміщення для тих, хто молиться, і алтар.

*Пірен Марія Іванівна,
доктор соціологічних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України*

Етнополітичні процеси в сучасній Україні:

Навчальний посібник

Відповідальна за випуск: *Гегеля Н.А.*

Редактори: *Коваленко М.В., Шевельова В.Г.*

Коректор: *Шиманська С.М.*

Технічний редактор: *Васильченко Д.Є.*

Комп'ютерна верстка: *Копайгора Н.Ю.*

Підписано до друку 21 липня 1999 р.

Формат 60x84¹/₁₆

Облік.- вид. арк. 12,48

Вид. № 155

Зам. № 130

Тираж 300 прим.

Друкарня МВС України, м. Київ, вул. Дегтярівська, 15 а

© М.І.Пірен, 1999

©Українська Академія державного
управління при Президентові
України, 1999